

Redactioneel

Europa, de polder en Friesland

‘Ik verwacht meer van het debat met het eigen parlement voor de versterking van de legitimiteit van Europa dan van het debat in het Europees parlement’, stelde minister van Financiën Jeroen Dijsselbloem eind maart tijdens de presentatie van het WBS-boek *De politiek van de euro*. Hij onderstreepte nog eens de paradoxale trend van de afgelopen jaren, dat om ‘Europa’ beter te laten landen bij de verschillende bevolkingen, er meer nationale inzet nodig is. Minder EU voor meer Europa, is ook de strekking van de twee openingsartikelen van dit nummer, van Bastiaan van Apeldoorn en Harko van den Hende. Onder druk van de crisis stelt de voorzitter van de Europese Raad Herman van Rompuy nu grote stappen voorwaarts voor. Maar het lijkt erop dat op dit moment er zowel in sociale als democratische termen meer te winnen is door eerst te investeren in nationaal beleid en onderling vertrouwen, voordat we verder praten over ‘meer federatie’.

Achter vijf actuele artikelen over het poldermodel vindt u ook de eerste reacties op *Van waarde*, van waarnemers (Marc Chavannes, Aukje van Roessel, Hans Goslinga), wetenschappers (Paul van Tongeren, Paul Dekker, Liesbet van Zoonen, Dieneke de Ruiters & Jasper Zuure), uit andere politieke bewegingen (Arjan Vliegthart, Ruth Peetoom, Pieter Winsemius, Jony Ferket & Hidde Boersma) en uit eigen gelederen (Joop van den Berg, Wouter Bos, Mark Goedhart, Willem Witteveen). Het zijn reacties die uiteenlopen van lovend tot ‘wij zeggen dit al jaren’ en ook tot scherpe kritiek, zowel op vermeende omissies in de heroriëntatie als op de kosten die een grotere nadruk op een waarde-gestuurde politiek met zich mee zouden brengen.

Bij wijze van voorschot op het congres van de PvdA in april in Leeuwarden ten slotte nog een hartenkreet uit Friesland van Bertus Mulder, over de groeiende afstand tussen het levendige verenigingsleven dat nog altijd lokaal georganiseerd is en de sociaal-democratische beweging die zich steeds verder terugtrekt in gemeentehuizen.

Column

Kitty

Door **Adriaan van Veldhuizen**

Redacteur S&D

Mijn studentenhuis stond in de rosse buurt van Groningen. Het was er goed; er woonden leuke mensen en zowel het station als de Grote Markt lag om de hoek. Maar er was ook een andere kant. Als ik vanuit mijn raam op de eerste verdieping naar beneden keek, zag ik Kitty staan. Ze was 22 jaar, kwam uit Tsjechië en werkte al een aantal jaren als prostituee in Nederland.

Net als haar collega's stond ze dag in dag uit naar klanten te lonken. Soms meer dan vijftien uur per dag. Het mag vreemd klinken, maar ook dat went. Die vrouwen waren onze buurvrouwen, de dames die zich liggend staande hielden. 'Hoer' mochten we niet zeggen. Wie dat deed kon rekenen op een reprimande van boodschappenjongen Nico. Dan wees hij naar het café en zei: 'Daar zitten de hoeren!'

Kitty leek altijd vrolijk, maar op een dag zat ze te huilen achter haar raam. Ze zat onbedaarlijk te snikken en ik zag dat. Ik had geen idee wat ik ermee moest. Het was nog ongemakkelijker dan de gebruikelijke situatie. Op straat liepen de mannen achteloos door. Haar collega's keken niet op of om.

Uiteindelijk ben ik met lood in mijn schoenen en twee oude reisgidsen van Praag naar beneden gelopen. 'Trek wat aan, Kitty.' Zittend op de grond hebben we een half uur naar de foto's en de kaartjes in de reisgidsen gekeken. Ze wees aan waar ze woonde, waar haar school stond. Er werd gelachen en Kitty was meer mens dan ooit, niet alleen van vlees en bloed.

Vanaf dat moment maakten we zo nu en dan een praatje dat net iets persoonlijker was dan de gesprekjes die mijn huisgenoten en ik

met de andere buurvrouwen voerden. Nooit meer sprak ik over de reisgidsen. Ik wilde wel, maar ja: hoe ontspannen praat een jongen van 22 met een leuk leeftijdsgenootje dat de hele dag in lingerie voor het raam staat?

Op een nacht bleef het gordijn dicht. En nog een nacht. Toen ging het weer open en stond er iemand anders. Kitty was weg. Misschien terug naar Praag, misschien ergens anders heen. Ik wist het niet en zal het ook nooit weten. Zou haar 'baas', de man die niemand zag, maar die in haar woorden altijd aanwezig was, haar bestemming bepaald hebben? Geen idee.

Toen Kamerlid Myrthe Hilken over nieuwe prostitutiewetten sprak, dacht ik natuurlijk aan Kitty. Wat zou het beste zijn? Een prostitutieverbod lijkt me zinloos. De problematiek is zo complex. Hebzucht, schaamte, misdaad en onwetendheid grijpen onnavolgbaar in elkaar. Daar krijgt een categorische wet geen grip op, dus begin klein. Een minimumleeftijd is een eerste stap. Meer toezicht op de bordeelhouders en andere randfiguren is stap twee. Daarna moet je naar gecontroleerde, afgebakende werktijden.

Maar alleen wetgeving is niet genoeg. De schimmigheid moet weg. Haal die vrouwen uit de schaduw van het rode licht. Praat met ze, niet alleen over ze. Hoe moeilijk dat is bleek laatst. De gemeente Amsterdam heeft zich tijdens het maken van plannen laten voorliegen door een schrijfster die zich voordeed als ex-prostituee. Haar boek gaf zogenaamd 'een inkijkje op de Wallen'. Het bleek onversneden flauwekul. Toch leverde het boek indirect een schokkende onthulling op: beleidsmakers kunnen geen prostituee van een journaliste onderscheiden. Dat is precies de realiteit die als eerste aandacht verdient.

Van Rompuy's weg is de onze niet

De plannen voor meer Europese integratie van Herman van Rompuy wijzen de weg naar het einde van de sociaal-democratie. Een echte economische en monetaire unie betekent bij Van Rompuy vooral dat de neoliberale hervormingsagenda nog veel sterker moet worden opgelegd aan de lidstaten dan tot nog toe al het geval was.

BASTIAAN VAN APELDOORN

Universitair hoofddocent Internationale Betrekkingen aan de Vrije Universiteit te Amsterdam

Het unieke experiment van de Europese muntunie dreigt volledig te mislukken. De Europese regeringsleiders zeggen er alles aan te zullen doen deze mislukking te voorkomen. De nieuwste fase in deze zogenaamde redding van de eenheidsmunt betreft de onder leiding van de president van de Europese Raad, Herman van Rompuy, gesmede plannen onder de noemer *Naar een echte economische en monetaire Unie*, zoals voorgelegd aan de Europese Raad op de eurotop van december vorig jaar.

Van Rompuy werkte hierbij nauw samen met commissievoorzitter Barroso, toenmalig Eurogroepvoorzitter Juncker en ECB-president Draghi. Op deze top zijn de eerste voorzichtige stappen richting een bankenunie gezet, en heeft de Raad zich opnieuw gecommitteerd aan (de uitvoering van) eerder gemaakte afspraken betreffende een verscherping van het begrotingstoezicht en het macro-economische toezicht. De meer controverse elementen van Van Rompuy's verslag – die betrekking hebben op verdergaande 'ex

ante coördinatie van belangrijke hervormingen van het economisch beleid' van de lidstaten – zijn echter doorgeschoven naar een volgende top in juni van dit jaar.¹

Van uitstel hoeft echter zeker geen afstel te komen, temeer niet omdat Van Rompuy's voorstellen niet zozeer een nieuwe weg inslaan, als een voorlopige culminatie vormen van een proces dat al jaren gaande is. Bovenop de bestaande supranationale interne markt en muntunie is met tal van maatregelen – schuilgaande onder een wirwar van Brussels jargon als 'Europees semester' en 'six-pack' – al vóór de nieuwe agenda van Van Rompuy onder het mom van het vinden van een uitweg uit de eurocrisis, een Europees beleidsregime opgezet met verregaande gevolgen voor de Europese nationale democratieën.

Indien in juni de Raad zou besluiten van Rompuy's zogenaamde routekaart verder te volgen zal dit regime nog verder opgetuigd en verankerd worden en zal een nieuwe grote stap gezet zijn in het europeaniseren van

Bastiaan van Apeldoorn *Van Rompuy's weg is de onze niet*

financieel-economisch en sociaaleconomisch beleid. Dit gebeurt niet zozeer door beleid volledig naar een Europees niveau te tillen – bijvoorbeeld door het creëren van een echte Europese begroting of echt Europees sociaal beleid – maar door nationaal beleid ten aanzien van onze begroting, de inrichting van onze verzorgingsstaten, de regulering van de arbeidsmarkt, publieke dienstverlening, woningbouw en andere cruciale elementen van nationale sociaaleconomische ordening steeds meer ondergeschikt te maken aan Europese afspraken, normen en regels; een dwingend kader waar geen lidstaat van de eurozone zich meer aan zou mogen onttrekken. De democratie dreigt zo steeds verder buitenspel gezet te worden.

Alhoewel op nog bescheiden schaal, heeft Van Rompuy (recentelijk met hulp van de Britse premier Cameron) in ieder geval opnieuw een discussie losgemaakt over wat Rutte 'institutionele vergezichten' noemde (waar hij geen behoefte aan zei te hebben maar ondertussen wel in meegaat). Met ander woorden: de vraag of en zo ja hoe we verder willen met het meer dan een halve eeuw oude Europese integratieproces.² Alle reden dus om deze plannen nader onder de loep te nemen en ook vanuit sociaal-democratisch respectievelijk links perspectief te wegen.³

Nagel aan de doodskist

De nieuwste plannen gaan uit van de op zich plausibele gedachte dat een monetaire unie van zo veel staten niet duurzaam kan zijn zonder meer economische eenheid, en zonder uiteindelijk geschraagd te worden door een verdergaande vorm van politieke unie (wat niet wil zeggen dat een dergelijke monetaire unie ook op korte termijn nodig zou zijn voor het overleven van de euro). Het feit dat de Economische en Monetaire Unie feitelijk vooral een monetaire unie was, waarbij de economische en politieke integratie achter is gebleven, is een van de oorzaken van de huidige, voortdurende crisis.

Van Rompuy's zogenaamde routekaart zou er dus op gericht zijn de weeffouten van het Verdrag van Maastricht te herstellen. Voor sociaal-democraten die 'Europa' een warm hart blijven toedragen lijkt dit ook een logische stap. Zonder verdergaande integratie zal de euro uiteenklappen en laten we het gebeuren dat, zoals Samsom het graag pleegt te zeggen, onze kinderen niet meer kunnen opgroeien in een Europa waar de toekomst wordt gemaakt.⁴ Maar om wat voor toekomst gaat het dan? Als we de weg opgaan die Van Rompuy ons wijst, zal die toekomst zeker geen sociaal-democratische zijn.

Marktcorrigerend beleid op EU-niveau blijft uit omdat de 27 lidstaten hierover geen consensus kunnen bereiken

Verwezenlijking van Van Rompuy's plannen zou de nagel aan de doodskist van de Europese sociaal-democratie zijn. Niet alleen zou hiermee de kans op het scheppen van een 'democratisch en sociaal Europa' definitief verkeren zijn, het zou ook de mogelijkheden om op nationaal niveau democratisch gelegitimeerde sociaal-democratische keuzes te maken nog verder inperken. Alhoewel niet het einde van de linkse politiek per se, zou het links nog maar één uitweg bieden: die van de volledige terugkeer naar de nationale staat.

Voor sommigen ter linkerzijde is dit in het huidige tijdsgewricht misschien een lonkend perspectief. Echter, zou juist links er niet voor moeten waken meegezogen te worden in een haar wezensvreemd nationaal-conservatief discours? Internationalisme is immers de essentie van elk links project. En ook al is het Europese integratieproces zeker niet de enig mogelijke en al helemaal niet een zaligma-

Bastiaan van Apeldoorn *Van Rompuy's weg is de onze niet*

kende manier om hier gestalte aan te geven, en ook al zal ik hieronder pleiten voor gedeeltelijke desintegratie, vanuit links perspectief zou een dergelijke volledige ontmanteling van de Europese integratie toch vooral als regressief beoordeeld moeten worden. Het moge evident zijn dat in beginsel een Europa waarin nationale staten ingebed zijn in een groter verband, te verkiezen is boven een continent waarin het iedere staat voor zich is en alleen de kapitalistische wereldmarkt zich als quasi-bovenstatelijke instantie manifesteert.

Het Europese project zomaar opgeven of volledig de rug toekeren zou dus inderdaad onverantwoord zijn. Maar het Europese project tegen elke prijs overeind willen houden, ongeacht de sociaaleconomische inhoud van dat project, zou zo mogelijk van een nog grotere onverantwoordelijkheid getuigen, en het definitieve failliet van een linkse Europese politiek betekenen. Onder geen beding zouden sociaal-democraten moeten meewerken aan pogingen het Europese integratieproces te verdiepen door vast te houden aan het fallende neoliberale beleid dat ons mede in deze crisis gebracht heeft (en dat juist ook het voortbestaan van dat project in gevaar heeft gebracht!), laat staan door dat neoliberale beleid nog verder te verdiepen en te verankeren in de institutionele inrichting en het beleidsregime van de Europese Unie. Dat is echter precies wat er nu gaande is.

Aan de doodskist waar de (pan-)Europese sociaal-democratie nu in gelegd dreigt te worden is de afgelopen decennia op EU-niveau al behoorlijk getimmerd.⁵ En als aan de laatste plannen geen halt wordt toegeeroepen – bijvoorbeeld door de sociaal-democraten in de huidige Nederlandse regering – dan zit die kist straks echt dicht. Dan hebben we een breekijzer nodig – met alle mogelijke gevolgen van dien voor het project van Europese eenwording – om vervolgens mogelijk op nationaal niveau te kunnen reanimeren.

Laten we alvorens in te gaan op de routekaart van Van Rompuy kijken naar hoe het

zover heeft kunnen komen, hoe het Europese integratieproces dusdanig is verworden tot een neoliberaal project dat ook voor de huidige crisis – die juist ook een crisis is van het neoliberale groeiemodel – alleen maar neoliberale ‘oplossingen’ worden aangedragen, oplossingen waar dan vervolgens veel sociaal-democraten in de regering (hier en elders in de EU) nog eens in meegaan ook.

Hoe het misging met Europa

Veel sociaal-democraten laten zich graag voorstaan op hun ‘vanzelfsprekende’ pro-Europese oriëntatie. Het ideaal van verdiepende Europese samenwerking en integratie op basis van transnationale solidariteit in een globaliserende wereld heeft in beginsel ook vanuit sociaal-democratisch perspectief nog steeds veel te bieden.⁶ Maar sociaal-democraten moeten zich wel heel goed realiseren dat de manier waarop het Europese eenwordingsproces sinds met name Maastricht vorm gekregen heeft, zich heel slecht verhoudt met sociaal-democratische idealen. Zoals onder andere de Duitse politicoloog Fritz Scharpf in verschillende analyses heeft laten zien kenmerkt de EU zich door een institutionele asymmetrie, waarin de negatieve integratie van het slechten van alle denkbare barrières die het vrije verkeer van goederen, diensten, kapitaal en personen (‘de vier vrijheden’) in de weg staan, zich steeds verder verdiept heeft en zich nauwelijks laat corrigeren door een positieve integratie van bijvoorbeeld een Europees sociaal beleid. Er is een primaat van marktliberalisering terwijl marktcorrigerend beleid op EU-niveau uitblijft omdat hierover tussen de 27 lidstaten geen consensus bereikt kan worden. Het gevolg is dat de Commissie en vooral het Europese Hof in hun interpretatie en implementatie van de vier vrijheden nationale verzorgingsstaten en de sociale markteconomie steeds verder onder druk zetten.⁷

Bovenop deze funeste liberaliseringsdynamiek komt de monetaire unie, een unie die

Bastiaan van Apeldoorn *Van Rompuy's weg is de onze niet*

het nationale beleidsinstrumentarium om de eigen economie te sturen sterk heeft ingeperkt — en daarmee bijvoorbeeld de mogelijkheid de eigen verzorgingsstaat overeind te houden — *zonder op Europees niveau iets daarvoor in de plaats te stellen*. De EMU zoals vormgegeven door het Verdrag van Maastricht heeft enerzijds landen het belangrijke beleidsinstrument van de wisselkoers uit handen geslagen, en anderzijds het mogelijk nog belangrijker instrument van het begrotingsbeleid ernstig ingeperkt, oorspronkelijk via de zogenaamde Maastricht-convergentiecriteria en later via het Stabiliteits- en Groeipact. Het gaat hier dus om de beruchte 3%-norm die al geldt sinds de jaren negentig, maar die juist nu in de context van de crisis steeds strenger wordt toegepast en in nieuwe (hardere) afspraken wordt verankerd.

Ten slotte is het derde belangrijke macro-economische beleidsinstrument, dat van de monetaire politiek, overgedragen aan de Europese Centrale Bank. Die heeft, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de Amerikaanse Fed, een puur 'monetaristisch' mandaat, namelijk het handhaven van prijsstabiliteit (inflatiebestrijding), ook als dat ten koste gaat van hoge werkloosheid. Het niet kunnen stimuleren van de economie ten tijde van grote vraaguitval en dus het onnodig laten oplopen van de werkloosheid staat uiteraard een sociaal-democratische politiek gericht op onder andere het waarborgen van bestaanszekerheid in de weg. Temeer daar deze zaken indirect de verzorgingsstaat verder onder druk zullen zetten door de oplopende kosten.⁸ Hier moet nog aan toegevoegd worden dat de ECB, in tegenstelling tot nationale centrale banken, evenmin het mandaat heeft om effectief op te treden als 'lender of last resort', een gebrek dat zich nu in de bestrijding van de huidige crisis op tragische wijze wreekt.

Daarenboven is de monetaire unie vanaf het begin geconcipieerd als hoeksteen van een proces van integratie en liberalisering van Europese financiële markten, een proces dat

sinds 2000 verder is doorgezet en dat het financieel, speculatieve kapitaal vrij spel heeft gegeven. (Dat is hetzelfde kapitaal dat zich nu in alle vrijheid kan terugtrekken uit de periferie van de eurozone en dus vol in de aanval kan gaan op de zuidelijke obligatiemarkten.)

Dit alles is echter niet voortgekomen uit gebrekkige inzichten van de politieke elite van destijds. De EMU is bewust zo ingericht omdat deze van het begin af aan mede bedoeld was als neoliberal disciplineringsinstrument; dat wil zeggen om nationale verzorgingsstaten én werknemers (die bij gebrek aan andere me-

De EMU was vanaf het begin mede bedoeld als liberaal disciplineringsinstrument

chanismen vooral de kosten van 'macro-economische aanpassing' aan economische schokken moeten dragen) in het gareel te krijgen. Wat deze neoliberale disciplineringsinstrumenten en het verlies aan beleidsautonomie binnen de muntunie betekenen in het geval van een diepe economische crisis, ondervinden nu landen als Griekenland en Spanje die slechts kunnen kiezen uit de door de Trojka opgelegde sociale kaalslag — met het de facto verlies aan nationale democratie — óf een exit uit de eurozone, waarbij de soevereiniteit hersteld kan worden maar verder grote economische en politieke risico's gelopen worden.⁹

De monetaire unie heeft dus het liberale karakter van Europa verder versterkt. De essentie van Europa als liberaal project is de creatie van een transnationale vrije ruimte voor het kapitaal waarin in naam van het concurrentievermogen veel nationale democratische keuzes uiteindelijk ondergeschikt gemaakt worden aan de vereisten voor die vrijheid. Het liberale concurrentiediscours

Bastiaan van Apeldoorn *Van Rompuy's weg is de onze niet*

— dat ook de zogenoemde Lissabon-strategie kenmerkte en zo mogelijk nog meer de nieuwe Europa 2020-strategie — houdt de lidstaten voor dat men concurrerend moet worden door datgene te doen waar het Europese transnationale bedrijfsleven — Europa's economische elite zoals vertegenwoordigd door de 'European Round Table of Industrialists' — al sinds jaar en dag, en met succes, voor pleit: het verder flexibiliseren van de arbeidsmarkt (onder het eufemisme 'flexicurity'); het zogenaamde moderniseren van de sociale bescherming (een eufemisme voor het verder afbreken van de nationale verzorgingsstaten), en andere 'structurele hervormingen' die ertoe moeten dienen dat de economie en met name werknemers zich beter *aanpassen* aan de vermeende eisen van deze tijd (globalisering, vergrijzing, China et cetera).¹⁰

Deze 'supply-side' economische agenda, dit primaat van de markt en de concurrentie, wordt door zowel de Europese Commissie als door de Europese Raad nota bene ook nog eens verkocht onder het mom van 'de sociale dimensie' omdat het werknemers helpt zich aan te passen aan de eisen van de werkgever ('employability'), wat dan weer goed zou zijn voor de arbeidsparticipatie en de werkgelegenheid.¹¹ In deze economisering van het discours over sociaal beleid, waarin alles ondergeschikt wordt gemaakt aan de doelstelling van economische groei en concurrentievermogen, worden werknemers vooral als economische subjecten gedefinieerd, die aangemoedigd dan wel gedwongen zouden moeten worden onder gunstigere voorwaarden — bijvoorbeeld met minder ontslagbescherming of tegen een reëel lager loon — hun arbeid (als object, als 'waar') te verkopen.

Natuurlijk is werk een belangrijke manier om sociale uitsluiting te voorkomen, maar arbeid moet wel fatsoenlijk betaald worden en betekenisvol zijn. En vooral moet er ook werk zijn. De hele zogenaamde werkgelegenheidsstrategie van de EU, zoals nu ook weer een onderdeel van Europa 2020 negeert volledig de

vraagzijde. Sterker nog: het hele beleidsregime van de eurozone dat sinds de het Stabi-leits- en Groeipact en nu versneld in de context van de eurocrisis verder is opgetuigd, maakt het voeren van een verstandig macro-economisch beleid gericht op het stimuleren van de vraag om zo uit de crisis te komen onmogelijk. Het beleid is erop gericht om een degelijke keynesiaanse politiek, die altijd een belangrijk instrument van de sociaal-democratische politiek is geweest, voor eens en voor altijd 'buiten de wet' te stellen.

Samenvattend zijn er dus twee gerelateerde, elementen die de kern uitmaken van de Europese sociaaleconomische 'governance' zoals die na de voltooiing van de interne markt plus de vorming van een op neoliberale leest geschoeide muntunie gestalte heeft gekregen. Enerzijds de concurrentieagenda, die erop gericht is via supranationaal vastgelegde 'hervormingen' de beleidsconcurrentie (ook op sociaal terrein) tussen lidstaten verder aan te wakkeren en daarmee de Europese sociale markteconomieën uit te hollen. En anderzijds de kortzichtige begrotingsdiscipline of wat in het Engels zo sprekend 'austerity' heet, die het onmogelijk maakt de overheid de noodzakelijke rol te laten spelen in het herstel van groei en werkgelegenheid en die bovendien leidt tot nog verdere destructieve bezuinigingen, vaak vooral op het terrein van de sociale zekerheid.

En hoe we nu verder de sociale afgrond in dreigen te gaan

In plaats van met echte oplossingen te komen biedt de kaart van Van Rompuy alleen maar meer van hetzelfde: meer 'discipline' en 'hervormingen' die haaks staan op sociaal-democratische waarden en die ons bovendien economisch alleen nog verder in de put zullen helpen. De plannen van Van Rompuy gaan namelijk niet alleen maar over 'institutionele hervormingen' — behelzen niet alleen maar een plan voor 'meer' Europa, een verdere fede-

Bastiaan van Apeldoorn *Van Rompuy's weg is de onze niet*

ralisering volgens critici — maar hebben ook een sociaaleconomische inhoud. Als zodanig komen ze, zoals hierboven betoogd, voort uit een proces dat al jaren gaande is en waarin het Europese sociaaleconomische discours en governance volledig geënt zijn op het magische begrip 'concurrentievermogen', gekoppeld aan de heilige graal van de begrotingsdiscipline. Hierbij is de laatste steeds belangrijker geworden in de context van de eurocrisis die ten onrechte aan een gebrek aan financiële discipline wordt toegeschreven, terwijl de dieper liggende oorzaak eerder ge-

Het regime van de eurozone maakt het onmogelijk een verstandig macro-economisch beleid te voeren

zocht moet worden in de ongelijke economische ontwikkeling binnen de eurozone, en terwijl de *directe* oorzaak van de schulden crisis gelegen is in de socialisatie van private schulden als antwoord op de financiële crisis van 2008 (met andere woorden 'het redden' van de banken).¹²

De mythe van het gebrek aan begrotingsdiscipline als oorzaak van de eurocrisis heeft vanuit het oogpunt van rechtse krachten een nuttige functie (ongeacht in hoeverre men er zelf in gelooft). Zij dient het doel een nieuw supranationaal beleidsregime op poten te zetten dat zogenaamd de fundamenten onder de euro zou moeten verstevigen, maar dat uiteindelijk die euro juist verder zal ondergraven. Een mythe die ondertussen wel de door vele politici en ook werkgevers zo omarmde bezuinigingsorthodoxie verder institutionaliseert als een universeel regime voor niet alleen de landen die in nood verkeren maar voor de hele eurozone.

Het Trojka-Diktat waar bijvoorbeeld Griekenland nu onder gebukt gaat, is door dit proces dat mede door de Commissie is voorbereid, en dat door de grote Europese transnationale ondernemingen gepusht en uiteindelijk door Duitsland geleid is, steeds meer de mal geworden waarin het hele Europese economische beleid wordt gegoten.¹³ Eind 2011 is eerst via het zogenaamde six-pack de begrotingsdiscipline ten opzichte van het Stabi-leits- en Groeipact versterkt en het toezicht op macro-economisch beleid in het algemeen verscherpt. Het 'begrotingspact' dat sinds 1 januari 2013 van kracht is heeft hier nog een schepje bovenop gedaan door via een verdrag buiten de EU om de aangesloten landen te verplichten het structurele begrotingstekort onder de 0,5% te houden.

De twee voorgestelde richtlijnen van het 'two-pack' (nog niet van kracht) voorzien enerzijds in dat eurozone-landen hun begroting ter goedkeuring moeten voorleggen aan de Commissie en dat die de begroting dan ook voor herziening kan terugsturen, en anderzijds dat de Commissie te allen tijde kan besluiten eurolanden in 'moeilijkheden' onder verscherpt toezicht (lees curatele) te stellen.¹⁴

In het nieuwe regime draait het echter niet alleen maar om 'austeriteit'. Daaraan gerelateerd wordt dus gestuurd op een neoliberale 'hervormingsagenda'; ingezet met de Lissabon-strategie en nu verdiept onder de noemer Europa 2020. Structureel begrotingsevenwicht dient niet door hogere belastingen bereikt te worden (voor de hoogste inkomens en grootste vermogens bijvoorbeeld), maar door te snijden in de sociale zekerheid terwijl verdere liberalisering en flexibilisering daarenboven doelen op zich zijn. Ook op deze terreinen komen nationale overheden steeds meer onder toezicht van Brussel te staan, zeker sinds (vanaf 2011) Europa 2020 geïntegreerd is in het zogenaamde Europese Semester — de jaarlijkse cyclus waarin lidstaten hun stabiliteits- en hervormingsprogramma's ter goedkeuring aan de Commissie en Raad moeten voorleggen.

Bastiaan van Apeldoorn *Van Rompuy's weg is de onze niet*

De meest recente aanbevelingen voor Nederland in dit kader zouden voor elke sociaal-democraat schokkend moeten zijn: Nederland wordt aanbevolen niet alleen zorg te dragen voor een 'tijdige en duurzame correctie van het buitensporige tekort' maar ook (nota bene na het sluiten van het pensioenakkoord door de sociale partners) om de pensioenleeftijd verder te verhogen en te koppelen aan de levensverwachting, 'rigiditeiten' op de arbeidsmarkt aan te pakken en te zorgen voor 'een meer marktgericht prijsstelsel op de huurwoningenmarkt'.¹⁵ Alsof het de meest vanzelfsprekende zaak van de wereld is dat Brussel over deze in de kern nationale aangelegenheden wat te zeggen heeft, rapporteert de Nederlandse regering in een toelichting bij de Miljoenennota van 2013 hoe zij braaf haar huiswerk heeft gedaan en meldt zij dat op alle terreinen grote stappen zijn gezet, inclusief 'de hervorming van de WW en het ontslagrecht'.¹⁶

Ofschoon gepresenteerd als het herstel van de weeffouten van Maastricht, en door verdeiders van de natiestaat vooral verfoeid wegens de impliciete federalisering, is het meest opvallende aspect van de plannen van Van Rompuy de manier waarop gepoogd wordt het hierboven beschreven neoliberale regime verder te verdiepen en juridisch te verankeren. Alhoewel, zoals te doen gebruikelijk in Brussel, lippendienst wordt bewezen aan het 'Europese sociale model' wordt met verwijzing naar eerder genoemde pacts en 'packs' vooral ingezet op het aanpakken van 'structurele rigiditeiten van de arbeids-, de producten-, en de dienstenmarkten'.¹⁷

Een echte economische en monetaire unie betekent kennelijk vooral dat de neoliberale hervormingsagenda nog veel verplichtender gemaakt moet worden voor in ieder geval de landen van de eurozone dan tot nog toe het al geval was. Dit komt het meest pregnant tot uitdrukking in het voornemen te komen tot 'regelingen van contractuele aard tussen lidstaten en instellingen van de Unie betreffende door landen toegezegde hervormingen ter

bevordering van concurrentievermogen, groei en werkgelegenheid'.¹⁸ Terecht zijn voorafgaand aan de top afgelopen december over deze contracten door verschillende partijen in de Tweede Kamer alsook elders in Europa zorgen geuit (een van de redenen waarom behandeling van dit gevoelige punt is uitgesteld, maar dus zeker nog niet van tafel is).

Waarom zouden nationale, democratisch gelegitimeerde, parlementen zich via contracten (!) met Brussel gehouden moeten voelen aan de uitvoering van een hervormingsagenda die (bijvoorbeeld na verkiezingen) een meerderheid van dat parlement helemaal niet ziet zitten? Ongeacht de inhoud van deze 'structurele hervormingen' is dit vanuit democratisch oogpunt volstrekt onaanvaardbaar. Alhoewel Van Rompuy wat mooie woorden heeft toegevoegd over 'democratische legitimiteit en verantwoordingsplicht' is zijn plan niet anders dan een frontale aanval op de nationale democratie – inclusief het essentiële nationale budgetrecht.

Naast verdere uitholling van Europa's sociale markteconomieën voorziet het plan in een beperkte Europese 'begrotingscapaciteit' ter absorptie van asymmetrische economische schokken, die echter weer gekoppeld zal worden aan de implementatie van de structurele hervormingen. Hoe dan ook heeft deze begrotingscapaciteit weinig van doen met een echte begrotingsunie waarin bijvoorbeeld een meer structurele herverdeling tussen kern en periferie in de eurozone bewerkstelligd zou kunnen worden. Samenvattend: instemmen met Van Rompuy betekent vooral dat de nationale democratie, en de mogelijkheid om binnen die democratie, sociaal-democratische beleidskeuzes te realiseren, nog verder de helling afgeduwd worden.

De weg terug... en weer vooruit

De kaart van Van Rompuy wijst overduidelijk de verkeerde weg. Het diepere probleem is dat deze weg al twintig jaar geleden is ingeslagen.

Bastiaan van Apeldoorn *Van Rompuy's weg is de onze niet*

Vanuit links perspectief is er dus veel voor te zeggen dat we eerst terug moeten voordat we weer vooruit kunnen. Eerst dient het neoliberaale Europa ontmanteld te worden om weer ruimte te geven aan lidstaten voor behoud en eventuele uitbouw van hun eigen en democratisch gelegitimeerde sociaaleconomische model. Dit idee zal misschien bij menigeen die het 'Europese ideaal' belijdt de schrik om het hart doen slaan. Ook zal gezegd worden dat het simpelweg niet kan, er is geen weg terug, althans geen weg die leidt tot iets anders dan economische en politieke chaos. Het schrikbeeld van de jaren dertig doemt al snel op.

Het gevaar van het uiteenvallen van Europa en de terugkeer van revanchistisch nationalisme is helaas niet geheel denkbeeldig. Sterker nog: dat gevaar lijkt steeds groter te worden. Niet omdat het Europese integratieproces deels wordt teruggedraaid, maar omdat door de eurocrisis de legitimiteitscrisis zich verdiept.¹⁹ Het is geen toeval dat de euroscapsis al sinds het Verdrag van Maastricht overal in Europa toeneemt en zeker sinds het begin van de eurocrisis het vertrouwen in Europese instellingen verder afkalft. De door de extreme bezuinigingen veroorzaakte depressie in Zuid-Europa, en de eveneens door kortzichtig afknijpen van de economie veroorzaakte nieuwe recessie in sommige noordelijke eurolanden (Nederland voorop) zal dit vertrouwen ook niet herstellen. Dit terwijl de sociale onrust overal toeneemt (en in Griekenland steeds gewelddadiger vormen aanneemt), terwijl ook met de middelpuntvliedende krachten van de eurocrisis de kloof (luie 'knoflooklanden' versus het beeld van een nieuw 'derde rijk' onder leiding van Merkel) tussen Noord- en Zuid-Europa nog verder is vergroot.

Met andere woorden: doorgaan op de huidige weg zal juist het Europese ideaal onherstelbare schade toebrengen. En de weg terugvinden hoeft niet te betekenen dat we de hele EU moeten opdoeken. Het is wel degelijk mogelijk om een deel van de nationale autonomie te herstellen zonder het hele bouwwerk af te

breken. Het makkelijkst is dit te bereiken op het terrein van de interne markt. Het keren van de marktliberalisering, en de beperking van de vier vrijheden daar waar ze bepaalde elementen van nationale en democratisch gelegitimeerde varianten van het Europese kapitalisme dreigen aan te tasten — een dreiging die uiteraard het meest reëel is voor de meer 'socialere' markteconomieën —, is wel degelijk mogelijk zonder de interne markt in zijn geheel af te schaffen.²⁰

Er zou, zoals de PvdA in haar verkiezingsprogramma schreef (maar waarvan in het regeringsakkoord niets terug te vinden is), een einde moeten komen 'aan de marktwerking in de nationale publieke dienstverlening, zoals de gezondheidszorg en de sociale woningbouw'.²¹ De al jaren voortschrijdende privatisering van openbare nutsbedrijven — zoals nu ook dreigt met onze publieke drinkwatervoorziening, waarbij bijvoorbeeld het Hollandse duinwater als het aan Brussel ligt in handen zou moeten kunnen komen van buitenlandse multinationals — zou gestopt en het liefst teruggedraaid moeten worden. Lidstaten zouden te allen tijde vrij moeten zijn te bepalen welke diensten het algemene belang dienen en dus volledig onttrokken kunnen worden aan de tucht van de markt. Dit zou een belangrijke eerste stap zijn.

Eveneens is slechts voldoende politieke wil nodig om het nu steeds verder opgetuigde regime van Europees toezicht op nationaal sociaaleconomisch beleid, en de neoliberale afbraakagenda die eraan ten grondslag ligt, te ontmantelen. Nederland zou hier in Europees verband op moeten inzetten maar ook eenzijdige terugtrekking uit dit regime niet moeten uitsluiten (en Nederland zou niet moeten buigen voor de chantage dat we dan ook de gehele EU of in ieder geval de eurozone dienen te verlaten). Natuurlijk is dit met Rutte II een utopische gedachte, maar als de toekomst van Europa ons lief is zouden linkse krachten in Nederland en elders zich hiervoor van onderop sterk moeten maken.

Bastiaan van Apeldoorn *Van Rompuy's weg is de onze niet*

Moeilijker, in ieder geval in zoverre dat dan het einde van de euro zou kunnen betekenen, is de weg terug in het geval de monetaire unie. Ook al had de muntunie vanuit sociaal-democratisch perspectief destijds nooit, en zeker niet in deze vorm, ingevoerd moeten worden, nu renationaliseren op monetair terrein zou een majeure stap terug zijn — en één waarbij we gevaarlijk dicht langs de afgrond zouden scheren. De afgrond van een totaal uiteenvallen van Europa, en een terugkeer naar het soort instabiliteit dat we mede dankzij het integratieproces zo lang niet gezien

De nationale autonomie van lidstaten kan deels worden hersteld zonder het hele bouwwerk van de EU af te breken

hebben in (West-)Europa. Hoewel dit gevaar reëel is, leidt de huidige poging de euro te redden door naar een 'echte economische en monetaire unie' (Rompuy) te gaan, ons onbedoeld misschien nog wel dichter langs diezelfde afgrond. Dit wil echter niet zeggen dat er geen pogingen ondernomen zouden kunnen en moeten worden om de eurocrisis op te lossen. Meer kansrijke oplossingen zouden hierbij in ieder geval de volgende vier elementen moeten bevatten.

In de eerste plaats moet er onmiddellijk een einde komen aan wat Samsom in de campagne 'de domme bezuinigingspolitiek van Europa' noemde, maar die hij inmiddels 'zijn' kabinet-Rutte/Asscher mede laat uitvoeren. Er moet een duidelijk perspectief komen op een herstel van evenwichtige groei in Europa. Met name de noordelijke overschotlanden zullen, zoals onder anderen de economen Paul Krugman en Paul de Grauwe ook hebben betoogd,

juist de tekorten tijdelijk hoger moeten laten oplopen.²² Dit expansieve begrotingsbeleid zal de binnenlandse bestedingen in landen als Nederland en Duitsland aanjagen, de inflatie naar een wat hoger niveau brengen, als ook de import ten opzichte van de export. Dit zal niet alleen goed zijn voor de economie van deze landen maar ook, cruciaal, de zuidelijke tekortlanden wat meer lucht geven. Dit betekent dus dat we af moeten van het begrotingspact en de vermaledijde 3%-norm. Hier is dus ook wel degelijk een weg terug te bewandelen.

Ten tweede moet zo snel mogelijk een groot deel van bestaande schulden van in ieder geval Griekenland maar mogelijk ook andere landen die nu in een solvabiliteitscrisis verkeren, worden kwijtgescholden. In het geval van Griekenland is een deel van de afwaardering al ingezet, maar een grote reductie is uiteindelijk onvermijdelijk, en uitstel hiervan zal de pijn alleen maar onnodig vergroten.

Ten derde, zou een meer actieve rol van de ECB gevraagd moeten worden, met name door de ECB de mogelijkheid te geven obligaties van eurolanden direct op te kopen (en dan niet zoals nu gebeurd is met het aankondigen van opkoopprogramma's die gekoppeld zullen zijn aan de uitvoering van de meeste draconische bezuinigingsoperaties).

Ten slotte, maar op langere termijn het belangrijkste, het aanpakken van de banken en de financiële sector. Daar is immers de crisis begonnen. De bankenunie van Van Rompuy is hierbij niet de goede weg, wel het zoveel mogelijk uitbannen van speculatief kapitaal (het verbieden van bepaalde financiële instrumenten, deels herinvoering van kapitaalcontroles) en het zoveel mogelijk omvormen van de spaardelen van Europese banken in kleinere, nationale 'nutsbanken' die direct door de overheid worden gecontroleerd (en mogelijk ook genationaliseerd). Een dergelijk, bij voorkeur Europees project om het financiële kapitaal aan banden te leggen zal niet alleen toekomstige financiële crises kunnen voor-

Bastiaan van Apeldoorn *Van Rompuy's weg is de onze niet*

komen, maar mogelijk ook weer wat van de verloren legitimiteit van de EU kunnen herstellen.

Zal dit genoeg zijn? Dat is niet op voorhand te zeggen. Een dergelijke beleidsomslag zou in ieder geval beter werken ter bestrijding van de eurocrisis dan de huidige aanpak die juist meer problemen creëert (door de vicieuze cirkel van bezuinigen en dus weer nog verder oplopende schulden door het krimpen van de economie).²³ Een eigen begrotingscapaciteit voor de EU zou onder voorwaarden (niet die van Van Rompuy) – onder andere van strikte democratische controle – bespreekbaar moeten zijn. Eurobonds idem dito. Ten slotte is uiteraard enige coördinatie en (verplichtende) afstemming van nationaal begrotingsbeleid noodzakelijk in een monetaire unie. Maar regels hieromtrent moeten dan wel de ruimte laten voor een anticyclisch begrotingsbeleid, dus dat de overheid kan fungeren als aanjager van de economie als de private motor is stilgevallen en er meer bespaard wordt dan geïnvesteerd en geconsumeerd.

Het belangrijkste is dat linkse politici zich er hard voor maken dat afspraken ten aanzien van de coördinatie van nationale begrotingen alleen maar bespreekbaar zijn als ook de andere voorgestelde maatregelen geaccepteerd en uitgevoerd worden. Als er dus een echte koerswijziging komt. Zo niet dan kan de conclusie worden dat het misschien maar beter is dat we het euro-experiment beëindigen.

Blijft natuurlijk de vraag of we überhaupt wel één munt kunnen houden als we niet ook meer richting één staat, of althans politieke unie, gaan. Deze vraag is echter in zoverre prematuur dat vanuit een links perspectief een dergelijke verdergaande federalisering helemaal niet *im Frage* kan komen zolang het neoliberale Europa niet gedemonteerd is.

We moeten ons niet door de actualiteit van eurocrisis laten verleiden tot het meegaan in een proces waarin *meer* Europa vooral weer meer marktliberalisering en macro-economische disciplineren betekent, en minder ruim-

te voor nationale sociaal-democratische politiek. Bovendien ben ik ervan overtuigd dat als de eerste vier van de hierboven voorgestelde maatregelen – een einde aan de austerity; schuldsanering, een nog sterkere rol van de ECB en het aanpakken van de banken en de financiële sector – de crisis voorlopig bezworen kan worden. Er zou dan ruimte komen na te denken over de verdere toekomst van de EMU en in hoeverre er nog meer stappen gezet zouden kunnen (en moeten) worden richting een politieke unie en hoe die er dan uit zou moeten zien.

Uiteraard zou een dergelijke unie democratisch moeten zijn. Minstens zou belangrijk is dat het proces er naartoe ook op democratische wijze en ook waar mogelijk meer van onderop georganiseerd wordt. Elke substantiële stap richting verdere verdieping van het integratieproces zou op zijn minst voorgelegd moeten worden in nationale referenda voorafgegaan door hopelijk brede maatschappelijke debatten. Somsom recente voorstel om over een eventueel nieuwe verdrag een referendum te houden is wat dat betreft een goed idee. Maar dan moet dat referendum ook bindend zijn en een eventueel 'nee' niet weer een 'ja' worden via de achterdeur. Of een dergelijk democratisch proces uiteindelijk tot een hechtere politieke unie zal (moeten) leiden is een open vraag. Het belangrijkste voor nu is nogmaals dat linkse Europeanen alleen in een dergelijke discussie mee moeten willen gaan als er eerst voor gezorgd wordt dat de EU haar sterke marktliberale *bias* verliest.

De 'achterruit' op de schakelpook van de EU zal eerst gevonden moeten worden wil het Europese project nog gedragen kunnen worden door de bevolking, in ieder geval vanuit het perspectief van diegenen die willen bouwen aan een socialer en democratischer Europa. Tegelijkertijd kunnen we ons blijven laten inspireren door een vergezicht van een nog verder geïntegreerd Europa waarin op basis van grensoverschrijdende solidariteit beginselen van sociale rechtvaardigheid, duur-

Bastiaan van Apeldoorn *Van Rompuy's weg is de onze niet*

zaamheid en democratie gewaarborgd zijn. Maar de meeste acute opdracht aan de sociaal-democratie is de EU en de Europese Raad niet

verder te laten gaan op het dwaalspoor van haar voorzitter. Nu nog de moed om ook dit 'eerlijke verhaal over Europa' te vertellen.

Noten

- 1 H. van Rompuy, *Naar een echte economische en monetaire unie*, 5 december, 2012, online: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/nl/ec/134192.
- 2 Zie bijvoorbeeld de oproep van T. Baudet c.s. tot een referendum waarin de Nederlandse bevolking zich zou kunnen uitspreken over een politieke unie zoals geconcipeerd zou zijn in het plan van Van Rompuy, zie: <http://www.nrc.nl/nieuws/2013/01/26/ook-wij-eisen-een-referendum/>.
- 3 Voor een eerdere bijdrage vanuit dit perspectief zie bijvoorbeeld M. Linthorst, 'Wat voor Europa willen wij?', *S&D* 2012/11-12.
- 4 Zie bijvoorbeeld Toespraak Diederik Samsom – Bijeenkomst Den Uyl-lezing 10 december 2012, http://www.pvda.nl/data/sitemanagement/media/2012/december/PvdA_Samsom_toespraak_denuyl.pdf.
- 5 Deels, moet gezegd worden, met medewerking van de sociaal-democratie zelf, of althans van sociaal-democratische partijen die – zeker als ze deel uitmaakten van de regering – mede uitvoering hebben gegeven aan neoliberaal beleid en aan de neoliberale inrichting van de EU. Deels tegen de eigen intenties in maar ook deels door het afschudden van de eigen ideologische veren en het adopteren van een steeds liberalere maatschappijvisie. Ten aanzien van dit laatste bijvoorbeeld W. Cornelissen 'Van Rutte I naar Rutte II: Zoek de Verschillen', in: *S&D* 2012/11-12. In dit essay zal ik dit aspect echter niet verder belichten.
- 6 M. Linthorst, 'Wat voor Europa willen wij?'
- 7 Zie bijvoorbeeld F. W. Scharpf 'The Asymmetry of European integration, or Why the EU Cannot Be a "Social Market Economy"', in: *Socio-Economic Review*, 2010, 8,2: pp. 211-250.
- 8 Voor hoe de EMU, al ver vóór de crisis, een bedreiging vormde voor nationale verzorgingsstaten zie bijvoorbeeld A. Martin, A. (2004) 'The EMU macroeconomic policy regime and the European social model', in: A. Martin, and G. Ross (red.), *Euros and Europeans: Monetary integration and the European Model of Society*, Cambridge University Press, pp. 20-50.
- 9 Zie F. Scharpf, 'Monetary Union, Fiscal Crisis and the Preemption of Democracy', MPIfG Discussion Paper 11/11, Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung, 2011.
- 10 Voor de rol van de Europese bedrijfselite, en met name de European Roundtable, in de vorming van het neoliberale concurrentiediscours en meer algemeen de neoliberalisering van het Europese project zie B. van Apeldoorn, *Transnational Capitalism and the Struggle over European Integration*, Routledge, 2002, en 'Lisbon and the Limits of Legitimacy', *Journal of International Relations and Development* 13, 209-338.
- Voor de Europa 2020-strategie zie Europese Commissie, *Europa 2020. Een strategie voor slimme, duurzame en inclusieve groei*, 3,3.2010 COM (2010) 2020 definitief, 2010, online: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:NL:PDF>.
- 11 B. van Apeldoorn en S.B. Hager 'The Social Purpose of New Governance'.
- 12 Voor een beter begrip van de werkelijke oorzaken van de eurocrisis zie onder andere P. Krugman, *End this Depression Now*, New York: Norton, 2012; P. de Grauwe, *The Governance of a Fragile Eurozone*, ceps Working Document No. 346/ May, 2011, en H. Overbeek, 'Sovereign debt crisis in Euro-land: implications for European integration', in: *The International Spectator*, 47, 1, 2012.
- 13 Voor de steun van het Europese transnationale bedrijfsleven voor de austeriteitspolitiek zie bijvoorbeeld ert, *Euro crisis: European industry leaders call for coordinated actions to reinforce EMU*, Press Release, European Round Table of Industrialists, October 2011, available at <http://www.ert.eu>
- 14 Voor een overzicht zie op de website van de Europese Commissie: http://ec.europa.eu/economy_finance/articles/governance/2012-03-14_six_pack_en.htm
- 15 Europese Commissie, *Aanbeveling voor een aanbeveling van de Raad over het nationale hervormingsprogramma 2012 van Nederland en met een advies van de Raad over het stabiliteitsprogramma van Nederland voor*

Bastiaan van Apeldoorn *Van Rompuy's weg is de onze niet*

- de periode 2012–2015, com (2012) 322 final, 2012, online: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/nd/csr2012_netherlands_nl.pdf*
- 16 Zie http://miljoenennota.prinsjesdag2012.nl/miljoenennota-2013/aDU1020_Box-13-Raadsaanbevelingen-Nederland-in-het-kader-van-het-Europees-semester.aspx.
- 17 Van Rompuy, *Naar een echte economische en monetaire unie*.
- 18 Ibid.
- 19 B. van Apeldoorn, 'The contradictions of "embedded neoliberalism" and Europe's multi-level legitimacy crisis: The European project and its limits', in B. van Apeldoorn, J. Drahoukoupil & L. Horn (red.), *Contradictions and Limits of Neoliberal European Governance: From Lisbon to Lisbon*, Palgrave, 2009, pp. 21–24.
- 20 Voor een interessante aanzet hiertoe bijvoorbeeld F. W. Scharpf, 'Legitimacy in the Multilevel European Polity', *European Political Science Review*, 1, 2009, pp. 173–204.
- 21 Zie: http://www.pvda.nl/data/sitemanagement/media/PvdA_verkiezingsprogramma_120912.pdf
- 22 P. Krugman, *End this Depression Now*; P. de Grauwe, *The Governance of a Fragile Eurozone*.
- 23 Zie over hoe het huidige crisismanagement vooral 'self-defeating' werkt: W. Münchau, 'Relentless austerity will only deepen Greek woes', in: *Financial Times*, oktober 7, 2012.

Eerlijke regels voor een Europese arbeidsmarkt

De casus van arbeidstijden voor artsen laat zien hoe het terughalen van bevoegdheden naar de lidstaten kan leiden tot meer draagvlak voor Europees beleid.

HARKO VAN DEN HENDE

Raadslid voor de PvdA te Amsterdam, stadsdeel Oost

In de lang aangekondigde en veelbesproken rede over Europa die de Britse premier Cameron eind januari afstak, noemde hij vijf pijlers waarop Europa in de eenentwintigste eeuw verder gebouwd moet worden. De derde van deze vijf pijlers is in goed Nederlands te vertalen als subsidiariteit. In Camerons woorden: 'Power must be able to flow back to Member States.' Dat klinkt meer als afbraak dan als opbouw. Althans, voor degenen die onder versterking van Europa een vergroting van de centrale Europees-Brusselse macht verstaan.

Cameron verwees ter ondersteuning van dit deel van zijn betoog naar premier Rutte: 'So let us use this moment, as the Dutch Prime Minister has recently suggested, to examine thoroughly what the EU as a whole should do and should stop doing.' Hij had ook naar vice-premier Asscher kunnen verwijzen. Of naar PvdA-fractievoorzitter Samsom. Want alle drie hebben ze hun instemming betuigd met het regeerakkoord van Rutte II waarin staat: 'Nederland vraagt de Europese Commissie te inventariseren, op basis van het beginsel van subsidiariteit, welke beleidsterreinen kunnen worden overgedragen aan nationale overheden en zal zelf ook voorstellen doen.'

Om zijn pleidooi voor een herverdeling van macht kracht bij te zetten gaf Cameron een voorbeeld uit de medische sector. Voor een goede werking van de Europese markt is het volgens hem niet nodig dat de arbeidstijden van Britse doktoren in Brussel worden vastgesteld, aangezien daar geen rekening wordt gehouden met de opvattingen die leven in het Britse parlement en onder de doktoren zelf. Zouden Samsom en Asscher met de passage in het regeerakkoord ook aan de Nederlandse artsen hebben gedacht? Of hadden ze wellicht andere beroepsgroepen of beleidsterreinen in hun hoofd?

Behalve terugkeer van macht naar de lidstaten noemde Cameron nog vier andere pijlers voor zijn nieuwe Europa: concurrentiekracht, flexibiliteit (geen 'one size fits all'-recept voor de lidstaten), democratische verantwoording (een grotere rol voor de nationale parlementen) en gelijke behandeling van lidstaten, ook als ze niet tot het eurogebied behoren.

In het debat dat de Tweede Kamer begin februari voerde naar aanleiding van de speech van Cameron en de eerste reactie van het kabinet hierop, deed PvdA-fractieleider Samsom

Harko van den Hende *Eerlijke regels voor een Europese arbeidsmarkt*

wat minnetjes over het subsidiariteitsbeginsel. Het opstellen van een lijst met taken die van Brussel terug naar Den Haag kunnen heeft wat hem betreft, zo zei hij, 'weinig of niets' te maken met het formuleren van een visie op Europa. 'Ik vind het eerlijk gezegd niet het belangrijkste dat je een paar overbodige regels schrapt, maar dat is wel nuttig. Dat doen wij dus maar. De echte uitdaging ligt natuurlijk bij de vraag hoe wij elkaar met Europa opzoeken om dat sociale en sterke Europa van de toekomst te genereren.' Hoe het ook zij; deze zomer komt het kabinet met een lijst van onderwerpen 'waarvan het vindt dat zij zich niet langer lenen voor Europese actie of verantwoordelijkheid en het best (weer) belegd kunnen worden bij de lidstaten'.

Artsen-in-opleiding: arbeidstijden

Terug naar de werktijden van Britse artsen die volgens Cameron ten onrechte in Brussel worden bepaald. In 2003 stemden de Europese lidstaten — en dus ook het Verenigd Koninkrijk — in met de Arbeidstijdenrichtlijn zoals die er nu ligt. Die richtlijn is, zoals het hoort, omgezet in Britse wetgeving. In Nederland heeft de richtlijn zijn plek gevonden in de Arbeidstijdenwet. Met de richtlijn hebben de Europese landen zich vastgelegd op onder andere de maximale duur van een werkweek, rusttijden en vakantieduur.

Deze richtlijn gold vanaf de start voor heel veel (medische) beroepsgroepen, maar niet voor artsen-in-opleiding. Voor hen was er een aparte overgangsregeling waarin stapsgewijs, tot 2009, de maximale werkweek moest worden teruggebracht van 58 naar 48 uur. Vanaf dat moment zouden de artsen-in-opleiding gelijk zijn geschakeld met de andere beroepsgroepen die onder de richtlijn vallen.

Die vermindering van de werkweek is niet zonder slag of stoot gegaan. In Engeland niet, maar ook niet in Nederland. Vlak voor de vermindering naar 48 uur in 2009 vroegen de Nederlandse Vereniging van Ziekenhuizen en

de Nederlandse Federatie van Universitair medische centra nog om uitstel bij de toenmalige minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Donner. Dat was tegen het zere been van De Jonge Orde, de vereniging van artsen-in-opleiding die erop wees dat de ziekenhuizen drie jaar de tijd hadden gehad om zich op deze verdere verkorting van de werkweek voor te bereiden.

Dat van deze voorbereiding weinig terecht was gekomen bleek wel uit onderzoek van de Arbeidsinspectie die constateerde dat ziekenhuizen massaal de Arbeidstijdenwet voor artsen-in-opleiding overtraden. Het uitstel kwam er overigens en vanaf 1 augustus 2011 geldt nu de 48-urige werkweek.

Eenzelfde debat heeft zich in Engeland afgespeeld, en woedt daar nog steeds. Dat verklaart ook de verwijzing van Cameron. Zo liet de voorzitter van de Royal College of Surgeons in reactie op Camerons speech weten dat het artsen-in-opleiding niet past een prikklokmentaliteit te hebben en dat in zijn ziekenhuis de richtlijn (en dus ook de Britse wet) wordt overtreden. En ook hier klinkt van de kant van de beginnende artsen (Junior Doctors Committee) een ander geluid. Zij vinden een debat over aanpassing van de richtlijn de verkeerde discussie die afleidt van de noodzaak om artsen beter te trainen. De jonge Britse artsen vrezen terugkeer naar de pre-richtlijntijden waarin werkweken van honderd uur niet ongewoon waren.

Artsen-in-opleiding: beroepskwalificaties

Overigens vindt in Nederland onder artsen-in-opleiding nu een andere discussie plaats die óók rechtstreeks met Europa te maken heeft maar dan met een andere richtlijn. Deze richtlijn, die in 2005 is vastgesteld, regelt de onderlinge erkenning van beroepskwalificaties tussen lidstaten. In het algemeen (en ook in het geval van artsen) stelt de regeling dat een diploma dat in één land is behaald, erkend wordt in een ander land zodat de diploma-

Harko van den Hende *Eerlijke regels voor een Europese arbeidsmarkt*

meerde ook in dat land zonder aanvullende eisen zijn beroep kan uitoefenen.

Voor het vaststellen van deze richtlijn was het wel nodig dat de landen het eens werden over de minimumopleidingseisen voor de betreffende opleidingen. Dat minimum is bepaald, maar in Nederland lagen en liggen de gestelde eisen voor het artsdiploma hierboven. In het huidige regeerakkoord is afgesproken dat de overheid alleen nog maar de opleidingskosten tot het minimum voor haar rekening neemt. De rest moeten de artsen-in-opleiding zelf gaan betalen. Dat scheelt de Nederlandse belastingbetaler op termijn € 180 mln.

Afgezien van de vraag of deze maatregel wenselijk of rechtvaardig is, komt de vraag op of dit ook het bedoelde effect van de richtlijn is. Of is 'handig' gebruikgemaakt van Europese regelgeving, waarbij 'Europa' de schuld krijgt van alles wat slechter wordt? De regeringspartijen zijn in ieder geval op geen enkele manier door Brussel gedwongen deze maatregel te nemen.

Twee regelingen, twee conclusies

Zowel de Arbeidstijdenrichtlijnen als de richtlijn ten aanzien van de beroepskwalificaties grijpt diep in op de arbeidsmarkten van de lidstaten. Dat geldt zowel vanuit het perspectief van de werknemers als dat van de werkgevers. De twee richtlijnen ontlenen hun bestaan aan twee verschillende grondslagen van het Europese Verdrag. De Arbeidstijdenrichtlijn komt voort uit de bepaling dat Europa de lidstaten 'ondersteunt en aanvult' bij de verbetering van de arbeidsomstandigheden. De richtlijn ten aanzien van de beroepskwalificaties is met name bedoeld om het vrije verkeer van personen en diensten te vereenvoudigen.

Is het nodig dat Europa Nederland 'ondersteunt en aanvult' bij de verbetering van de arbeidsomstandigheden? Kunnen we dat zelf niet af? Zijn de sociale partners niet mans genoeg om dat onderling te regelen? En kan Den

Haag niet handelend optreden als ze er toch niet uitkomen?

Brusselse invloed lijkt hier niet noodzakelijk en niet gewenst; het is zo'n punt waarop het kabinet 'op pragmatische wijze' repatriëring van verantwoordelijkheden zou kunnen bepleiten – even afgezien van de vraag of dat Britse of Nederlandse artsen-in-opleiding blij zou maken. Want natuurlijk maakt het voor zo'n jonge arts uit of hij of zij 48 uur in de week of 62 uur moet werken. En het zal naar verwachting ook voor de kwaliteit van de behandeling van patiënten iets uitmaken. Een patiënt die zou mogen kiezen heeft waarschijnlijk liever een dokter aan zijn bed die in het veertigste uur van zijn dienst zit dan in zijn vierenvijftigste uur. Elk land kan hierover zijn eigen opvattingen hebben, en werknemers die in een ander land willen werken kunnen ook weten welke bijzonderheden (arbeidstijden) zo'n land erop nahoudt.

Maar tijdens het Cameron-debat in de Tweede Kamer begin februari zei Samsom te vrezen dat het overlaten van de arbeidsomstandigheden aan de lidstaten tot sociale bodemdaling kan leiden, omdat lidstaten zoveel mogelijk de arbeidskosten zullen proberen te drukken. Dat is niet het sociale Europa waar naar de PvdA-leider zegt te streven. Een Europa waarin de landen in een permanent haasje-over concurrerend ten opzichte van elkaar blijven door elkaar telkens te onderbieden, betekent afbraakbeleid en dat past niet bij een kenniseconomie.

Uit de gesprekken die met sociale partners in heel Europa zijn gevoerd over de gewenste aanpassing van de richtlijn, blijkt grote verdeeldheid tussen werkgevers en werknemers. Niet over de analyse, want aan beide kanten van de overlegtafel ziet men dat de arbeidsmarkt in de afgelopen twee decennia sterk is veranderd. Maar wel over de oplossing. Want werkgeversorganisaties zien hierin de noodzaak tot flexibiliteit, vakbonden tot zekerheid. Dat gevecht woedt al geruime tijd op Europees en nationaal niveau en zal voorlopig daar ook

Harko van den Hende *Eerlijke regels voor een Europese arbeidsmarkt*

gevoerd blijven worden. Is hier steun en aanvulling van Europa bij nodig om het eens te worden? Zou een geharmoniseerde maximale werkweek dan toch een noodzakelijke voorwaarde zijn voor een goed werkende interne markt?

Een manier om die vraag te beantwoorden is door even de oceaan over te steken. In de Verenigde Staten bestaat al sinds 1938 de Fair Labor Standards Act. Hierin worden bijvoorbeeld het betalen van overwerk, de vakantietijd en het minimumloon geregeld. Maar de wet bevat geen bepaling ten aanzien van de maximale lengte van de werkweek, althans niet voor werknemers ouder dan zestien jaar. Natuurlijk, de Verenigde Staten zijn vanuit Europees perspectief geen sociaal paradijs, maar het land kan wel dienen als voorbeeld van een interne markt die goed kan functioneren zonder Arbeidstijdenrichtlijn. Dat laat onverlet dat het stellen van een grens aan het maximum te werken uren vanuit een ander oogpunt wenselijk kan zijn, alleen hoeft dit niet centraal Europees te gebeuren en hoeft deze grens ook niet per se overal gelijk te zijn.

Bij de richtlijn die de onderlinge erkenning van beroepskwalificaties regelt, ligt dat anders. Hierin speelt Brussel juist een cruciale rol. Om het mogelijk te maken dat werknemers of zelfstandigen zich zonder problemen in een ander land kunnen vestigen en aan de slag kunnen, is vertrouwen in de kennis en kunde van zo'n persoon cruciaal. In een land waarin een opleiding tot arts tien jaar duurt wordt terecht wantrouwend gekeken naar artsen die uit landen komen waar de opleiding bij wijze van spreken maar de helft van dat aantal jaren duurt. Dat geldt voor artsen en voor een hele reeks van andere beroepen.

Dus wil je het vrije verkeer van personen en diensten bevorderen dan moet je de taaië onderhandeling over opleidingseisen in. Die is niet alleen taai omdat de onderlinge vergelijking van dezelfde opleidingen — als die er zijn — lastig is vanwege de toch nog vaak grote

verschillen in inhoud. Maar die is ook taai omdat de opleidingseisen in elk land eigen cultureel-historische elementen bevatten en onderdeel zijn van een eigen sociaaleconomisch bouwwerk.

Die eigenheid, dit nationale vertrouwen in de eigen eisen die je aan een dokter, lasser of machinist mag stellen, krijgt een knauw als ze in andere landen voor zo'n opleiding minder tijd nemen en ze daar bovendien ook nog andere dingen leren. Hoe kunnen ze daar dan een goede diagnose stellen, een naad in een scheepswand lassen of een trein zonder problemen voor een rood licht laten stoppen? Natuurlijk, wie naar de resultaten kijkt zal zien dat, ondanks de verschillen in opleiding, de diversiteit niet zo groot is. Er is niet een overmaat aan overleden patiënten in een bepaald land vanwege verkeerde diagnoses, schepen uit een ander land gaan niet vaker ten onder vanwege lekkages en overal stopt de trein in het algemeen voor een rood sein.

Amerika's interne markt functioneert wel goed zonder Arbeidstijdenrichtlijn

Om tot een soepel werkende interne markt te komen moet je in dit geval op Europees niveau onderling vertrouwen organiseren. En dat betekent dat je afspraken maakt, zoals in de richtlijnen 'betreffende de erkenning van beroepskwalificaties' over bijvoorbeeld minimumopleidingseisen. Dit is dus *niet* zo'n verantwoordelijkheid die weer terug naar de lidstaten zou moeten.

Maar hier zit meteen een adder onder het gras. Volgens Samsom zou het toestaan van een opt-out op sociaal terrein de sociale bodem van Europa aantasten. Uit dit voorbeeld blijkt echter dat dit nu, zonder opt-out, ook al mogelijk is. Door de richtlijn krijgt het kabinet

Harko van den Hende *Eerlijke regels voor een Europese arbeidsmarkt*

de ruimte om een bezuinigingsmaatregel te treffen die Nederland doet dalen naar de Europese bodem voor opleidingseisen. Dat zo'n richtlijn deze ruimte biedt is (wellicht) een onvoorzien bijeffect, maar nog steeds geen reden om op Europees niveau niets te doen.

De vraag is of uit beide voorbeelden algemene regels zijn te halen die het kabinet kunnen helpen om tot de gewenste 'pragmatische' heroverweging van taken en verantwoordelijkheden te komen. Een voorzet:

- ▶ Dreigt een verstoring van de interne markt (of nog breder: de economische en monetaire unie) als de EU-landen geen gezamenlijke afspraak maken?
- ▶ Is de oplossing grensoverschrijdend (bijvoorbeeld CO₂-uitstoot, maar ook internationaal transport) waardoor een Europese aanpak effectiever is?
- ▶ Zijn er voldoende (wettelijke) waarborgen op nationaal niveau om een richtlijn overbodig te kunnen verklaren?
- ▶ Hoe is de situatie in de afzonderlijke lidstaten op het specifieke beleidsterrein (bijvoorbeeld: zijn er veel ongelukken die zijn toe te schrijven aan lange werkweken)?
- ▶ Zijn we tevreden met de huidige situatie, vermoeden we dat we het nationaal niet geregeld krijgen en hebben we een richtlijn nodig om de situatie te verbeteren?

Het zou natuurlijk wenselijk zijn als de te hanteren criteria niet alleen zinvol zijn voor de arbeidsmarkt, maar ook voor andere Europese beleidsterreinen. Bovendien zouden de criteria ook goed een omgekeerde werking kunnen hebben. In dat geval kan meteen worden bepaald welke zaken juist beter *wel* Europees geregeld kunnen worden.

Om een klein voorbeeld van buiten de arbeidsmarkt te noemen: een Nederlandse goederenvervoerder over het spoor klaagde onlangs dat hij in zijn trein zeven verschillende brandblussers aan boord moet hebben om te voldoen aan de wettelijke eisen van de EU-land-

den die hij met zijn trein aandoet. Dat lijkt toch verdacht veel op een verstoring van de interne markt dus is ingrijpen gewenst – en snel.

De concrete uitwerking van zowel de Arbeidstijdenrichtlijn als de richtlijn ten aanzien van de beroepskwalificaties op de Britse en/of Nederlandse arbeidsmarkt laat zien dat er wel een directe relatie ligt tussen de discussie over de 'lijst' en de visie op Europa. De door Samsom gevreesde sociale bodemdaling in Europa bij een opt-out kan bovendien zoals blijkt nu, ook al optreden, omdat een richtlijn een minimumeis stelt die lager ligt dan in menig EU-land.

Het risico op sociale bodemdaling wordt nog groter als de invoering van Europees beleid niet direct gepaard gaat met zeer alerte en volledige handhaving. De voorbeelden van Cyprusroutes in het transport, Polenroutes in de bouw, Duitse of Oostenrijkse uitzendbureaus die Bulgaarse werknemers onder het minimumloon in Nederland laten werken en oninbare claims voor achterstallig loon bij plotseling opgedoekte Bulgaarse bedrijven zijn legio. Om over de champignon- en aspergeteelt nog maar te zwijgen.

Nederlandse instanties die hier handelend moeten optreden, zoals de Arbeidsinspectie of de Sociale Verzekeringsbank, lopen amechtig achter de door de Europese lidstaten zelf geschapen feiten aan. Feiten die voortkomen uit een al jarenlang bestaande visie op een sociaal en economisch sterk Europa. Zo'n visie op Europa is nodig om verder te komen met Europa, maar vertrouwen van Europese burgers in Europa is dat nog veel meer.

Dat vertrouwen kan worden vergroot door dicht op de dagelijkse praktijk van burgers, werknemers of ondernemers de Europese discussie te voeren. Handhaving van beleid en het terughalen van bevoegdheden kan hierbij van groot belang zijn. Dat oogt als minder Europa – en misschien is dit het ook wel. De vraag is of dat erg is. Als je meer Europa wilt is zo'n stap terug misschien slechts *reculer pur mieux sauter*.

LAATSTE RONDE VOOR HET POLDERMODEL?

Het polderoverleg was decennialang iets waar Nederland trots op was: dialoog tussen werkgevers en werknemers zonder grote botsingen. Nu staat het onder druk. De economie wil maar niet aantrekken, de vakbonden kampen met interne verdeeldheid en hun representativiteit staat ter discussie. Voor de bond is het verleidelijk de eigen identiteit te versterken door stevige actie. Zal het ook de komende jaren lukken om zonder grote stakingen tot overeenstemming over werk en lonen te komen? Zal de overheid bereid zijn om nieuwe taken aan de sociale partners te geven? In de volgende artikelen maken zeven auteurs de balans op: **Jan Luiten van Zanden & Maarten Prak, Eduard Bomhoff, Paul de Beer, Michel Donners & Ton de Korte en Jaap Woldendorp.**

Een nieuwe richting voor het poldermodel

Geef de sociale partners weer een rol bij de uitvoering van het sociaaleconomische beleid, bij de uitvoering van de WW en WIA, en bij het arbeidsmarktbeleid. Alleen dan kan het poldermodel zijn waarde bewijzen.

PAUL DE BEER

Redacteur S&D

Het poldermodel mag zich de laatste tijd in een groeiende belangstelling verheugen. Een indicator hiervoor is het aantal artikelen in dagbladen waarin het woord 'poldermodel' voorkomt. In 2012 werd in 244 artikelen in Nederlandse dagbladen de term 'poldermodel' gebruikt, het hoogste aantal sinds 2004 en honderd meer dan in 2010.¹ Uiteraard zegt het aantal keren dat de term in de pers wordt gebruikt nog niets over de waardering ervan: media-aandacht kan zowel positief als negatief zijn. Zo waren er het afgelopen jaar naast titels als 'Nederlandse poldermodel nog lang niet dood' (Reformatorisch Dagblad, 23 juli 2012) en 'Polder heeft weer gewerkt' (AD 28 april 2012) ook koppen te lezen als 'Poldermodel is dolgedraaid' (Nederlands Dagblad, 5 oktober 2012), 'Herwaardering poldermodel is slecht voor de arbeidsmarkt' (NRC Handelsblad, 1 december 2012) en 'Rol poldermodel lijkt uitgespeeld' (Het Financieele Dagblad, 10 juli 2012).

Hoe dit ook zij, de reikende hand die het kabinet de sociale partners heeft toegestoken door hen uit te nodigen voor overleg over het sociaaleconomische beleid, lijkt een nieuwe fase voor het poldermodel in te luiden. Op het

moment van schrijven is nog niet bekend hoe het voorjaarsoverleg is afgelopen. Maar los van de uitkomst kunnen we de vraag stellen of we eigenlijk wel blij moeten zijn met de herleving van het poldermodel. Is Nederland werkelijk beter af als de overheid bij het formuleren van haar beleid rekening houdt met de wensen van de sociale partners? Gezien de vele kritische geluiden die over het poldermodel te horen zijn, spreekt het allerminst vanzelf dat deze vraag bevestigend moeten worden beantwoord.

Discussies over het poldermodel richten zich meestal op het polderoverleg in Den Haag: adviezen van de Sociaal-Economische Raad, het overleg tussen de centrale werkgevers- en werknemersorganisaties in de Stichting van de Arbeid en het periodieke overleg met het kabinet, zoals het voorjaarsoverleg. Voor een levensvatbaar poldermodel is de samenwerking tussen de vakbonden en de werkgeversorganisaties op sectorniveau echter minstens zo belangrijk. Terwijl er de afgelopen tien jaar niet veel is veranderd in de centrale overlegstructuren, is de sectorale rol van de sociale partners uitgehold, doordat zij hun

Paul de Beer *Een nieuwe richting voor het poldermodel*

positie in de uitvoeringsorganen van de sociale verzekeringen en het arbeidsmarktbeleid zijn kwijtgeraakt.

Revitalisering van het poldermodel vereist niet alleen dat de sociale partners en de overheid op landelijk niveau bereid zijn met elkaar zaken te doen, maar ook dat de sociale partners op het sectorale niveau weer een grotere verantwoordelijkheid gaan dragen, zo zal ik in dit artikel betogen. De afwegingen en beslissingen op decentraal niveau bepalen uiteindelijk het slagen of falen van het poldermodel.

Wat is het poldermodel?

Er bestaat geen overeenstemming over de betekenis van het woord poldermodel. De term verwijst naar de Nederlandse traditie van overleg tussen partijen met verschillende en deels strijdige belangen en de bereidheid van die partijen om naar overeenstemming te zoeken of in ieder geval een compromis te sluiten. In dit artikel beperk ik me tot het sociaal-economische poldermodel, waarin de sociale partners — de vakbonden en de werkgeversorganisaties — en de overheid de centrale actoren zijn. Het is in deze betekenis dat de term poldermodel in het midden van de jaren negentig werd geïntroduceerd.

Het overlegmodel tussen sociale partners en overheid bestaat uit twee componenten. De eerste is het centrale overleg tussen de sociale partners en de overheid waardoor de sociale partners betrokken worden bij het formuleren van het sociaaleconomisch beleid. Het gaat hierbij om de advisering door de Sociaal-Economische Raad, maar minstens zo belangrijk zijn de Stichting van de Arbeid en het periodieke overleg tussen de sociale partners en het kabinet.

De tweede component is de delegatie door de overheid van taken en verantwoordelijkheden aan de sociale partners op sectoraal en ondernemingsniveau. In de tweede helft van de vorige eeuw hadden de sociale partners vergaande bevoegdheden, bijvoorbeeld bij de

uitvoering van de werknemersverzekeringen (werkloosheidswet, ziekwet en arbeidsongeschiktheidswet) door de bedrijfsverenigingen, die werden bestuurd door de vakbonden en de werkgevers. In de jaren negentig waren de sociale partners ook medeverantwoordelijk voor het arbeidsmarktbeleid (destijds arbeidsvoorziening).

Nadat de parlementaire enquêtecommissie onder leiding van Flip Buurmeijer in 1993 had geconcludeerd dat de sociale zekerheid bij de sociale partners in slechte handen was, heeft de overheid steeds meer verantwoordelijkheden naar zich toegetrokken en is de decentrale rol van de sociale partners aanzienlijk beperkt. Natuurlijk zijn zij nog wel verantwoordelijk voor het afsluiten van cao's, maar dat is vanouds hun kerntaak, die niet door de overheid is gedelegeerd.

Hoewel de meeste discussies over het poldermodel over de eerste component gaan, het centrale overleg, is zoals gezegd de tweede, decentrale component, minstens zo belangrijk. Immers, de sociale partners kunnen op centraal niveau alleen een belangrijke rol spelen bij de gratie van het feit dat centrale afspraken doorwerken naar het decentrale cao-niveau. Zouden de vakbonden en werkgevers geen cao's afsluiten, dan zou er weinig reden zijn om gewicht toe te kennen aan hun advisering op centraal niveau. Bovendien zou een centraal akkoord tussen de sociale partners in de Stichting van de Arbeid weinig betekenis hebben als het geen effect zou hebben op het decentrale cao-overleg.

In 1993 concludeerde een parlementaire commissie dat de sociale zekerheid bij de sociale partners in slechte handen was

Paul de Beer *Een nieuwe richting voor het poldermodel*

Waarom het centrale overleg onder druk staat

Het poldermodel heeft voor de centrale overheid – of misschien beter: vanuit het perspectief van het algemeen belang – ten minste drie voordelen. Ten eerste kan de regering profiteren van de kennis die de sociale partners hebben van het functioneren van de economie en de arbeidsmarkt. Ten tweede draagt medeverantwoordelijkheid van de sociale partners bij aan het creëren van maatschappelijk draagvlak voor het regeringsbeleid. Ten derde kunnen de sociale partners een belangrijke rol spelen bij de uitvoering van het sociaaleconomisch beleid op decentraal niveau.

Profiteren van de specifieke kennis van de sociale partners is nog altijd een belangrijk pluspunt van het raadplegen van de sociale partners bij het vormgeven van het sociaaleconomisch beleid. De adviezen die het polderorgaan bij uitstek, de SER, aan het kabinet geeft, zijn in de loop van de tijd echter een steeds breder terrein gaan bestrijken. Zo heeft de SER de afgelopen jaren geadviseerd over het energiebeleid, duurzame ontwikkeling, de AWBZ en het zorgstelsel – terreinen waarop de sociale partners niet specifiek deskundig zijn. Weliswaar werden bij het opstellen van deze adviezen ook andere maatschappelijke organisaties, zoals milieuorganisaties en consumentenorganisaties, betrokken, maar dat maakt de vraag waarom juist de SER hierover zou moeten adviseren alleen maar relevanter. Dit geldt eens te meer doordat de sociale partners er niet in slaagden met een eensgezind advies te komen over zaken die hen veel meer aangaan, zoals medezeggenschap, het ontslagrecht en de AOW.

Het maatschappelijk draagvlak dat overeenstemming tussen het kabinet en de sociale partners oplevert, staat of valt met de steun die de sociale partners krijgen. Door de daling van het ledental van de vakbeweging als percentage van de beroepsbevolking spreekt het

niet langer voor zich dat een door de vakbeweging afgesloten akkoord op brede steun onder de werkende bevolking kan rekenen. Dit probleem wordt vergroot door de steeds eenzijdigere samenstelling van het ledenbestand: oudere mannen in traditionele sectoren als de industrie, de bouw en het transport maken daarvan een onevenredig groot deel uit.

De crisis waarin de grootste vakcentrale FNV is terechtgekomen na het afsluiten van het pensioenakkoord in 2011 laat zien dat een centraal overeengekomen compromis niet meer automatisch kan rekenen op steun van de achterban van de vakbeweging. Ook het verwijt dat de vakbonden vooral de gevestigde belangen van de *insiders* op de arbeidsmarkt behartigen ten koste van flexwerkers, jongeren en vrouwen tast de legitimatie van de rol van de vakbonden aan.

Er vindt geen vanzelfsprekende afstemming plaats tussen het overheidsbeleid en het cao-beleid

Doorwerking van centrale afspraken tussen de overheid en de sociale partners in de sectorale cao's draagt sterk bij aan de effectiviteit van het beleid. Maar doordat de sociale partners vrijwel geen rol meer spelen in de uitvoering van de sociale zekerheid en het arbeidsmarktbeleid, is de uitvoering van dat beleid grotendeels los komen staan van het arbeidsvoorwaardenoverleg op sectorniveau. Er vindt geen vanzelfsprekende afstemming plaats tussen het overheidsbeleid en het cao-beleid. Integendeel, vakbonden kunnen in cao-onderhandelingen proberen compensatie te krijgen voor het overheidsbeleid, waardoor de sociale partners de overheid eerder tegenwerken dan ondersteunen.

Paul de Beer *Een nieuwe richting voor het poldermodel*

Het centrale overleg kent ook een aantal nadelen. Het kan, ten eerste, politieke besluitvorming vertragen. Ten tweede kan het (noodzakelijke) hervormingen op sociaaleconomisch gebied in de weg staan indien een van de sociale partners er niet mee instemt. Ten derde kan het op gespannen voet staan met democratische spelregels, doordat de rol van het parlement wordt beperkt.

Dat advisering door en overleg met de sociale partners politieke besluitvorming kunnen vertragen, is zonder meer juist. Advisering en overleg kosten nu eenmaal tijd. Hierbij passen echter twee kanttekeningen. Ten eerste duurt politieke besluitvorming over lastige kwesties ook zonder directe betrokkenheid van de sociale partners vaak lang. Dat de verhoging van de AOW-leeftijd zo lang op zich liet wachten, kwam vooral doordat er in de politiek een taboe lag op dit onderwerp en niet zozeer doordat de sociale partners dwarslagen.

Ten tweede is snelle besluitvorming niet altijd een voordeel, aangezien ze tot overhaaste of ondoordachte besluiten kan leiden. Hier kunnen zowel het Lentekoord van de zogenaamde Kunduz-coalitie als het regeerakkoord van het huidige kabinet als voorbeeld dienen. Beide kwamen opmerkelijk snel tot stand, mede doordat de sociale partners niet werden geraadpleegd. Maar beide akkoorden bleken achteraf elementen te bevatten (de forenzentaks en de inkomensafhankelijke zorgpremie) die onvoldoende doordacht waren en snel weer van tafel verdwenen.

Of het ernstig is als een van de sociale partners een noodzakelijke hervorming weet te blokkeren, valt niet objectief te beantwoorden. Het simpele feit dat een partij een hervorming wil tegenhouden toont immers aan dat het om een omstreden hervorming gaat. Zo heeft de vakbeweging tot nog toe met succes een versoepeling van het ontslagrecht weten te voorkomen. Maar arbeidsmarkt- en arbeidsrecht deskundigen verschillen van mening of we dit moeten betreuren of toejuichen.

Over het vermeende ondemocratische ge-

halte van het polderoverleg kan worden opgemerkt, dat het primaat van de politiek niet ter discussie staat. De overheid houdt het laatste woord. Als de sociale partners er niet uitkomen of als zij te veel afwijken van de door de overheid gewenste lijn, kan zij ingrijpen. Dit wordt wel aangeduid als 'de schaduw van de hiërarchie'.²

Democratie houdt echter meer in dan bij meerderheid beslissen in het parlement. Als het om zaken gaat die primair de werkgevers en werknemers raken, zoals lonen, arbeidstijden, ontslagrecht, pensioenen en werknemersverzekeringen, is het juist een verrijking van de democratie als de meest betrokken partijen hierover worden geraadpleegd en hun oordeel extra gewicht in de schaal legt bij de besluitvorming. Dit veronderstelt natuurlijk wel dat die partijen daadwerkelijk de belangen van de werkgevers en werknemers vertegenwoordigen. Zoals gezegd is dit aan werknemerszijde minder vanzelfsprekend geworden door de dalende organisatiegraad en de eenzijdige samenstelling van het ledenbestand van de vakbonden. Dit zet de legitimiteit van de rol van de vakbonden in het poldermodel onder druk.

De erosie van het poldermodel op sectorniveau

Ook delegatie van verantwoordelijkheden naar de sociale partners op sectorniveau kent een aantal voordelen en nadelen. De voordelen zijn vergelijkbaar met die van decentralisatie van bevoegdheden naar lagere overheden. Decentralisatie maakt het mogelijk om het beleid af te stemmen op de lokale of sectorale situatie. In plaats van het *one size fits all*-beleid van de centrale overheid ontstaat er ruimte voor differentiatie en maatwerk. Dit is van belang als de (arbeidsmarkt)situatie verschilt tussen sectoren en/of als de preferenties tussen sectoren uiteenlopen.

Een tweede voordeel is dat de sociale partners meer kennis hebben van de sectorale situ-

Paul de Beer *Een nieuwe richting voor het poldermodel*

atie en van de wensen van de betrokken partijen dan de centrale overheid. Daar komt, ten derde, bij dat de sociale partners al verantwoordelijk zijn voor het vaststellen van de arbeidsvoorwaarden op sectoraal of ondernemingsniveau. Door (overheids)taken aan hen te delegeren, kunnen deze beter worden afgestemd op het arbeidsvoorwaardenbeleid. Er is dan, zoals gezegd, minder risico dat het overheidsbeleid en het arbeidsvoorwaardenbeleid elkaar in de wielen rijden doordat cao-afspraken compensatie bieden voor overheidsmaatregelen, waardoor deze aan effectiviteit inboeten.

Delegatie van taken aan de sociale partners kent ook nadelen, die vergelijkbaar zijn met decentralisatie van taken naar lagere overheden. Ten eerste leidt ze tot ongelijkheid tussen sectoren, hetgeen als onrechtvaardig kan worden ervaren. Ten tweede kunnen sectorale actoren hun verantwoordelijkheid ontlopen door de kosten van hun keuzes af te wentelen op de overheid of op de gemeenschap. Het klassieke voorbeeld hiervan is het onbedoelde gebruik van de wao in de jaren tachtig als afvloeiingsregeling voor overtollige werknemers. Ten derde kunnen de sociale partners andere doelstellingen hebben dan de centrale overheid, waardoor zij hun taak anders opvatten dan de overheid beoogt. Ten vierde kunnen er vraagtekens worden gezet bij de democratische legitimiteit van de uitvoering van taken door de sociale partners.

Doordat de medeverantwoordelijkheid van de sociale partners op sectorniveau voor de uitvoering van overheidstaken sinds de jaren negentig sterk is verminderd, zijn ook de hierboven genoemde nadelen van delegatie van overheidsverantwoordelijkheden aanzienlijk beperkt. De sociale partners kunnen de sociale verzekeringen niet meer voor hun eigen doelen gebruiken en de kosten afwentelen op de gemeenschap, terwijl sectorale verschillen beperkt zijn tot bovenwettelijke regelingen in cao's.

Hiermee zijn echter ook de voordelen van sectorale delegatie grotendeels verdwenen. Er

wordt minder gebruikgemaakt van de kennis van de sociale partners en het is lastiger geworden het beleid af te stemmen op sectorale verschillen. Het belangrijkste nadeel is echter dat er op sectoraal niveau weinig of geen coördinatie meer is tussen het sociaaleconomische beleid van de overheid en het arbeidsvoorwaardenbeleid van de sociale partners. De effectiviteit van het overheidsbeleid is in belangrijke mate afhankelijk van het gedrag van werkgevers en werknemers: zij beslissen uiteindelijk over het aannemen en ontslaan van personeel, over de loonontwikkeling, over de arbeidsomstandigheden et cetera. Doordat de sociale partners geen verantwoordelijkheid meer dragen voor het sociaaleconomische beleid op sectorniveau, worden zij ook niet geprikkeld om daarmee in hun arbeidsvoorwaardenoverleg rekening te houden.

Revitalisering van het poldermodel

Zoals uit bovenstaande overzicht van voor- en nadelen blijkt, ligt de belangrijkste uitdaging voor het poldermodel niet op het centrale, maar op het decentrale, sectorale niveau. Dat het centrale polderoverleg onder druk staat, heeft vooral te maken met ontwikkelingen binnen de vakbeweging en op het sectorniveau. De daling van de organisatiegraad en de eenzijdige samenstelling van het ledenbestand tasten de legitimiteit van de vakbonden aan. Tegelijkertijd heeft de 'verbanning' van de sociale partners uit de instituties van de verzorgingsstaat hun medeverantwoordelijkheid voor de uitvoering van het overheidsbeleid uitgehold. Beide ontwikkelingen versterken elkaar.

Om de daling van het ledental te keren, neigen vakbonden ernaar meer te luisteren naar hun leden en minder bereid te zijn tot compromissen op centraal niveau waarin een groot deel van de achterban zich niet herkent. De belangrijkste voorwaarde om het poldermodel te revitaliseren is dan ook om de sociale partners op sectorniveau weer meer verant-

Paul de Beer *Een nieuwe richting voor het poldermodel*

woordelijkheid te geven voor het sociaaleconomische beleid. Dit dwingt hen om bij het cao-overleg meer rekening te houden met de bredere sociaaleconomische context. En het biedt vakbonden de mogelijkheid om hun herkenbaarheid voor (potentiële) leden te vergroten, doordat zij (mede)verantwoordelijk worden voor het socialezekerheids- en arbeidsmarktbeleid.

Concreet zou dit kunnen betekenen dat zij weer een rol krijgen toebedeeld bij de regie en de uitvoering van de werknemersverzekeringen (WW, WIA) en het arbeidsmarktbeleid. De laatste tijd hebben vakbonden en werkgevers, soms in samenwerking met lokale of regionale overheden, al voorzichtige initiatieven genomen op het gebied van arbeidsmarktbeleid, zoals van-werk-naar-werk-trajecten. Binnen het huidige wettelijke kader is hiervoor echter slechts beperkt ruimte, aangezien het uww en de gemeenten hiervoor primair verantwoordelijk zijn.

Uiteraard moet worden voorkomen dat de sociale partners, net als vroeger bij de bedrijfs-

verenigingen, in de verleiding komen op kosten van de gemeenschap voor Sinterklaas te spelen. De financiering van de werkloosheidsuitkeringen en het arbeidsmarktbeleid zou dus ook grotendeels op sectorniveau moeten liggen. Dit heeft als bijkomend voordeel dat de inspanningen van de sociale partners om werkloosheid te voorkomen of te beperken zich direct uitbetalen in minder uitgaven voor uitkeringen. Voor de vakbonden zou dit ook de herkenbaarheid bij hun achterban kunnen vergroten, waardoor op termijn het ledental weer zou kunnen gaan groeien. Dit zou op zijn beurt weer bijdragen aan de legitimiteit van de vakbonden, wat op de lange termijn essentieel is voor behoud van het poldermodel.

Wil Nederland werkelijk baat hebben bij revitalisering van het poldermodel, dan moeten dus niet alleen alle betrokken partijen bereid zijn op centraal niveau compromissen te sluiten, maar moeten bovenal de sociale partners op sectorniveau een grotere rol toebedeeld krijgen in de vormgeving en uitvoering van het sociaaleconomisch beleid.

Noten

1 Ontleend aan NexisLexis,

evenals de hiernavolgende titels van enkele artikelen.
2 Vgl. Jelle Visser en Anton He-

merijck (1998). 'Een Nederlands mirakel'. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Geef werkgevers en vakbonden meer ruimte op de arbeidsmarkt

Om iets te doen aan de penibele situatie op de arbeidsmarkt is veel meer nodig dan een vangnet van uitkeringen en quota-regelingen voor kwetsbare groepen. Er moeten ook afspraken worden gemaakt over hoe binnen bedrijven en binnen sectoren met de verdeling van vast en flexibel werk wordt omgegaan. Daar zijn veel goede banen mee te winnen, maar dat lukt niet zonder de inzet van de sociale partners.

MICHEL DONNERS & TON DE KORTE

Michel Donners is mede-oprichter en consultant bij a-advies, een adviesbureau gespecialiseerd in de vernieuwing van arbeidsverhoudingen. Ton de Korte was directeur van het Nederlands Centrum voor Sociale Innovatie (NCSI) en is sinds kort eveneens werkzaam bij a-advies.

Paul de Beer schetst in zijn artikel de voorwaarden voor een goed functionerend poldermodel: werkgeversorganisaties, vakorganisaties én overheid moeten op hoofdlijnen overeenstemming willen en kunnen bereiken over het te voeren beleid. En ook binnen werkgeversorganisaties, vakorganisaties (en overheid) moet de overeenstemming over dat beleid solide zijn. Vooral dat laatste punt levert de laatste tijd wrijving op. Denk aan de hoogopgelopen conflicten tussen de FNV-bonden en de FNV-centrale en het feit dat een aantal bonden heeft besloten de CNV-centrale te verlaten. Denk ook aan het verschil van inzicht tussen individuele werkgevers en de top van VNO-NCW over voorgestelde wijzigingen in

het ontslagrecht en de ontslagvergoedingen, zoals blijkt uit een recente stellingname van de Nederlandse Vereniging voor Personeelsbeleid (NVP): '(...) de NVP (is) van mening dat het voorgenomen kabinetsbeleid omtrent het ontslagrecht grote impact heeft op de arbeidsmarktsituatie van ouderen. Het is de stellige overtuiging dat dit beleid tot serieuze verarming zal leiden en het langdurige verlies van een generatie 50-plussers. De NVP doet een oproep aan de regering en de sociale partners om de maatregelen uit te stellen tot 2018 (...). De NVP neemt duidelijk stelling tegen de huidige plannen (...)'.¹¹

Een hardnekkig achterliggend probleem voor de sociale partners is, zoals Paul de Beer

Michel Donners & Ton de Korte *Geef werkgevers en vakbonden meer ruimte op de arbeidsmarkt*

ook stelt, dat zij op sectorniveau én op regionaal niveau eigenlijk geen rol meer spelen en geen medeverantwoordelijkheid meer hebben voor de uitvoering van het beleid. Het huidige geërodeerde poldermodel, heeft geleid tot een tweedeling:

- ▶ De overheid draagt de zorg voor mensen die 'in een voorziening vallen' (WW, bijstand, Wajong) of daar met enige regelmaat in terechtkomen, de flexwerkers.
- ▶ De sociale partners dragen de verantwoordelijkheid voor een — kleiner wordende — groep vaste medewerkers, waarbij het begrip 'vast' op dit moment nogal relatief is.

Willen we die trend stoppen en het poldermodel 'revitaliseren', dan is zullen de sociale partners weer veel breder betrokken moeten worden bij het arbeidsmarktbeleid. In dit artikel willen we de mogelijkheden hiervoor verkennen: op welke manier kunnen de sociale partners op sectorniveau en op regionaal niveau meer verantwoordelijkheid krijgen?

De huidige discussie tussen de partijen gaat vooral over de transitie van werk naar werkloosheid: over ontslagbescherming, ontslagvergoeding, duur van de WW-uitkering. Maar voor een goed werkende arbeidsmarkt is meer nodig. Arbeidsmarktvragestukken gaan verder dan 'werkloosheidsvragestukken': het betreft ook de werking van de 'interne arbeidsmarkt' bij bedrijven en sectoren. Juist op die gebieden zien wij voor de sociale partners een sterkere rol weggelegd.

Polderinstrumenten

Laten we beginnen met te stellen dat het niet goed gaat op de arbeidsmarkt. Hoewel de werkloosheid in Nederland tot de laagste van Europa behoort, loopt deze snel op en zijn de vooruitzichten niet best. Arbeidsmarktdeskundigen en beleidsmakers slaan al lange tijd de plank mis. Sinds eind jaren negentig lieten zij zich leiden door demografische voorspellingen van ontgroening en vergrijzing; ze

voorspelden draconische tekorten aan arbeidskrachten, met name in de zorg, het onderwijs en de technische beroepen.

Overheidsbeleid was gericht op het vergroten van het arbeidsaanbod, zoals de Taskforce Deeltijd Plus om deeltijders meer uren te laten werken, het dichtschroeven van VUT- en vroegpensioenregelingen, en ook het verhogen van de AOW- en pensioenleeftijd werd verkocht met een verwijzing naar de krappe arbeidsmarkt. Andere maatregelen waren gericht op het aantrekkelijker maken van het werk in specifieke sectoren, zoals die in het rapport van de commissie-Van Rijn (2001) voor overheid en onderwijs.² Verbetering van de kinder-

Arbeidsmarktdeskundigen en beleidsmakers slaan al lange tijd de plank mis: in plaats van krapte op de arbeidsmarkt is er overschot

opvang zou arbeidsparticipatie van nieuwe groepen mogelijk maken. En passant gingen men van de veronderstelling uit dat de toenemende krapte op de arbeidsmarkt de oplossing zou bieden voor de participatie van 'outsiders' en 'probleemgroepen': gehandicapten, de mensen in de bijstand, de Wajongers et cetera. Bezuinigingen op de UWV werden alvast ingeboekt.

Deskundigen en beleidsmakers hebben een paar zaken onderschat. De eerste betreft de ontwikkeling van de (informatie- en communicatie) technologie, die het steeds gemakkelijker maakt om werk op andere plaatsen in de wereld, waar de lonen een stuk lager liggen, te laten uitvoeren. Oftewel: export van werkgelegenheid.

De tweede is het langzaam maar zeker ontstaan van een Europese arbeidsmarkt, waar-

door grote groepen werknemers uit andere Europese landen, waar de lonen lager liggen en de werkloosheid hoger is dan in Nederland, als 'nieuwe gastarbeiders' in Nederland komen werken. Met andere woorden: import van arbeidskrachten. Beide ontwikkelingen zijn structurele trends waarmee we rekening dienen te houden, ook als de conjunctuur en de arbeidsmarkt weer gaan aantrekken. De profetie van de krappe arbeidsmarkt kan nog wel even op zich laten wachten.

De centrale beleidsvraag moet voorlopig worden gewijzigd. Centraal staat op dit moment niet de vraag op welke manier we de toekomstige krapte op de arbeidsmarkt moeten bestrijden, maar op welke manier we op de middellange termijn de beschikbare arbeid kunnen verdelen. Zal het überhaupt mogelijk zijn mensen die ver van de arbeidsmarkt afstaan, aan het werk te krijgen? Nu de idylle van de participatiemaatschappij niet vanzelf naar ons toekomt, zien we dat er grote groepen mensen langs de kant staan. Een deel van hen heeft een uitkering via een werknemersverzekering (WW). De re-integratiemiddelen voor deze groepen zijn de laatste jaren al flink geslonken. Het andere deel (degenen die vallen onder de WSW, Wajong of WWB) komt vanaf 1 januari onder het regime van de nieuwe Participatiewet die zal worden uitgevoerd door de gemeenten. Deze operatie staat ingeboekt voor een structurele bezuiniging van € 1,8 mrd, wat grote onzekerheid oproept over de mogelijkheden tot arbeidsparticipatie van deze mensen. Het uitgekledde en in constante

Het uitgekledde en in constante staat van reorganisatie verkerende UWV kan de kar niet alleen trekken

staat van reorganisatie verkerende UWV kan deze kar niet alleen trekken. Het is alleen daarom al van groot belang dat het publieke instrumentarium dat overheid en gemeenten hierbij kunnen inzetten, nauw aansluiten bij de instrumenten die sociale partners hebben om arbeidsmarktbeleid te kunnen voeren. We maken een ronde langs een aantal mogelijke beleidsinstrumenten van de sociale partners.

De cao en het creëren van werk

De koppeling tussen de loonontwikkeling en de arbeidsmarkt is ingebakken in de Nederlandse arbeidsverhoudingen. Loonkosten houden direct verband met de vraag naar arbeid. De verruimende arbeidsmarkt die tijdens de huidige economische crisis ontstaat, zal een drukkend effect hebben op de verdere loonontwikkeling. Daartegenover zal het koopkrachtverlies door lastenverzwaringen zorgen voor een opwaartse druk op de lonen. Al met al zal de gemiddelde loonontwikkeling zich naar verwachting rond of vlak onder het inflatieniveau blijven bewegen.

Een interessante optie om banen te creëren vormt de verkorting van de arbeidstijd en/of de herverdeling van de beschikbare arbeid. De laatste tijd wint het debat over herverdeling weer terrein. Werkenden worden rijker, maar potten hun geld op en werklozen worden armer. Dit gaat ten koste van consumptieve uitgaven en beperkt de economische groei. *De Volkskrant* van 12 februari jl. rept van een gezaghebbend rapport van Duitse wetenschappers, waarin wordt gesteld dat arbeidsduurverkortings de enige manier is om de massale werkloosheid in Europa te bestrijden.³

Wellicht dient er wel een andere vorm te worden gevonden dan in de jaren tachtig: minder generiek en met meer garanties op het invullen van de vrijgekomen tijd, en altijd op tijdelijke basis, zodat bij een aantrekkende arbeidsmarkt mensen weer langer kunnen gaan werken. Dit kan bijvoorbeeld door (sectorale) arbeidsvoorwaardelijke arrangementen

Michel Donners & Ton de Korte *Geef werkgevers en vakbonden meer ruimte op de arbeidsmarkt*

ten af te spreken, waardoor het voor bepaalde groepen interessant wordt om minder te gaan werken. Voor ouderen kan het zo mogelijk worden om met deeltijdpensioen te gaan. Dergelijke arrangementen kunnen ook een uitkomst bieden voor gezinnen in het spitsuur van het leven, want met name voor deze groep geldt dat de werk- en leefdruk hoog zijn.

Bij dreigende reorganisaties kunnen wij ons voorstellen dat er wordt gekozen voor een (tijdelijke) collectieve arbeidsduurvermindering in plaats van het ontslaan van een aantal medewerkers. Omdat schommelingen in de conjunctuur voor bedrijven en sectoren in tijd en in effecten anders kunnen uitpakken, zijn maatwerkafspraken nodig. Deze afspraken kunnen door sociale partners op bedrijfs- of sectorniveau (dus op cao-niveau) worden gemaakt, maar bijvoorbeeld niet door wetgeving worden afgedwongen. In Nederland is deze gedachte overgenomen door FNV Bouw, die onlangs pleitte voor herintroductie van de VUT in de bouw, deeltijd-WW en deeltijdpensioen om ruimte te maken voor instroom van jongeren.

Het creëren van additionele arbeid stond in de jaren negentig vaak in cao's. Het ging dan om het creëren van extra arbeidsplekken voor specifieke doelgroepen (langdurig werklozen, etnische minderheden). Behalve voor Wajongers komen deze afspraken niet zo veel meer voor. Naast het veranderde maatschappelijke klimaat – als gevolg van de eerder genoemde tweedeling richten sociale partners zich meer op de werkenden – en de (tot onlangs) verkrapende arbeidsmarkt, waardoor een dergelijk beleid overbodig leek te worden, speelt hierbij ook het afnemend vertrouwen in de uitvoering en realisatie van deze afspraken een rol. Werkgevers verzetten zich – terecht – tegen quotering van specifieke doelgroepen, ook omdat het aantal doelgroepen in de loop van de tijd is gegroeid. In de kabinetsplannen bestaat het beleidsinstrumentarium straks vooral uit het afdwingen van quota voor Wajongers, het toepassen van *social return* bij overheidscontracten en het toekennen van

loonkostensuppletie, waardoor mensen tijdelijk onder het minimumloon aan het werk kunnen worden gesteld.

Afspraken over behoud, herverdeling of het creëren van werkgelegenheid, kunnen alleen tot stand komen tussen sociale partners, in cao's op sector- of ondernemingsniveau. De overheid heeft sociale partners nodig om dit te realiseren; sociale partners hebben de overheid nodig om deze afspraken te faciliteren, bijvoorbeeld door potentiële uitkeringsgelden te gebruiken om behoud van werkgelegenheid mogelijk te maken. Publiek-private financiering van arbeidscontracten (participatie) is voor de middellange termijn een belangrijke beleidsopgave voor de polder.

Flexibilisering binnen vaste contracten

In 1999 is het akkoord Flex- en zekerheid afgesloten. Flexibiliteit werd noodzakelijk geacht voor onze open en competitieve economie. Deel van de deal was dat de flexibele contracten verduurzaamd zouden worden. Ze zouden perspectief bieden op meer vaste contracten en ook toegang moeten verschaffen tot voorzieningen en regelingen als scholing en hypotheek. Met flexwerk bedoelen we hier werk dat op uitzendbasis, oproepbasis of als zzp'er wordt uitgevoerd. De ambitie in 1999 was om een kwalitatieve impuls aan de flexibilisering van de arbeidsmarkt te geven.

Achteraf kunnen we constateren dat deze beleidsdoelstelling niet is gerealiseerd. Er dreigt zelfs een tweedeling op de arbeidsmarkt te ontstaan. Kostenreductie blijkt in de praktijk de belangrijkste reden om tot flexwerk over te gaan. Gemiddeld is een werknemer met een flexcontract 30% goedkoper dan een medewerker met een vast contract (dit geldt niet voor alle zzp'ers, maar wel voor de onderkant van de arbeidsmarkt van zzp'ers). Het prijsverschil in de loonkosten zit niet altijd in de feitelijke salarissen, maar ook in werkgeversafdrachten aan (scholings)fondsen, pensioenfondsen, ontsiemaatregelen

voor oudere werknemers en andere secundaire arbeidsvoorwaarden.

De doorstroom naar vast werk stagneert binnen de Nederlandse arbeidsmarkt. Nederland scoort gemiddeld in Europa als het gaat om de ontslagbescherming van werknemers. Dit komt doordat de bescherming voor vaste krachten relatief hoog is en voor flexwerkers juist laag. In bepaalde sectoren ontstaan 'vage' en ondoorzichtige flexconstructies die slechts tot doel lijken te hebben om arbeidsvoorwaarden te verminderen. Maar niet al het flexwerk is te verwerpen.

Meer flexibiliteit *binnen* het vaste contract kan bijdragen aan een meer optimale allocatie van arbeid met het oog op het benodigde aanpassings- en innovatievermogen van arbeidsorganisaties. Met meer flexibiliteit in het vaste contract bedoelen we flexibiliteit ten aanzien van de taakhoud, het aantal te werken uren, het inkomen of de plaats waar wordt gewerkt.

Een tweede opbrengst van een meer flexibele invulling van functies is dat een vast contract makkelijker en sneller kan en zal worden gegeven. Meer flexibiliteit kan dus paradoxaal genoeg leiden tot meer zekerheid. Een derde voordeel kan zijn dat werknemers minder snel 'vastgeroest' raken in één bepaalde arbeidsverhouding. De praktijk leert dat indien iemand een vast contract heeft in bijvoorbeeld de industrie, deze persoon binnen zijn arbeidsverhouding nauwelijks nog communiqueert met de voor hem relevante andere arbeidsmarkten. Evenals de functie-invulling is de loonontwikkeling immers vastgelegd en voorspelbaar en nauwelijks afhankelijk van de bedrijfseconomische situatie of de ontwikkeling van individuele competenties of vaardigheden. Dit wordt vaak pijnlijk duidelijk als medewerkers na bijvoorbeeld vijftienvintig jaar dienstverband alsnog – vaak noodgedwongen – met deze andere markten worden geconfronteerd. Dit in tegenstelling tot zzp'ers of flexkrachten die vaak meerdere keren per jaar (te vaak) met deze andere markten in aanraking komen.

Het flexibel inrichten van contracten voor onbepaalde tijd is binnen de Nederlandse arbeidsverhoudingen nog niet sterk ontwikkeld. Integendeel. Flexibiliteit wordt niet als iets positiefs ervaren, maar als een 'ongemak' waarvoor extra moet worden betaald: overwerk, werken op inconvenient uren, werken op verschoven uren. Ook binnen cao's is hier nauwelijks aandacht voor.

De nieuwe 'uitruil' zou moeten zijn dat de medewerker de zekerheid houdt dat hij blijft participeren. In ruil hiervoor accepteert hij een grotere mate van risico/flexibiliteit in het soort werk dat hij verricht, maar ook zeggen-

Verdeel de flexibiliteit die nodig is binnen organisaties over alle werknemers en laat niet één groep alle risico's dragen

schap en invloed over de tijdstippen, de taken en de specifieke beloning van dat werk. Een idee zou kunnen zijn dat medewerkers een spilinkomen verwerven bij hun werkgever. Hun daadwerkelijke inkomen zou dan kunnen variëren tussen de 90% en 110%, afhankelijk van de specifieke taken en werktijden in die periode. Het spilinkomen kan dan als basis blijven fungeren voor bijvoorbeeld pensioen en sociale zekerheid.

Een andere gedachte die ook tot meer eigen ondernemerschap op de arbeidsmarkt leidt, is het herverdelen van flexibiliteit. In plaats van de flexibiliteitswens van een onderneming te concentreren op het beperkte percentage flexwerkers, wordt de (legitieme) flexibiliteitswens verdeeld over alle werknemers van die organisatie. Dat betekent dan bijvoorbeeld dat medewerkers gedurende één dagdeel in de week het directe risico mede dragen van de

Michel Donners & Ton de Korte *Geef werkgevers en vakbonden meer ruimte op de arbeidsmarkt*

beschikbaarheid van werk. Op deze wijze zou aan meer flexwerkers zekerheid geboden kunnen worden. Ook hier moge duidelijk zijn dat het gaat om maatwerk per sector en per onderneming, die niet eenzijdig door de overheid kan worden voorgeschreven, maar uitsluitend door sociale partners kan worden geregeld.

Het reguleren van de kwaliteit van de arbeidsmarkt

Een probleem met het functioneren van het poldermodel is dat de aansluiting tussen sociaaleconomisch beleid landelijk en arbeidsvoorwaardenbeleid op decentraal niveau grotendeels lijkt te zijn verdwenen. Neem de manier waarop aanbevelingen van de Stichting van de Arbeid (als onderdeel van een nationaal akkoord) worden geïmplementeerd in cao's op ondernemings- en sectorniveau. Indien er een passage staat opgenomen over landelijke looncoördinatie dan lijkt dit voor de cao-tafels een in beton gegoten gegeven. Maar andere, meer kwalitatieve afspraken (werkgelegenheid van doelgroepen, het individualiseren van budgetten in O&O-fondsen of een verantwoorde loonontwikkeling voor iedereen binnen de onderneming) kennen een serieus energielek. Ze lijken nauwelijks nog serieus aan bod te komen tijdens het cao-overleg.

Het cao-model vertoont ook een ambivalente houding ten opzichte van flexwerkers en zzp'ers. Enerzijds kunnen zij rekenen op solidariteit van werknemerszijde; anderzijds worden zij beschouwd en benaderd als mogelijke concurrenten voor medewerkers met een vast contract. In ieder geval wordt hun stem nog onvoldoende gehoord aan de cao-tafels. De politieke aandacht voor deze groepen op de arbeidsmarkt zal naar verwachting stijgen.

De flex- en zekerheidsbelofte van 1999 is toe aan een nieuwe invulling. Naast het maken van afspraken in de cao om de concurrentie

op lonen uit te sluiten, zoals bijvoorbeeld de afspraak om uitzendkrachten dezelfde beloning te geven als 'eigen' medewerkers, en de toegang van *alle* werkenden tot bijvoorbeeld scholingsgelden te organiseren (dus ook flexwerkers en zzp'ers), is onzes inziens nog een andere invalshoek van belang. Wij denken dat sectorale arbeidsmarkten gediend zijn met een goede regulering van de toegang en een controle op de uitvoering en naleving van afspraken. Zo kunnen wij ons voorstellen dat je alleen in de bouwsector werkzaam mag zijn als je kunt aantonen dat je over voldoende vaardigheden en competenties beschikt, en bijvoorbeeld verzekerd bent tegen arbeidsongeschiktheid. De opdrachtgevers hebben een verantwoordelijkheid om hierop toe te zien. Ook de arbeidsmarktintermediairs zoals de uitzendbureaus spelen een belangrijke rol in het op basis van kwaliteit reguleren van arbeidsmarkten. Een 'nationaal scholingsfonds' zou kunnen worden opgezet om opleidingen voor flexwerkers — die buiten de werkingssfeer van de bestaande scholingsfondsen vallen — te faciliteren. Het is jammer dat een fiscaal instrument — de vitaliteitsregeling, die was bedoeld voor alle werkenden — is gesneuveld in het huidige regeerakkoord.

Bij het achterwege blijven van een overheidsinitiatief op deze punten kunnen sociale partners hier zelf afspraken over maken, bijvoorbeeld zoals is gebeurd met het scholingsfonds voor uitzendkrachten.

Overheid en sociale partners

Momenteel spreken overheid en sociale partners over de totstandkoming van een sociaal akkoord. Het is waarschijnlijk dat dit gaat over het repareren van een deel van de beoogde beperking van de WW en de ontslagbescherming en ontslagvergoedingen. Wellicht zal ook de inzet van flexwerk op enigerlei wijze aan banden worden gelegd. Het inrichten van de Haagse agenda staat bij dit alles voorop, en

de vakbeweging zal zich (wederom) dienen te wapenen tegen het argument dat zij slechts de 'afbraak' heeft kunnen temperen.

Het is op dit moment geen pretje om werkloos te worden, of dat nu met één, twee of drie jaar WW is, of met een ontslagvergoeding volgens de oude of nieuwe kantonrechttersformule. Met name voor 50-plussers zijn de kansen op de huidige arbeidsmarkt gering. Naar onze mening is het noodzakelijk dat er een nieuw akkoord komt dat niet alleen gaat over de inhoud van Haagse regelingen, maar ook oog heeft voor nieuwe verantwoordelijkheidsverdelingen. Uitgangspunt hierbij moet zijn dat werkgevers en werknemers de primair belanghebbenden zijn bij het goed functioneren van de arbeidsmarkt. Indien zij hiervoor ook de verantwoordelijkheid krijgen, kan worden voorkomen dat de overheid straks alleen nog gaat over de outsiders en werklozen en de sociale partners over de insiders en medewerkers met vaste contracten.

Voorstellen

Hieronder geven wij enkele concrete aanzetten voor een nieuw akkoord.

De WW en re-integratie

Ten aanzien van de WW zouden we de plannen van de commissie-Bakker nog een keer voor het voetlicht willen brengen.⁴ De WW-periode zou volgens de commissie-Bakker verkort kunnen worden, en uit drie fases kunnen bestaan:

- 1 een transferperiode van zes maanden, waarin de werkgever het loon van de medewerker doorbetaalt;
- 2 een sector-gefinancierde periode van zes maanden, waarin sociale partners ook nog zelf over de uitvoering van de re-integratie gaan;
- 3 een periode voor de voorziening van werk en inkomen, waarin de uitkeringshoogte geleidelijk daalt tot het bijstandsniveau.

Het voordeel van deze aanpak is dat sociale partners heel direct de verantwoordelijkheid en de prikkel hebben om mensen van werk naar werk te helpen. Aanvullend voordeel hiervan is dat de overige instrumenten van sociale partners, zoals de cao en/of de sociale plannen, op deze ambitie kunnen worden aangesloten. De Participatiewet maakt gemeenten straks binnen één regeling verantwoordelijk voor het plaatsen van degenen die nu nog onder de Wajong vallen, de WSW en de bijstand. De belangrijkste instrumenten om deze populatie aan het werk te krijgen, zijn het quotum voor arbeidsgehandicapten en de loonkostensubsidie. De inrichting van deze regionale, publieke ambitie schuurt echter met sectorale aansturing aan de kant van sociale partners. Beleidsinstrumenten van overheid en sociale partners zijn hier nauwelijks complementair in te zetten.

Wij denken dat sociale partners beter geëquipeerd zijn om werkplekken voor deze populatie te organiseren. De overheid zou met de sociale partners in de regio of in sectoren afspraken kunnen maken over het duurzaam plaatsen van een specifiek aantal personen. Om dit te realiseren, krijgt de bedrijfstak/regio een jaarlijks dalend deel van de loonkosten vergoed. De bedrijfstak/regio heeft dus een aantal jaren de mogelijkheid om in deze populatie te investeren teneinde deze tegen loonwaarde actief te kunnen laten zijn. Tot onze vreugde zien we op een aantal plaatsen al dergelijke combinaties van regionale/sectorale initiatieven ontstaan (Hardenberg, West Brabant, Brainport) waar regionale werkgevers, sociale partners, gemeenten en arbeidsmarktintermediairs samenwerken om 'van werk naar werk' of 'naar werk' trajecten op te zetten.

Flexibilisering

Zoals eerder gesteld zou er rond flexibilisering sprake moeten zijn van een dubbele agenda: vergroting van de flexibiliteit bij medewerkers binnen vaste contracten en verduurzaming van de 'externe flexibiliteit'.

Michel Donners & Ton de Korte *Geef werkgevers en vakbonden meer ruimte op de arbeidsmarkt*

Beide zijn nodig om een nieuwe, gezondere balans te krijgen tussen flexibiliteit en zekerheid. We zien primair een taak weggelegd voor sociale partners om hier afspraken over te maken, maar de overheid kan deze doelstelling op verschillende manieren ondersteunen. Meer flexibiliteit binnen vaste contracten en herverdeling van arbeid kunnen leiden tot een lagere werkloosheid; de overheid zou hiervoor beleidsmiddelen kunnen inzetten.

Verduurzaming van de 'externe flexibiliteit' kan worden gerealiseerd door bijvoorbeeld een 'nationaal scholingsfonds' of een fiscale 'vitaliteitsregeling' of 'investeringsregeling' voor alle werkenden. Daar waar individuele werkgevers gebruik willen of moeten blijven maken van 'externe flexibiliteit', kunnen sectoraal of regionaal samenwerkende werkgevers door middel van arbeidspools meer zekerheid voor werknemers organiseren. Ook de arbeidsmarktintermediairs spelen een belangrijke rol bij het verduurzamen van flexibiliteit.

Persoonlijke budgetten

Binnen ons stelsel van arbeidsverhoudingen wordt de individuele arbeidsrelatie steeds belangrijker. Er wordt gezocht naar mogelijkheden en instrumenten om maatwerk en persoonlijke verantwoordelijkheid binnen arbeidsrelaties vorm te geven. Medewerkers willen invloed hebben op hun taakinhoud, de

werktijden en afstemming tussen werk en privé. Werkgevers doen in toenemende mate een beroep op de individuele talenten, competenties en verantwoordelijkheden van de medewerkers.

Voor werknemers is het belangrijk dat ze hun persoonlijke verantwoordelijkheid kunnen koppelen aan middelen om hieraan vorm en inhoud te geven, onafhankelijk van hun toevallige werkgever. Een persoonlijke investeringsrekening of werkbudget kan daarvoor uitkomst bieden. Het is een verantwoordelijkheid van de overheid, de werkgever en de medewerker om dit budget te vullen. Dit budget kan ook worden gebruikt voor eventuele inkomensaanvullingen bij transities of wisseling van baan. Een dergelijk budget en een mogelijke ontslagvergoeding in het kader van een sociaal plan kunnen communicerende vaten worden. Is er een persoonlijke investeringsrekening of werkbudget, dan kan een lagere ontslagvergoeding op z'n plaats zijn.

Een nationaal scholingsfonds kan zo'n rol vervullen voor werkenden (bijvoorbeeld zzp'ers) die een dergelijk budget niet met een werkgever kunnen regelen. Voor de vakbeweging bieden deze budgetten een prima gelegenheid om werkenden te ondersteunen op hun weg door een arbeidsmarkt die ook in de toekomst steeds meer overgangen van werk naar ander werk zal kennen.

Noten

1 Persbericht NVP 14 januari 2013. 2 Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, <i>De Arbeidsmarkt in de collectieve sector. Investeren in men-</i>	3 <i>sen en kwaliteit</i>, Den Haag, februari 2001. 4 'Werkweek in EU moet terug naar 30 uur', <i>de Volkskrant</i> 12 februari 2013. Een open brief van ruim honderd wetenschappers, schrijvers, vakbondsbestuurders en verte-	genwoordigers van kerken in Duitsland aan bondskanselier Merkel en de werkgevers. 4 Bakker, Peter (voorzitter), <i>Naar een toekomst die werkt. Advies Commissie Arbeidsparticipatie</i>, Den Haag, 16 juni 2008.

Weg met de corporatistische deken die Nederland bedekt

De nadelen van het poldermodel zijn groter dan de voordelen, kijk maar naar de woningmarkt. Lobby's mogen nooit een feitelijk veto krijgen omdat de politiek belooft te wachten totdat er witte rook uit de schoorsteen komt.

EDUARD BOMHOFF

Hoogleraar economie, Monash University, Sunway campus, te Kuala Lumpur (Maleisië); Voormalig minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport in het kabinet-Balkenende I

In een gezonde democratie profiteren de volksvertegenwoordigers en de ministers op nationaal niveau van de expertise van belangengroepen. In een ongezonde, corporatistische samenleving hebben belangengroepen een veto op besluiten van parlement en regering. Formules als 'we overleggen net zo lang totdat we het eens zijn', of 'het kabinet moet een sociaal akkoord sluiten met werkgevers en werknemers over de AOW', of 'de regering zal pas een wet indienen als er overeenstemming is in de SER of de Stichting van de Arbeid' klinken sympathiek maar zijn ondemocratisch vanwege het impliciete veto van een lobby. Zodra een belangengroep — niet alleen de vakbonden of de werkgevers, maar ook de Orde van Medisch Specialisten of het Verbond van Verzekeraars — een feitelijk veto verkrijgen, omdat de politiek belooft om te wachten op hun instemming, is sprake van corporatisme.

In dit artikel geef ik een opsomming van de pro's en contra's van het Nederlandse corporatisme over de periode 1982–2012. De ene lijst is een stuk langer dan de andere, maar dat komt omdat pluspunt nummer één — beter luiste-

ren naar elkaar — een algemene bijdrage levert die niet zo makkelijk precies valt te definiëren. Natuurlijk is het waardevol dat Nederland minder last heeft van 'bloody-mindedness' dan Engeland of Frankrijk. Voor een deel is dat simpelweg omdat kleine landen gemiddeld homogener zijn en makkelijker te besturen dan grote naties, maar het poldermodel heeft hierbij ook een positieve rol gespeeld.

Ik ben geen vriend van het poldermodel, maar geef vlot toe dat precies drie landen in Europa met een sterke corporatistische traditie — Zweden, Oostenrijk en Nederland — economisch beter presteren dan gemiddeld. Twintig jaar lang hoorde ik mijn Zwitserse collega-economen voorspellen dat Oostenrijk het zou afleggen tegen hun land, want Zwitserland had concurrentie en de vrije markt, in tegenstelling tot corporatistisch Oostenrijk. Dat was toen de prognose, maar de afgelopen dertig jaar groeide Oostenrijk sneller dan Zwitserland.

Voorspellingen dat de Zweedse combinatie van hoge belastingen en corporatisme de economie zou verstikken zijn ook al niet uitgek-

Eduard Bomhoff *Weg met de corporatistische deken die Nederland bedekt*

men. De belastingen zijn in goed overleg verlaagd en de overheidssector is nauwelijks nog groter dan gemiddeld in de EU. Zweedse economen als Assar Lindbeck hebben benadrukt dat algemeen overleg op nationaal niveau kan helpen bij het creëren van consensus over grote veranderingen. Dat algemene voordeel moet in Nederland ook hebben geholpen, en staat dus bovenaan mijn lijst van pluspunten van het corporatisme.

Ook wat betreft de resultaten van pensioenfondsen pakt corporatisme goed uit. Een internationale vergelijking van pensioenregelingen door actuarissen van Mercer (Australië) zet Nederland op de eerste plaats. Samenwerking tussen overheid en sociale partners leidt tot betere uitkomsten dan volledige marktwerking. Volledige vrijheid in de pensioenen is riskant, zowel omdat private uitvoerders veel duurder zijn, als vanwege de grotere kans op eenzijdige beleggingen die niet in het voordeel zijn van de deelnemers. Treurige ervaringen in Chili en in Engeland hebben dat wel aangetoond. In het bijzonder sectorale pensioenfondsen hebben een langere horizon dan bedrijfspensioenfondsen en kunnen dus superieur beleggen, zeker in een periode met heel lage rentestanden.

Minpunt 1: het algemeen verbindend verklaren van cao's

En dan nu de substantiële keerzijde van het Nederlandse corporatisme. Als eerste het algemeen verbindend verklaren van cao's. Vroeger was dit misschien de belangrijkste keerzijde van het poldermodel, maar intussen is dit al veel minder belangrijk omdat er meer raamcao's zijn gekomen met minder gedetailleerde voorschriften. Maar nog steeds zou het makkelijker zijn voor werkloze Nederlanders om in een andere bedrijfstak een nieuwe start te maken wanneer er niet zo veel landelijke regels werden opgelegd.

Grote delen van de detailhandel en ook de kappers en aanverwante serviceberoepen leg-

gen nog steeds salarisschalen vast die verplicht oplopen met de leeftijd en die daardoor wreed uitwerken voor ouderen. In de zorgsector leiden landelijke salarisschalen tot misallocatie tussen de regio's: in duur Amsterdam en Utrecht was er in 2012 schaarste aan verplegend personeel; in het goedkope Oosten van het land was er in datzelfde jaar een overschot. Dat is inefficiënt en schadelijk voor de kwaliteit van de zorg in de dure delen van het land.

Minpunt 2: te brede taken van de woningcorporaties en gebrek aan toezicht

Er is geen land ter wereld waar de gesubsidieerde woningen zo'n enorm bereik hebben als in Nederland. De corporaties zouden zich moeten richten op de armste paar procent van de gezinnen, en niet, zoals bijvoorbeeld in Amsterdam en Rotterdam, de lokale woningmarkt mogen domineren. Internationale managere kunnen – zo blijkt uit een vergelijking door de bank UBS – makkelijker kopen of huren in Brussel of Frankfurt dan in Amsterdam, omdat bij ons in Nederland de vrije sector in de grote steden zo minuscuul is.

In Amsterdam hebben de corporaties gelukkig niet de grachtengordel heringericht, maar in Rotterdam zien we dodelijk saai wijken, niet alleen in de Alexanderpolder en in Ommoord, maar ook in de door de corporaties herbouwde binnenstad. Daar is bijna geen bedrijvigheid behalve winkels en bankkantoren. En dan daarna klagen dat de variëteit van de kleine bedrijven is verdwenen uit de buurt en dat er voor kinderen en bejaarden niets op straat valt te beleven.

In de regio waar ik nu woon en werk zijn steden als Bangkok, Hong Kong of Kuala Lumpur juist zo aantrekkelijk omdat in de wijk bijna altijd ook diverse bedrijven zichtbaar zijn. Overal waar Chinese immigranten zich hebben gevestigd, zijn er 'shop lots', dat wil zeggen bedrijfsruimtes op de begane grond met woningen erboven. Moderne architecten kopiëren die formule – dat houdt de steden

Eduard Bomhoff *Weg met de corporatistische deken die Nederland bedekt*

levendig en spaart tijd en geld op het woon-werkverkeer. De monotonie van veel Nederlandse wijken is het gevolg van de machtspositie van de corporaties en hun opereren in een veel te politieke context waarbij wisselende politieke modes de uitkomsten bepalen. De vrije sector had nooit een Bijlmer gebouwd en zeker niet daarna ook nog gefaald in onderhoud, toezicht en veiligheid. Nu er op dit moment toch weinig vraag is naar nieuwbouw, moet het mogelijk zijn om de balans van de corporaties snel en grondig in te krimpen en hun extra vermogen af te romen ter delging van een deel van de staatsschuld.

De corporaties genieten nog steeds te veel bescherming van de corporatistische deken die over Nederland ligt. In de tijd dat ik frequent in Nederland lezingen gaf op jaarvergaderingen van de Rabobank, hoorde ik altijd en overal burgers klagen dat bij een nieuw project de mooiste hoekwoningen al waren vergeven aan de vriendjes van de directeur of van de wethouder. Dat is een extra argument om de corporaties heel veel kleiner te maken en de meeste woningen te verkopen aan bewoners of beleggers.

Minpunt 3: te nauwe banden tussen VWS en de lobby's in de gezondheidszorg

In mijn korte periode als minister was ik verbaasd om te leren dat het ministerie subsidiegeld gaf aan de lobby's van huisartsen en tandartsen zodat die vanuit fraaie panden in Den Haag hun rol in het overleg konden vervullen. En ik vond het ook vreemd dat allerlei lobby's in de gezondheidszorg worden geleid door oud-politici met chauffeur maar zonder duidelijke ervaring in de zorgsector. Een mooi voorbeeld van die cultuur komt uit een andere sector, maar is helaas ook exemplarisch voor de zorg. Een werkloze oud-minister van onderwijs kreeg tot ieders verbazing de topbaan als voorzitter van de lobby voor het midden- en kleinbedrijf. 'Wat zijn Uw kwalificaties voor deze functie' vroeg De Telegraaf. 'Geen erva-

ring' zei beroepsbestuurder Loek Hermans met prijzenswaardige eerlijkheid, 'maar ik heb een goed netwerk in de VVD'.

Net zo werden de twee mannen die het kabinet-Balkenende I ten gronde richtten door de polderaars beloofd met een voorzitterschap bij de huisartsen (Van Eyck) en de ziekenhuizen (De Boer), in beide gevallen zonder enige zichtbare deskundigheid of ervaring in die branches. Het zou mooi zijn wanneer de huidige ophef over het parachuteren van oud-minister Verhagen bij de bouwers een einde inluidt van politiek outplacement in het maatschappelijk middenveld. Aan het hoofd van de lobby's van bouwers, tandartsen, ziekenhuizen of midden- en kleinbedrijf moeten ondernemers staan uit de betreffende sector die opkomen voor de belangen van hun collega's – liever dan oud-politici die vol begrip meepraten met Den Haag en als prijs voor al dat begrip eisen dat er pas besloten wordt wanneer iedereen met het compromis 'kan leven'.

Minpunt 4: te lange aarzeling over het verhogen van de AOW-leeftijd

De levensverwachting in Nederland stijgt met twee tot drie maanden per jaar en de politiek had al veel eerder de AOW-leeftijd moeten aanpassen aan die trend. Grotendeels vanwege onenigheid met de vakbeweging over dit punt, heeft de SER een paar jaar weinig kunnen presenteren. De vakbeweging kan moeilijk anders dan namens veel van haar leden dwarsliggen over een verhoging van de AOW-leeftijd, en de politiek had veel eerder de moed moeten verzamelen om die versneld door te zetten.

Een dieperliggend probleem is dat de levensverwachting van mensen sterk afhangt van hun sociale positie. Hoogopgeleide en goedbetaalde Nederlanders leven gemiddeld zo'n vijf jaar langer dan laagopgeleide landgenoten. Bovendien brengt ons pensioensysteem met zich mee dat ze niet alleen vijf jaar langer een AOW-uitkering krijgen, maar ook

Eduard Bomhoff *Weg met de corporatistische deken die Nederland bedekt*

nog profiteren van de effecten van salarisprogressie op de hoogte van het pensioen – wanneer dat gekoppeld is aan een gemiddeld loon of een eindloon. Een discussie hierover moet in Nederland nog beginnen. Die discussie raakt iedereen en hoort daarom thuis in het parlement. Lobby's van werkgevers en werknemers hebben natuurlijk alle recht om hun standpunt over deze kwestie naar voren te brengen, maar het parlement mag beslissingen niet laten afhangen van hun instemming.

Geen veto's meer

Het corporatisme overleeft in Nederland vooral nog in twee sectoren waar Brussel weinig macht heeft: de sociale huursector en de gezondheidszorg. Het oordeel over de corporaties lijkt me duidelijk: ze hebben een veel te groot bereik, zijn slecht bestuurd, en werken verstikkend voor de variëteit in de stadswijken. Daarentegen is de remedie in de zorgsector minder evident. Mensen gaan naar de dokter, de tandarts of het ziekenhuis met een klacht, hebben pijn, zijn nerveus en hebben haast. Dan zitten ze tegenover een arts die meer deskundigheid en overzicht heeft. Dus heeft de patiënt een grote achterstand in informatie bij al zijn kwetsbaarheid omdat hij beter wil worden en bang is. En dan is de meeste dure zorg verzekerd zodat de kosten elders terechtkomen. Tegen zo'n achtergrond van asymmetrie in informatie- en onderhandelingspositie is marktwerking niet altijd het aangewezen recept.

Ik zou de corporaties en de medische sector zien als twee sectoren die in de komende jaren dringend om verandering vragen. Die zal niet uit Brussel komen en hangt dus af van onze binnenlandse capaciteit tot overleg. Ik zie hierbij geen rol voor de vakbonden weggelegd. Laat de vakbeweging een taak houden bij het voordragen van bestuursleden voor pensioenfondsen, maar houd de bonden weg bij algemene politieke onderwerpen die alle Nederlanders raken en niet alleen de werknemers. Evenzo horen werkgevers zich bescheiden op te stellen over onderwerpen die slechts indirect te maken hebben met het bedrijfsklimaat.

De afgelopen dertig jaar zijn de SER en de Stichting van de Arbeid evident minder belangrijk geworden. Werkgevers en vakbonden hebben daardoor minder kans om een ondemocratisch veto te leggen op sociale veranderingen, of, anders gezegd: politici kunnen niet de sociale partners gebruiken als schamplap om wetgeving uit te stellen. Die typisch Nederlandse term 'overleg' betekende in het verleden nog te vaak 'een vergadering die niet is bedoeld om tot een beslissing te leiden'. Natuurlijk moeten we besluiten zorgvuldig voorbereiden, en overeenstemming is mooier dan aanhoudend conflict, maar lobby's mogen nooit een feitelijk veto krijgen omdat de politiek belooft te wachten totdat er 'witte rook uit de schoorsteen komt'. Zulke veto's zijn al minder frequent dan in de overlegcultuur van het verleden, maar zo lang ze nu en dan feitelijk voorkomen, blijf ik tegenstander van het Nederlandse corporatisme.

Polderen, polderde, gepolderd

Polderen maakte Nederland welvarend. Maar inmiddels is het best een ouderwets model: waar zijn de milieuvraagstukken, waar is Europa? Voordat we ermee doorgaan moet al dat overleg eerst maar eens herijkt worden.

JAN LUITEN VAN ZANDEN & MAARTEN PRAK

Beiden als hoogleraar economische en sociale geschiedenis verbonden aan de Universiteit Utrecht. Zij publiceerden onlangs 'Nederland en het poldermodel. Sociaal-economische geschiedenis van Nederland 1000-2000'.

De Nederlandse economie maakt moeilijke tijden door. Net als tijdens de naoorlogse wederopbouwperiode en de crisis van de jaren tachtig wordt er een beroep gedaan op het poldermodel. Het georganiseerde bedrijfsleven – werkgevers en werknemers – moet afspraken maken om de economie uit het slop te halen. In 1945 resulteerde dit overleg in de befaamde geleide loonpolitiek; in 1982 leidde het tot het Akkoord van Wassenaar.

Beide akkoorden stonden aan het begin van een miraculeuze heropleving van economische bedrijvigheid, tijdens de 'gouden jaren' 1950-1973 en het 'Dutch economic miracle' van de jaren negentig. Het kabinet streeft nu naar een alomvattend 'Oranje-akkoord' dat een einde moet maken aan onzekerheid en gebrek aan (consumenten)vertrouwen.

Ondanks al het gemopper in kranten en treincoupés is Nederland een welvarend en tevreden land. Die welvaart is in belangrijke mate het gevolg van het poldermodel, waarvan inspraak, het creëren van draagvlak en sociale gelijkheid de belangrijkste bouwstenen zijn. Problemen worden opgelost door een gestructureerd gesprek tussen vertegenwoordigers van de bij een bepaald probleem betrokken groepen.

Een hecht 'maatschappelijk middenveld' vormt de kern van het systeem. Dat is ten dele zelfversterkend: sociale groepen zullen zich ook makkelijker organiseren als de overheid dat toelaat en in de besluitvorming rekening houdt met hun opvattingen. De rol van de overheid is daarbij cruciaal. Of het nu om de middeleeuwse graaf van Holland gaat of het huidige kabinet, de overheid moet als spelverdeler optreden. Zij moet niet alleen de betrokken sociale groepen bij de les houden (zodat besluiten niet eindeloos uitgesteld worden), maar ook zorgen voor voldoende onderhandelingsruimte zodat niemand reputatieschade oploopt.

Polderen in de Middeleeuwen

De voor het poldermodel kenmerkende omgangsvormen zijn zo'n duizend jaar geleden ontstaan. Natuurlijk is het poldermodel sindsdien ingrijpend van aard veranderd. De oorsprong ligt in de feodale verhoudingen van de Middeleeuwen, toen waterschappen, autonome steden, gilden en markengenootschappen ontstonden. De institutionele basis voor het poldermodel zoals we dat nu kennen, werd in de tweede helft van de negentiende

Jan Luiten van Zanden & Maarten Prak *Polderen, polderde, gepolderd*

eeuw gelegd via een tweede golf van 'collectieve actie'. Vakbonden, politieke partijen, werkgeversorganisaties, coöperaties en boerenorganisaties ontstonden. Zij zorgden voor een grote betrokkenheid van gewone mensen bij het reilen en zeilen van de samenleving. Een sterke 'civil society' werd de basis voor een goed functionerende democratie.

Deze aanpak van de sociaaleconomische en politieke besluitvorming heeft ons geen wind-eieren gelegd. Al in de late Middeleeuwen ontstond wat we nu een 'open access'-samenleving zouden noemen, met een sterk maatschappelijk middenveld, waarin de kooplieden in de steden een grote rol speelden.

Deze 'inclusieve' sociaal-politieke structuren resulteerden in een grote economische dynamiek. Sinds de late Middeleeuwen behoort Nederland tot de rijkste regio's van de wereld. Hier ontstond de eerste 'moderne' markteconomie, waarin vrijwel de hele bevolking rond 1500 al afhankelijk was van de markt — als loonarbeider of zelfstandig ondernemer.

Vanaf 1347 (sindsdien beschikken we over systematische gegevens) vertoonde deze samenleving een vrijwel onstuitbare economische groei, met natuurlijk ook toen afwisselingen tussen vette en magere jaren. Economische groei is — zo ondervinden we ook dezer dagen — geen vanzelfsprekendheid. Er zijn maar heel weinig landen die op zo'n lange serie van groei-jaren kunnen terugkijken als Nederland. De manier waarop de welvaart tot stand kwam en vervolgens verdeeld werd, heeft heel veel bijgedragen aan die groeicijfers.

Er loopt geen simpele rechte lijn van de Middeleeuwen naar de eenentwintigste eeuw. Sociale groepsvorming was in de Middeleeuwen in eerste instantie een lokaal proces, en instituties waren op dorps- en stadsniveau geworteld. Het vergde een moeizame transformatie die bijna een eeuw duurde (van 1780 tot Thorbeckes hervormingen in 1848) om dit langs nationale lijnen opnieuw te organiseren en een nieuw evenwicht tussen de natiestaat en lokale worteling te vinden.

Het behoorde tot de tragiek van de Republiek (1572–1795) dat ze daarin na de Gouden Eeuw niet zelfstandig slaagde, omdat er geen sterke spelverdeler was die de noodzakelijke hervormingen wist af te dwingen. Een parallel met het huidige proces van Europese integratie dringt zich op: de zoektocht naar een nieuw evenwicht tussen lokaal, nationaal en supranationaal is nog maar net begonnen.

De Nederlandse ervaring in de periode 1780–1848 laat zien dat een dergelijke zoek-

Er zijn maar heel weinig landen die op zo'n lange serie van groei-jaren kunnen terugkijken als Nederland

tocht tijd kost en gepaard kan gaan met langdurige economische problemen. Was Nederland rond 1750 nog een van de rijkste landen ter wereld, in de eeuw daarna verloor het deze positie. Pas na 1850 keerde het economisch tij.

Verzuiling en neo-corporatieve verhoudingen

Na het liberale offensief van halverwege de negentiende eeuw begon de tweede golf van institutionele vernieuwing, ingegeven door de 'sociale kwestie', die de basis zou leggen voor de neo-corporatieve verhoudingen van de twintigste eeuw. De verzuiling, waarbij dichte netwerken van sociale organisaties ontstonden die langs levensbeschouwelijke lijnen georganiseerd waren, droeg verder bij aan de stevigheid van het neo-corporatisme.

Opnieuw was dit een succesformule. De economische groei tijdens de 'lange' twintigste eeuw (1870–1970) leidde tot een verachtvoudiging van het inkomen per hoofd van de bevolking. Mede dankzij multinationals als

Jan Luiten van Zanden & Maarten Prak *Polderen, polderde, gepolderd*

Philips en Shell, die tussen 1880 en 1920 waren ontstaan, piekte Nederland qua innovatief vermogen tussen 1930 en 1960.

De opkomst van verzorgingsstaat en de groeiende invloed van vakbonden zorgden voor een gelijkmatige spreiding van de baten van de groei in het grootste deel van de twintigste eeuw. De inkomensongelijkheid nam tussen 1910 en 1980 fors af. Het neoliberale offensief dat rond 1980 internationaal inzette, werd op een 'polderachtige' manier verwerkt. Hier geen revolutie à la Thatcher, maar tamelijk geleidelijke aanpassingen in wetgeving en praktijk, al dan niet in overeenstemming met de sociale partners. En hoewel de ongelijkheid na 1980 wel iets toegenomen is, heeft dit niet geleid tot de extreme polarisatie die we in de Angelsaksische wereld waarnemen.

Deze strategie had succes: sommige verworvenheden van de lange twintigste eeuw bleven intact, op andere terreinen werden hervormingen doorgevoerd. Het leverde per saldo veel banengroei en een forse toename van het reële inkomen op, in combinatie met een zeer beperkte toename van de ongelijkheid.

Het poldermodel onder druk

Maar onder de oppervlakte zijn institutionele verhoudingen in de afgelopen halve eeuw dramatisch veranderd. In de periode tot pakweg 1968 was het neo-corporatisme ingebed in de verzuilde verhoudingen die vrijwel alle delen van het maatschappelijke leven omvatten. Deze worteling in de samenleving die het geheel een sterke ideologische lading gaf, verdween echter door de plotse ontzuiling in de jaren zestig en zeventig. Dat leidde tot een groeiende kloof tussen burger en elite, en vergrootte de voedingsbodem voor populistische stromingen die zich afzetten tegen het poldermodel.

Daar komt bij dat de representativiteit van de organisaties die een centrale rol spelen in de overlegeconomie afgenomen is. Vooral de organisatiegraad is dramatisch gedaald, mede

door de achteruitgang van bedrijfstakken waarin de vakbeweging een sterke positie had, en de opkomst van nieuwe vormen van arbeid (zoals de zzp'ers) die grotendeels ongeorganiseerd zijn. Spanningen binnen de vakbeweging over de gewenste strategie – waarbij polderen en actievoeren op een wat kunstmatige manier tegenover elkaar gesteld worden – maken het er ook niet makkelijker op. Bovendien speelt de meer fundamentele vraag of de huidige structuur van het poldermodel, waar-

Het neoliberale offensief dat rond 1980 internationaal inzette, werd in Nederland op een polderachtige manier verwerkt

in vooral de pacificatie van de tegenstelling tussen arbeid en kapitaal centraal staat, nog wel de centrale problemen van de eenentwintigste eeuw adresseert.

De pogingen ondernomen in de jaren negentig om de duurzaamheidsproblematiek in de structuur van de SER tot uitdrukking te laten komen – men sprak toen van een 'groen poldermodel' – zijn niet erg succesvol geweest. En dan is er nog Europa: vraagt dit project met zijn ingrijpende consequenties voor de Nederlandse sociaaleconomische en politieke verhoudingen niet een fundamentele bezinning op de uitgangspunten van de overlegeconomie? Kortom, een herijking van het huidige polderen is noodzakelijk, maar hoe is allerminst duidelijk.

Omgaan met macht

In het verleden behaalde resultaten zijn geen garantie voor de toekomst – ook daaraan worden we de laatste tijd geregeld herinnerd.

Jan Luiten van Zanden & Maarten Prak *Polderen, polderde, gepolderd*

Maar er zijn bepaalde patronen in de Nederlandse geschiedenis die te denken zouden moeten geven over de toekomst. In het politieke debat wordt soms een tegenstelling gecreëerd tussen polderen en de markt, maar dat is een oppervlakkige waarneming. De markteconomie en het poldermodel zijn ongeveer tegelijkertijd ontstaan, en vertonen juist opvallende parallellen. Op de markt gaat het om geven en nemen, waarbij in principe tegengestelde belangen tussen verkoper en koper zodanig verzoend worden dat beide partijen aan hun trekken komen. Polderen vereist een vergelijkbaar spel van compromissen sluiten.

De visie op politiek die eraan ten grondslag ligt, impliceert dat macht deelbaar is (tussen vorst en stad, of vorst en ridder, of vorst en kerk) en dus onderhandelbaar. Parlementen en andere vergaderingen zijn de klassieke instrumenten daarvoor – en die ontstonden juist in de Middeleeuwen. Dit in schril contrast met oudere tradities – bekend uit Romeinse tijd, of uit het Chinese Keizerrijk –

waar macht ‘één en ondeelbaar’ was, en uiteindelijk gebaseerd op het mandaat dat de keizer ‘van de hemel’ ontving.

Macht en markt zijn bovendien beide ingebed in ruimere institutionele structuren, die bepalen of machtsuitoefening in corruptie en marktwerking in uitbuiting uitmondt – in beide gevallen is ‘countervailing power’ nodig om tot wenselijke resultaten te komen. Die les – dat bijvoorbeeld marktwerking als zodanig niet zaligmakend is, maar dat de effecten ervan afhangen van de inbedding en regulering van het marktverkeer – kan na de neoliberale golf van de afgelopen decennia weer betrokken worden.

Polderen is in feite ‘dealen’ met macht en daarom typisch iets voor een burgerlijke, door kooplieden gedomineerde samenleving, zoals Nederland dat vanaf de late Middeleeuwen was. Het is goed om ons juist nu te realiseren dat het de instituties zijn – de ijzersterke combinatie van polder en markt – die verantwoordelijk zijn voor vele honderden jaren economische groei in Nederland.

De polder is nog lang niet dood

De vakbeweging is structureel de zwakste partij in het poldermodel, en ze staat er ook nu niet goed voor. Maar stoppen is geen optie: er zijn in het overleg genoeg zaken te realiseren die je niet op andere wijze bereikt.

JAAP WOLDENDORP

Universitair Docent Politicologie aan de Vrije Universiteit Amsterdam

Het poldermodel is de (corporatistische) manier waarop in Nederland de afgelopen veertig jaar sociaaleconomisch beleid is gemaakt.¹ Regering en sociale partners proberen zonder al te grote of ontwrichtende sociale conflicten de Nederlandse economie aan te passen aan de ontwikkelingen op de wereldmarkt, zoals oliecrises, globalisering, de Europese (monetaire) integratie en krediet- en bankencrises. Soms komt men tot overeenstemming, soms niet, en desnoods grijpt de regering van de dag dwingend in. De economische prestaties van Nederland, die afhankelijk zijn van ontwikkelingen op de wereldmarkt, vormen de context waarbinnen de drie actoren zaken met elkaar proberen te doen.²

Regering en werkgevers zijn binnen het poldermodel meestal de sterkere partijen, de vakbeweging is de 'junior partner'. De sterkte van de betrokken actoren varieert natuurlijk deels met de economische context. In tijden van crisis, werkloosheid en bezuinigingen neemt het machtsverschil tussen regering en werkgevers aan de ene kant en vakbonden aan de andere kant toe. In economisch voorspoedige tijden is het makkelijker voor onderne-

mers en regering om concessies aan de vakbonden te doen, respectievelijk voor de regering om concessies aan ondernemers te doen. Maar uiteindelijk zijn alle drie de actoren nodig om een gezamenlijk sociaaleconomisch beleid te maken dat voorkomt dat de noodzakelijke aanpassingen aan de wereldmarkt uitlopen op grote maatschappelijke conflicten. Een aanhoudende verzwakking of afwezigheid van een van de actoren, zoals sinds 2010 het geval lijkt te zijn met de FNV, het belangrijkste deel van de vakbeweging, is op den duur een ernstige bedreiging voor het voortbestaan van het poldermodel.

Mijn beide stellingen – het poldermodel is de manier waarop in Nederland sociaaleconomisch beleid gemaakt wordt, en alle drie de actoren zijn nodig om op termijn het model in stand te houden – adstrueer ik aan de hand van het overleg over sociaaleconomisch beleid tussen 1970 en 2012.

De periode 1970–1980

In de jaren zeventig vormden de negatieve effecten van de oliecrises (in 1973 en in

Jaap Woldendorp *De polder is nog lang niet dood*

1979/80) — een hoge inflatie, lage economische groei, toenemende werkloosheid, financieringstekorten en staatsschuld — de context voor de onderhandelingen over het sociaal-economische beleid tussen regeringen en de sociale partners. Meestal konden de sociale partners het niet eens worden en kwam er geen uitruil — geen centraal akkoord — tot stand. In reactie daarop namen regeringen regelmatig het sociaaleconomisch beleid geheel over en legden ze zeer gedetailleerde beleidspakketten op aan de sociale partners.

Aanvankelijk hadden de beleidspakketten van de door de PvdA gedomineerde regering-Den Uyl tot doel om op keynesiaanse wijze de vraag te stimuleren door middel van overheidsuitgaven en sloten deze beleidspakketten nauw aan bij de preferenties van ondernemers én vakbonden. Escalerende financieringstekorten en een toenemende staatsschuld brachten de volgende regering-Van Agt I (CDA, VVD) ertoe bezuinigingsmaatregelen op sociale zekerheid, gezondheidszorg en (overheids)salarissen te ontwikkelen om de snel groeiende overheidsuitgaven te beteugelen en die uiteindelijk, vaak na langdurige onderhandelingen, ook dwingend op te leggen, ondanks het verzet van de vakbeweging. De macro-economische context dicteerde de manoeuvreerruimte voor de drie actoren. De vakbeweging legde zich uiteindelijk neer bij het regeringsbeleid.

De periode 1980–1990

Ook in de jaren tachtig werd de corporatistische uitruil door opeenvolgende regeringen opgelegd aan de sociale partners. De macro-economische context voor de onderhandelingen kenmerkte zich door de overgang naar een strikter monetair en bezuinigingsbeleid om de ‘Nederlandse ziekte’ te lijf te gaan. In het begin van de jaren tachtig werd de Nederlandse gulden gekoppeld aan de Duitse mark. De ruimte voor een zelfstandig monetair beleid (devaluatie of revaluatie) werd daardoor

tot nul gereduceerd. Tegelijkertijd probeerden opeenvolgende regeringen de publieke uitgaven te beperken om de toenemende financieringstekorten en de groeiende staatsschuld te beteugelen.

Het beroemde Akkoord van Wassenaar in 1982 over de afschaffing van de automatische prijscompensatie in ruil voor kortere arbeidsduur om loonmatiging in de marktsector te bewerkstelligen werd door de sociale partners gesloten onder sterke druk van de regering-Lubbers I (CDA en VVD). Het akkoord kwam

Het Akkoord van Wassenaar sloten de sociale partners onder grote druk van de regering-Lubbers I

tot stand door de onverhulde dreiging van de regering dat als er geen akkoord over loonmatiging in de marktsector bereikt kon worden, de regering zelf het sociaaleconomische beleid en in het bijzonder het inkomensbeleid zou blijven bepalen, net zoals dat van 1980 tot 1982 het geval was geweest.

In 1982 bleken de sociale partners, op initiatief van de werkgevers, onder druk van de regering ondanks hun blijvende verschillen van inzicht over de uitweg uit de crisis uiteindelijk wel in staat een bipartite overeenkomst in de marktsector te sluiten, waar dat in de jaren daarvoor niet gelukt was. Desalniettemin heeft het de beide voorzitters van werkgevers (Van Veen) en vakbeweging (Kok) intern nog de nodige moeite gekost om alle aangesloten organisaties achter het akkoord te krijgen.

Na het Akkoord van Wassenaar over loonmatiging in de marktsector nam de regering het inkomensbeleid voor de publieke sector ter hand. Ondanks hevige tegenstand van de vakbeweging werden in 1983 alle koppelingen

Jaap Woldendorp *De polder is nog lang niet dood*

mechanismen buiten werking gesteld. In 1984 werden alle lonen en uitkeringen in de publieke sector verlaagd om het groeiende financieringstekort en de toenemende staatsschuld in bedwang te krijgen. De beperkte corporatistische uitruil in de rest van de jaren tachtig had voornamelijk betrekking op verdere bezuinigingen op de sociale zekerheid, pensioenen en inkomens in de publieke sector, in ruil voor vervroegde uittreding en aanzetten tot werkgelegenheidsbeleid. Ook in deze periode is het de macro-economische context die de manoeuvreerruimte voor de drie actoren bepaalt. De vakbeweging legde zich na veel verzet uiteindelijk neer bij het regeringsbeleid.

De periode 1990–2002

Tussen 1990 en 2002 kwam een corporatistische uitruil tussen regering en sociale partners veel vaker voor. In negen van de dertien jaar sloten zij een centraal akkoord. In de context van macro-economisch herstel van de 'Nederlandse ziekte' — het 'Nederlands Mirakel'³ — en de eisen voor deelname aan de Europese Monetaire Unie (EMU) werd de corporatistische uitruil ondersteund door het actieve arbeidsmarktbeleid van de paarse regeringen vanaf 1994. De regering was een actieve en vaak leidende partner in deze uitruil, met name wat betreft de koppeling tussen lonen en uitkeringen. In het buitenland werd het 'Nederlands mirakel' toegeschreven aan het overleg tussen de regering en de sociale partners dat het poldermodel werd gedoopt. Ook in deze periode was het de (gunstige) macro-economische context die de drie actoren nu juist meer manoeuvreerruimte bood, waardoor ook de vakbeweging beter in staat was om een belangrijk deel van haar wensen te realiseren.

De periode 2003–2012

Tussen 2003 en 2012 kwam in zeven van de tien jaar een centraal akkoord tot stand. Maar in de

jaren 2003–2005 ging de uitruil veel moeizamer dan in de economisch voorspoedige jaren negentig. De macro-economische neergang na het leeglopen van de internetzeepbel en de terroristische aanval op New York in 2001, in combinatie met de eisen van het Stabiliteitspact (onderdeel van de EMU: maximaal 3% financieringstekort en een staatsschuld van 60% van het bbp) deden opeenvolgende coalitieregeringen van CDA en VVD (en LPF of D66) (Balkenende I–III) kiezen voor een bezuinigingsagenda.

Het patroon in deze jaren was dat na moeizame, vaak conflictueuze onderhandelingen over het sociaaleconomische beleid tussen vooral de vakbeweging en de regering, er elk jaar met moeite toch een centraal akkoord over (loon)matiging werd gesloten tussen de sociale partners. De regering ondersteunde deze akkoorden door in ruil een deel van haar bezuinigingsvoorstellen in te trekken. Die voorstellen kwamen dan in het volgende jaar weer op de onderhandelingsagenda en werden deels weer ingetrokken om het centrale akkoord in dat jaar te ondersteunen. Feitelijk dicteerde de regering de corporatistische uitruil, net als in vorige crisisperiodes. De vakbeweging legde zich ook nu weer na veel verzet uiteindelijk neer bij het regeringsbeleid.

Vanaf 2006 verbeterde zowel het macro-economische als het onderhandelingsklimaat. In 2006 en 2007 sloten de drie partijen een tripartite akkoord over banen en werkgelegenheid. De belangrijkste geschilpunten tussen sociale partners werden het ontslagrecht en de pensioenleeftijd die in 2007 door de regering-Balkenende IV (CDA en PvdA) op de onderhandelingsagenda werden geplaatst. Nadat de regering er door onenigheid tussen CDA en PvdA bijna over gevallen was, werden beide onderwerpen tijdelijk geparkeerd in de commissie-Bakker. De financiële crisis en het vooruitzicht op ernstige macro-economische problemen als gevolg daarvan brachten de sociale partners en de regering vervolgens weer dichterbij elkaar.

Jaap Woldendorp *De polder is nog lang niet dood*

In juni 2008 presenteerde de commissie-Bakker haar voorstellen. Regering noch sociale partners waren tevreden over de voorstellen en er ontstond een patstelling. Die werd doorbroken door vno-ncw. Met het oog op de snel verslechterende economische vooruitzichten stelden de werkgevers de FNV voor het ontslagrecht de rest van de zittingstermijn van de regering te laten rusten.

De regering introduceerde voor 2009 vervolgens een keynesiaans pakket van circa € 5,5 mrd aan extra uitgaven om de verwachte gevolgen van de economische teruggang te bestrijden. Ook de inzet van sociale partners was geheel gericht op bestrijding van de effecten van de crisis. Regering en sociale partners sloten daartoe in oktober 2008 een centraal akkoord, met als onderdeel de pacificatie van het ontslagrecht. Naarmate de effecten van de crisis groter werden nam de regering extra maatregelen, inclusief uitgaven, en dat resulteerde ook in 2009 in een centraal akkoord waarin de vakbeweging instemde met loonmatiging. De verhoging van de pensioenleeftijd van 65 naar 67 jaar werd uitgesteld tot 1 oktober 2009 om de sociale partners in de SER de gelegenheid te geven met een alternatief (bezuinigings)voorstel te komen. Dat mislukte echter.

Ook in 2010 liepen de extra overheidsuitgaven om de sociaaleconomische gevolgen van de crisis te bestrijden gewoon door. Bezuinigingen werden uitgesteld tot 2011. De sociale partners maakten gebruik van de politieke windstilte na de val van de regering-Balkenende IV (februari 2010), om in juni 2010 een pensioenakkoord te sluiten.

In 2011 en 2012, onder de minderheidsregering-Rutte I (VVD en CDA) met gedoogsteun van de PVV, kwam centraal overleg over het sociaaleconomische beleid nauwelijks van de grond, laat staan dat corporatistische uitruil plaatsvond. In de context van escalerende economische problemen en stijgende financieringstekorten en staatsschulden (de bankencrisis en de eurocrisis) stelde de regering haar

bezuinigingsagenda centraal, al bleef de minister van Sociale Zaken Henk Kamp (VVD) in gesprek met sociale partners (en de PvdA) over de pensioenen.

De leidende partij binnen de vakbeweging – de FNV – stortte zich met het pensioenakkoord van juni 2010 als katalysator zelf in een crisis. De werkgevers, met name vno-ncw, konden zich in grote lijnen vinden in de bezuinigingsagenda van de regering en hadden hun eigen kanalen om invloed op het sociaal-economische beleid uit te oefenen. En ook aan

Het is in het belang van de vakbeweging zelf om nu te blijven participeren in het poldermodel

de onderhandelingen over het Lenteakkoord (begroting 2013) tussen CDA, VVD, D66, GroenLinks en de CU) na de val van de regering-Rutte I kwamen sociale partners niet te pas. Al met al een somber vooruitzicht voor de toekomst van het poldermodel in de zomer van 2012.

Maar blijkbaar zit er toch meer leven in dat model dan velen verwachtten, want tijdens de coalitieonderhandelingen tussen VVD en PvdA in oktober 2012 – de winnaars van de verkiezingen in september 2012 – werden toch ook de sociale partners weer uitgenodigd. Niet alleen om pro forma hun zegje te mogen doen over het voorgenomen sociaaleconomische beleid, maar juist om nog reëel invloed op het resultaat te kunnen uitoefenen.

En bij de heronderhandeling van het regeerakkoord in november 2012 werd € 250 mln vrijgemaakt als wisselgeld voor de sociale partners. Of de FNV een actieve en effectieve partner kan blijven, staat nog te bezien. De op confrontatie (met de werkgevers) dan wel afzijdigheid (van het centraal overleg) georiën-

Jaap Woldendorp *De polder is nog lang niet dood*

teerde fracties in een paar van de grote bonden lijken vooralsnog de overhand te hebben.

Geven en nemen

De macro-economische context is bepalend voor de manoeuvreerruimte van de drie actoren in het poldermodel. Hoe positiever die context hoe makkelijker het is om tot overeenstemming te komen. Het gaat dan om de verdeling van de groei. Hoe negatiever die context, hoe moeizamer en conflictueuzer vaak het corporatistisch onderhandelingsproces. Het gaat dan om wie de rekening betaalt. Maar elke regering probeert uiteindelijk de sociale partners zo nodig onder dwang te committeren aan haar sociaaleconomische beleid omdat dat de enige manier is om gezamenlijk met sociale partners de effecten op te kunnen vangen van economische veranderingen als gevolg van externe ontwikkelingen.

Op dit moment wordt het poldermodel vooral bedreigd door de crisis binnen de FNV. Het belangrijkste deel van de vakbeweging heeft zichzelf voorlopig vleugellam gemaakt. Maar zonder de vakbeweging kunnen er geen serieuze zaken gedaan worden. Op wat langere termijn is met name de geringe en teruglopende organisatiegraad van de vakbeweging als geheel een probleem. De crisis binnen de FNV is ook deels het gevolg van verschillen van mening over hoe het ledenbestand het beste vergroot kan worden. Deze problemen verdwijnen niet vanzelf als er in de toekomst weer krapte op de arbeidsmarkt ontstaat. Bovendien is die krapte zelf ook weer deels afhankelijk van de economische conjunctuur. Een langdurige periode van geringe en soms zelfs negatieve economische groei is niet bevorderlijk voor de groei van de werkgelegenheid.

Tegelijkertijd blijkt ook uit de actualiteit – februari-maart 2013 – dat regering en werkgevers er best wat aan gelegen is de vakbewe-

ging, en in het bijzonder de FNV, bij de onderhandelingen over het sociaaleconomische beleid te blijven betrekken. Behalve de eerder vrijgemaakte € 250 mln zijn nu ook de voorgenomen herziening van het ontslagrecht en verkorting van de duur van de WW – twee pijnpunten voor de vakbeweging – onderhandelbaar. En de werkgevers bieden aan om samen met de vakbeweging de WW weer voor hun rekening te nemen.

Ondanks dat de vakbeweging structureel de zwakste partij is zijn er binnen het poldermodel dus nog genoeg zaken te realiseren die moeilijk op andere wijze zijn te bereiken. De hoeveelheid ‘organising’ die nodig is om bijvoorbeeld de herziening van het ontslagrecht of de duur van de WW tegen te houden gaat mijns inziens de organisatiekracht van alle vakorganisaties verre te boven. Bovendien gaat het daarbij om regeringsbeleid dat uiteindelijk in het parlement wordt vastgesteld en niet op de werkvloer. Wat overigens niet wil zeggen dat ‘organising’ geen prima middel kan zijn om in bedrijfssectoren betere cao’s tot stand te brengen en daarmee de broodnodige leden te winnen.

Het is, in mijn ogen, bij uitstek in het belang van de vakbeweging zelf – in dit geval van de FNV – om actief te blijven participeren in het poldermodel. Daar kunnen effectiever zaken gedaan worden over belangen die alle werknemers aangaan dan op de werkvloer. En regering en werkgevers realiseren zich terdege dat in de huidige macro-economische context de rekening niet uitsluitend bij de vakbeweging kan worden neergelegd. Precies dat is ook de waarde van het poldermodel: in zekere mate kan de rekening (die toch betaald zal moeten worden!) gedeeld worden. Maar dat hangt mede af van de inzet van de vakbeweging, die juist een uitgekende combinatie zal moeten vinden van geven en nemen op centraal niveau met herkenbaar opkomen voor directe belangen op de werkvloer.

Jaap Woldendorp *De polder is nog lang niet dood*

Noten

- 1 Voor dit artikel is gebruikge-
maakt van de nog te verschij-
nen publicatie van Vis en Wol-
dendorp (Vis, B., J. Wolden-
dorp, 'Same as it ever was? The
(lack of) influence of Euro-
pean integration on corpora-
tism in the Low Countries', in:
H. Vollaard, J. Beyers and P.
Dumont (eds.), *European inte-
gration and consensus politics
in the Low Countries*, Londen:
Routledge) en Woldendorp
2011 (Woldendorp, J., *Dutch
incomes policy formation: Go-
vernment strategy and style of
decision-making of trade unions
and employers' organisations
1965-2010*, Amsterdam: De-
partment of Political Science
vu University 2011
(http://www.fswvu.nl/nl/Images/Dutch%20incomes%20policy%20formation%201965-2010_tcm30-80233.pdf).
- 2 Deze benadering steunt sterk
op Katzenstein (Katzenstein,
P.J. *Small states in world mar-
kets. Industrial policy in Europe*,
Ithaca en Londen: Cornell
University Press, 1985). In klei-
ne landen die afhankelijk zijn
van de wereldmarkt werken
regeringen en sociale part-
ners samen om de gevolgen
van die afhankelijkheid (soci-
aaleconomische veranderingen
en sociale conflicten daar-
over) op te vangen door 'flan-
kerend' beleid. De overheid
neemt in die samenwerking
een centrale plaats in: 'corpo-
ratisme veronderstelt politiek
management' (Teulings, C., J.
Hartog, *Corporatism or compe-
tition? Labour contracts, institu-
tions and wage structures in
international comparison*, Cam-
bridge: Cambridge University
Press, 1998, p. 297).
- 3 Visser, J., A. Hemerijck (1998),
*Een Nederlands mirakel. Beleids-
leren in de verzorgingsstaat*,
Amsterdam: Amsterdam Uni-
versity Press; Hendriks, C.
(2011), *The story behind the
Dutch Model: The consensual
politics of wage restraint*,
Oisterwijk: Uitgeverij box-
press.

De kwetsbaarheid van de Friese sociaal-democratie

De PvdA trekt zich terug in de stad, maar op het platteland gaat het leven volop verder. Dat kost dus stemmen. Het lijkt 'Amsterdam' weinig te kunnen schelen.

BERTUS MULDER

Voorzitter van de werkgroep Arbeid van de WBS en auteur van onder andere 'Het hart van de sociaal-democratie'

Will Tinnemans verwoordde onlangs mooi de cultuurkloof tussen het geprivilegieerde, geïsoleerde en gesegregeerde milieu van hoogopgeleide, welgestelde, progressieve Utrechtse wereldburgers en het concrete maatschappelijk functioneren van een dorp aan de Waal. De schaal van het dorpsleven leidde ertoe dat hij gewone mensen tegenkwam, mensen die zich belangeloos inzetten voor de gemeenschap. Hij werd gevraagd méé te doen. Het gaande houden van het dorps-huis is immers voor iedereen een hele toer. Als vanzelf kom je dan als nieuwkomer in contact met 'bouwvakkers, kleine ondernemers, hoveniers, werklozen, boeren, alleenstaande moeders die zes ballen in de lucht houden en mensen die zich misschien niet in foutloos Nederlands uitdrukken maar die wel vier avonden in de week onbezoldigd in touw zijn voor de gemeenschap'. Plaatselijke solidariteit over klassengrenzen heen bleek 'een levensvoorwaarde voor kleine plattelandsgemeenschappen'.¹

In Fryslân speelt deze thematiek op bijzondere wijze. Er zijn 348 dorpen met minder dan 1500 inwoners, en 200 hebben minder dan 500 inwoners. Van de ruim 630.000 inwoners woont twee derde in een dorp.² Hoe verhoudt

de Friese PvdA zich tot het organisatieleven te plattelande? Een aantal jaren geleden werkte ik mee aan de publicatie van *100 jaar sociaal-democratie in Friesland* (Akkrum, 1994). Voor die gelegenheid heb ik de archieven van het gewest Friesland van de PvdA doorgewerkt. Drie dingen die voor dit verhaal van belang zijn vielen op.

Het eerste was de grote bestuurlijke continuïteit. De periode vanaf 1946 tot 2007 werd gedomineerd door vier gewestelijk secretarissen: Jan Brouwer, bezoldigd secretaris van 1946 tot 1957, vanaf 1953 tevens gedeputeerde en de man die op 4 april 1966 de eerste paal voor het nieuwe ijsstadion Thialf in Heerenveen sloeg; Cor de Vries, bezoldigd secretaris (1957 – 1964) en daarna noordelijk consulent; Benny Odinga, secretaris van 1966 tot 1978 en van 1982 tot 1984 de laatste burgemeester van de gemeente Utingeradeel, en Joop van den Berg, die van 1978 tot 1985 secretaris was, daarna lid van het landelijk Partijbestuur en Kamerlid van 1988 tot 1994. Deze bestuurlijke en politieke continuïteit is geen nieuw fenomeen: in de vooroorlogse SDAP had Troelstra's medestrijder Harmen de Boer vanaf 1914 tot 1936 het secretariaat vervuld, terwijl hij bovendien van 1930 tot 1933 Kamerlid was.³

Tweede element was dat leden van de PvdA ook op dorpsniveau meedraaiden. Anne Von-deling waardeerde het lokale verenigingsleven van zijn geboorteplaats Appelscha al als een oefenplaats van democratie.⁴ Lokale PvdA-afdelingen vormden een schakel tussen Plaatselijk Belang en de raadsfractie, het gewest en het landelijk congres.⁵ En tot 1991 kende Appelscha een afdeling van de Partij van de Arbeid. Ook Makkinga, Oldeberkoop en Haulerwijk hadden een eigen afdeling. Het waren kleine afdelingen, die nog in 1989 respectievelijk 35, 35, 35 en 56 leden hadden. Samen met de afdeling Oosterwolde (187 leden) vormden deze afdelingen toen de Federatie Ooststellingwerf. Bij de kandidaatstelling voor de gemeenteraad werd gezorgd voor spreiding van kandidaten over de dorpen en een programmatische afweging van diverse belangen. De Federatie had tot taak de fractie te volgen en toe te zien op het uitvoeren van het raadsprogramma. Zij zocht ook naar raads-kandidaten. Dat ging dan om kandidaten die veelal in Plaatselijk Belang hadden aangetoond het woord te kunnen voeren en/of over organisatorische kwaliteiten te beschikken.

Derde element was dat de gewestelijke besturen zich altijd met hand en tand hebben verzet tegen de onverbiddelijke Amsterdamse neiging om de Friese sociaal-democratie naar hun hand te zetten.⁶ Dat spitste zich toe op discussies over kandidaatstelling voor de Tweede Kamer, maar ook op de opvatting dat het in Friesland wel met minder afdelingen toe kon. Tegenover de centralisatieneiging vanuit het landelijke partijbureau verklaarde het gewestelijk bestuur bij voortduring dat een fijnmazige spreiding van afdelingen de enige manier was om in een plattelandssamenleving als partij permanent aanwezig te zijn. Dat had alles te maken met de verkiezingsstrijd zoals die bij de opkomst van de SDAP was gevoerd. Ook op dorpsniveau waren politieke tegenstellingen groot, er was onder meer een bittere strijd over het bijzonder onderwijs gevoerd.

Geworteld en dus taai, dat was de Friese PvdA.

Rampjaar 1991

Geteisterd door de WAO-affaire daalde vanaf 1991 het aantal PvdA leden in heel Nederland in vier jaar van ruim 96.000 naar 66.000 en politieke moedeloosheid kenmerkte het afdelingsleven. Kamerleden die normaliter op een jaarvergadering een opwekkend verhaal hielden, misten innerlijke overtuiging om dat weer te doen en bij de verkiezingen van 1994 werden velen vervangen. In een poging tot herstel trachtte het landelijk partijbestuur de ontredende partij naar haar hand te zetten. Ze omarmde voorstellen van de commissie-Van Kemenade, leidend tot centralisatie van de landelijke kandidaatstelling, het daarbij uitschakelen van de gewesten, en bovenal tot de vaststelling dat de lokale PvdA-afdeling in het vervolg zou samenvallen met die van de betreffende gemeente. Dus ook de Federatie Ooststellingwerf met zijn vijf afdelingen diende in het vervolg één afdeling te vormen. Het heeft een tijd geduurd voordat de effecten zichtbaar werden. De leden in Oldeberkoop trokken zich aanvankelijk niets van dat landelijk partijbesluit aan. Ze kwamen tot 2005 regelmatig ten huize van een van de leden bijeen. Het lokale PvdA-netwerk bleef daar intact en dat bleek ertoe te leiden dat de nieuwe partij Ooststellingwerfs Belang in 2006 geen kandidaat-raadsleden in Oldeberkoop kon vinden.

Maar door de smallere organisatiebasis werd de PvdA ook daar onvermijdelijk kwetsbaar. Een tijdlang compenseerde PvdA-wethouder Carel Zuil de verschraling van de contacten door zoveel mogelijk aanwezig te zijn in de dorpen. Een geschil tussen de wethouder en de raadsfractie over recreatieve plannen in Appelscha leidde in 2000 tot zijn aftreden. De bestuurlijke confrontatie tussen wethouder en fractie werd niet meer gecorrigeerd door een oordeel van de PvdA-afdeling Appelscha om de simpele reden dat die afdeling niet meer bestond. Er werd door de nieuwe PvdA-fractie vervolgens veel tijd besteed aan de afstemming tussen de fractie en de beide wethouders. Maar de 'organische' banden met de

dorpen waren verbroken en de deur was wagenwijd opengezet voor lokale politieke initiatieven die niet belast waren met negatieve oordelen over Haagse PvdA-politiek. Bij de raadsverkiezingen van 2006 kwam de lokale partij Ooststellingwerf Belang op. In 2010 werd die de grootste partij, met zeven zetels. De PvdA viel terug op vijf. Twee wethoudersposten gingen verloren. Voor het eerst sinds de oprichting van de Partij van de Arbeid in 1946 stond de PvdA buiten het college. En dat gebeurde elders ook.

Sindsdien was de Partij van de Arbeid op lokaal niveau niet meer aanwezig. En in plaats van om de hoek, in het dorps huis, in partijverband te vergaderen, moest het lid uit Oldeberkoop de auto pakken om in Oosterwolde te vergaderen. Alleen de echte vergadertijgers hadden dat er voor over. Het gevolg was dat de hoofdplaatsen van plattelandsgemeenten in toenemende mate het centrum van partijactiviteiten werden; daar woonden immers toch al de meeste leden, daar woonde ook het meeste kader en vanaf grotere afstand leken er in de 'buitendorpen' toch eigenlijk geen capabele partijgenoten te wonen. Dat was mede het gevolg van de 'bestuurlijke' insteek van de PvdA-organisatie: de aandacht richt zich primair op gemeentelijke zaken (de fractie, de fractievolgers, de gemeenteraadslid, het gemeenteraadprogramma) en de rekrutering van fractieleden concentreerde zich op de kern, de hoofdplaats van de gemeente. En wat voor belangrijks kon er op dat platteland nu eigenlijk gebeuren?

De eendracht

Neem Makkinga, het dorp waar ik ben opgegroeid. Het is een rood dorp, met al decennia zo'n duizend inwoners. Zestig jaar geleden had de coöperatieve zuivelfabriek 'De Eendracht' tweehonderd leden-boeren. De lokale middenstand bestond uit vijf of zes bakkers, twee slaggers, twee groenteboeren, één kapper, één drogisterij, twee petroleumventers, drie kruidenierszaken, drie timmerbedrijven en

drie cafés. Om twaalf uur 's middags was het spits in het dorp omdat iedereen zich naar het middageten spoedde: schoolkinderen, fietssende arbeiders, middenstanders met bakfietsen, boeren met paarden en een enkele trekker. Maar nu zijn van de tweehonderd boeren er misschien vijftien over. De traditionele middenstand is gedecimeerd. Er is nog één zelfbedieningszaak, één rijwielhandel, een kapper, één garagebedrijf, een houtkachelbedrijf, en er zijn twee aannemers. 's Ochtends trekt een grote stoet auto's het dorp uit, met mensen die elders werken.

Een dorp ten dode opgeschreven? Nee. De middenstand kreeg natuurlijk een ander karakter: naast de dokter kwam de fysio- en manuele therapeut, een pedicure, een centrum voor massage, yoga en meditatie, een psychologiepraktijk, een boekhoudkantoor en een bloemenzaak. Maar het verenigingsleven heeft de veranderingen in de sociaaleconomische structuur makkelijk opgevangen. Het begint met het dorps huis. In Makkinga werd dat op 1 oktober 1960 geopend door de eerder genoemde gedeputeerde Jan Brouwer. Ik herinner me dat mijn vader met een intekenlijst rondging voor de benodigde eigen bijdrage van het dorp in de stichtingskosten van f 20.000. De eis van een eigen bijdrage gold voor alle dorps huizen die vanaf 1956 aanspraak wilden maken op de provinciale regeling. Met grote zuinigheid werd een infrastructuur geschapen die door de mensen zelf beheerd werd. Dorps huizen als deze bedruiden niet alleen zichzelf, ze faciliteren het hele lokale verenigingsleven, dat draait op een netwerk van vrijwilligers. Het vrijwilligerswerk impliceert een duurzame structuur van sociale contacten, een structuur die niet afhankelijk is van politieke besluitvorming in Den Haag. Het gaat telkens om mensen – zoals Tinnemans zo mooi verwoordde – die méédoen.

Toneelvereniging 't Ontluikende Bloempje, zangvereniging De Vriendschap, muziekcorps Crescendo, Sportclub Makkinga (voetbal en korfbal), de ijsclub, begrafenisvereniging De Laatste Eer – ze hebben de tijd doorstaan. De

Bond van Plattelandvrouwen heeft zich omgedoopt in Vrouwen van Nu. Het lokale agrarische verenigingsleven is verdwenen. Maar er zijn nieuwe activiteiten voor in de plaats gekomen. Er is een afdeling van de ANBO, een oudejaarsploeg MOP, een hengelvereniging, een dartclub en een volleybalclub. De Historische Vereniging werd opgericht, er kwam een Museum Oold Ark en de Stichting korenmolen 'De Weyert'. Ook werd Makkinga als eerste *shared space*-dorp in Nederland verkeersbordvrij. Het belangrijkste is dat de coöperatieve gedachte haar vervolg heeft gekregen in een dorpsstuinderij, in een proeftuin voor de cranberryteelt, en dat onder de oude naam van 'De Eendracht' een nieuwe, lokale energiecoöperatie werd opgericht die zich zette aan de bouw en installatie van zonnepanelen.

Volop leven kortom, alleen, de verbinding naar buiten het dorp is niet georganiseerd. Zoals ook het WRR-rapport *Vertrouwen in burgers* (2012) signaleert, is het verenigingsleven van dorpen hoogontwikkeld, maar niet verbonden met de rest van het land. Binnen een straal van tien kilometer onderhouden bewoners een verfijnd netwerk van dienst en wederdienst, maar de afstand tot 'daarbuiten', met name tot de grote instituties, neemt toe en dat werkt vervreemdend, zelfs als dat door landelijke organisaties zelf niet zo wordt ervaren.⁸ Vroeger overbrugde de lokale PvdA-afdeling die afstand. De afdeling was initiator, discussieplatform en doorgeefluik naar lokale, provinciale en landelijke politiek.⁹ Dat is nu voorbij. En het heeft effect. Bij de verkiezingen van 2010 haalde de PvdA in Makkinga nog maar 23,03% van de stemmen, terwijl het lokale Ooststellingwerf Belang uitkwam op 28,36%.

Campagnepartij?

We schrijven 2013. Zonder schroom snellen nu de adviseurs van het landelijk PvdA-bureau toe om te helpen bij de fusies van afdelingen, voor als straks de gemeentelijke herindelingen hebben plaatsgevonden. De shocktherapie

van 1991 krijgt daarmee een vervolg. De overgang van een decentrale, lokaal gewortelde netwerkorganisatie naar een gecentraliseerde landelijke campagnepartij zal dan in vijftwintig jaar zijn beslag hebben gevonden. Er zullen dus straks – voorlopig – twaalf afdelingen overblijven. De partijorganisatie concentreert zich dan helemaal op het raadswerk. Daarbij wil het kabinet-Rutte II nu het aantal raadsleden per raad verkleinen, de taken van de gemeenten vergroten en opschalen, zelfs provincies opschalen.

Zonder schroom snellen de adviseurs van het landelijke PvdA-bureau toe om te helpen bij fusies van afdelingen

De afstand vanuit de dorpen, de dorpshuizen en het lokaal georganiseerd verenigingsleven naar de politiek neemt daarmee toe. B&W komen niet meer toe aan het bezoeken van de jaarvergaderingen van Plaatselijk Belang. En dat geldt ook voor de fracties. Sinds de Partij van de Arbeid het lokale niveau verliet, zien we in de provincie het fenomeen opduiken van de lokale lijsten – iets wat in vroeger tijden toch vooral in Brabant en Limburg bestond. In 2010 zien we naast het succesvolle optreden van lokale lijsten in een aantal andere gemeenten dezelfde rol weggelegd voor de Frysk Nasjonale Partij, die in Achtkarspelen, Littenseradiel, Kollumerland, Gaasterlân-Sleat, Skarsterlân (33,93%), Leeuwarderadeel en Tytsjerksteradiel rond de 20% van de stemmen haalde.¹⁰

De bestuurders zijn zich bewust van de gevolgen van de opschaling van gemeenten. De nieuwe gemeente Súdwest Fryslân heeft een forse ambtelijke organisatie opgezet om contact te onderhouden met de tientallen kernen in die gemeente. Maar het aantal men-

sen dat zich verantwoordelijk voelt voor het wel en wee van de PvdA vermindert sterk. Niet alleen het aantal raadsleden zal door de gemeentelijke herindelingen fors teruggebracht worden, ook het aantal bestuursleden. Vergelijken met de meer dan 350 afdelingsbestuurders van de 70 afdelingen (met elk een voorzitter, secretaris, penningmeester, minimaal twee bestuursleden) is het aantal PvdA-afdelingsbestuurders met die twaalf afdelingen straks geminimaliseerd. De 'span of control' van de bestuurders van de nieuw gevormde gemeentelijke afdelingen is te groot, omdat de afstand tot het lokale grondvlak niet meer wordt overbrugd.

De nieuwe, zich aftekenende, organisatiestructuur in het gewest Fryslân betekent dat de PvdA nog veel losser komt te staan ten opzichte van de sociale infrastructuur ten plattelande. De PvdA slaagt er buiten de drie noordelijke provincies nu al niet in aanhang van enige importantie buiten de steden op de bouwen. Het minste wat je dan kunt proberen is door een adequate organisatie de bestaande electorale steun op het platteland te consolideren. De statuten schrijven voor dat er één afdeling is per gemeente, maar dat geldt niet voor de stad Amsterdam, waar de PvdA in vergelijking met andere grote steden opmerkelijk stabiel is. Waarom zou dat ook niet in Fryslân kunnen gelden? De constructie van één afdeling per gemeente leidt tot minder mensen die actief zijn. De herindelingen leiden tot een concentratie van de PvdA op de grotere plaatsen in de provincie.

Daar komt bij in een dominant Nederlandstalige omgeving houden de mensen die gewend zijn Fries te spreken vooral hun mond en haken vervolgens af. Die talige dimensie kan niet worden genegeerd. Peilingen uit 2007 en 2011 geven aan dat ouders tussen 18–29 jaar zich qua spreektaal jegens hun kinderen vaker van het Fries bedienen dan ouders van 50–64 jaar, de generatie die opgegroeid is met uitsluitend Nederlandse televisie.¹¹ Omrop Fryslân doorbrak dat monopolie en dat had onmiddellijk effect. Wat er kan gebeuren, laat zich illustreren aan de hand van de in 1991 opgeheven afdeling De Oosthoek. De leden waren het er niet mee eens dat hun afdeling zomaar opgeheven werd. Het voorstel om die afdeling dan als een 'onderafdeling' van de PvdA-afdeling Heerenveen te laten functioneren, mislukte gruwelijk omdat de PvdA-leden uit het rode Jubbega geen ondergeschoven kindje van Heerenveen wilden zijn. Zij kwamen daarna als Leefbaar Heerenveen in de raad.

Het zal voor de PvdA niet gemakkelijk zijn de weg terug te vinden. Daarbij worden we allerminst geholpen door megalomane plannen voor opschaling van gemeenten tot honderdduizend inwoners en het laten opgaan van de provincie in een noordelijk landsdeel. Het ledental van de Friese PvdA is in vijftwintig jaar gehalveerd. De verhouding van de leden met de PvdA wordt losser. Maar de essentiële vraag is of de landelijke PvdA de organisatorische barrières wil slechten om tijd en energie te kunnen steken in een nieuwe verbinding met lokale initiatieven.¹²

Noten

- 1 Will Tinnemans, 'Iedereen Prins Carnaval', *S&D* 2012/7–8, pp. 39–44.
- 2 Gegevens ontleend aan de website van Doarpswurk, info@doarpswurk.nl.
- 3 Vgl. voor Harmen de Boer, *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland*, deel 2, Amsterdam, 1987.
- 4 Anne Vondeling, *Tweede Kamer: Lam of Leeuw*, Amsterdam, 1976, p. 13.
- 5 Een fraai voorbeeld daarvan is de van uit de lokale afdelingen aangeslingerde discussie over de gemeente classificatie die ten nadele uitpakte voor het platteland: vgl. Bertus Mulder, 'Friese onafhankelijkheid en Hollands centralisme', in: *100 jaar sociaal-democratie in Friesland*, Akkrum, 1994, p. 37.
- 6 Bertus Mulder, *Friese onafhankelijkheid en Hollands centralisme*, in: *100 jaar sociaal-democratie in Friesland*, Akkrum, 1994, pp. 27–41. In 1936/7 bedankten tweeduizend leden, een kwart van Friese leden van

- de SDAP, vanwege de interventies van Vorrink bij de vaststelling van de lijst voor de Tweede Kamer.
- 7 Sociologische voorspellingen over onontkoombare neergang van het dorpsleven van J.A.A. van Doorn bleken geen stand te houden, aldus Sicko Heldoorn: in: Henk Bok, *Hart van het Platteland. Driekwart eeuw dorpshuizen in Friesland*, Akkrum, 2003, p. 59.
 - 8 WRR-rapport *Vertrouwen in Burgers*, Amsterdam, 2012, p. 66.
 - 9 Robert Putnam, *Bowling Alone*, wijst er in hoofdstuk 6, 'Informatie Social Connections', op dat de door hem onderscheiden 'machers' en 'schmoozers' overlap kennen. Het WRR-rapport *Vertrouwen in Burgers*, Amsterdam, 2012, p. 65, spreekt in dit verband over 'verbinders'. Voor eerder Nederlands onderzoek: Dr. H.M. Jolles (red.), *Verenigingsleven in Nederland*, Arnhem, 1963 en Dr. H.M. Jolles, *Sociologie van de participatie*, Alphen aan den Rijn, 1972.
 - 10 *Vertrouwen in Burgers*, WRR-rapport, Amsterdam, 2012, p. 72. Lokale partijen haalden in Nederland bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2010 24% van de stemmen.
 - 11 Vgl. de door de provincie uitgegeven *Fryske taalAtlas 2007* en de *Fryske taalAtlas 2011*, resp. p. 9 en p. 11.
 - 12 Met dank voor hun aanvullende informatie over Ooststellingwerf aan oud-wethouder Carel Zuijl, raadslid Fimke Hijlkema, oud-wethouder Pieter Bouma (Makkinga), oud-fractievoorzitter Karst Berkenbosch en fractievoorzitter Simon ter Heide. Verder dank aan Joop van den Berg en oud-gewestelijk voorzitter Sjouke Hondema.

Amsterdam, Rode Hoed, 16 februari 2013. Presentatie van het Van waarde-onderzoek.

REACTIES OP VAN WAARDE

‘Van waarde’ was de oefening waarmee de Wiardi Beckman Stichting eerder dit jaar de sociaal-democratie voor de eenentwintigste eeuw herijkte: met een interviewboek, een verzameling opstellen en een essay van de hand van Monika Sie Dhian Ho.

We stuurden het essay aan wetenschappers, journalisten en politici van naam en faam, met het verzoek te reageren. Hierna treft u hun reacties. De komende maand is Van waarde de inzet in talrijke zaaltjes in het land. Op de website van de WBS lieten velen al uitgebreide en rake reacties achter, en ook daar zal het debat nog wel even doorgaan. Gebruikt u die mogelijkheid alstublieft ook. De balans wordt opgemaakt op het PvdA-congres van 27 april.

Het kompas is afgestoft, nu de politieke vertaling nog

Het manifest *Van waarde* wijst de weg naar het post-liberalisme. Nu maar afwachten of de PvdA-politici dit pad ook zullen volgen.

MARC CHAVANNES

Politiek columnist bij NRC Handelsblad en emeritus-hoogleraar journalistiek aan de Rijksuniversiteit Groningen

Voor de Partij van de Arbeid was de publicatie van de drie boeken die samen het 'Van waarde'-project vormen een belangrijke gebeurtenis. Of die ook historisch wordt zal afhangen van de politieke vertaling die de partij er aan weet te geven.

Daarbij gaat het niet om politiek als tactisch spelletje, maar om een hernieuwd en breed gedragen besef waar politiek voor is. Politiek als inspanning van velen om bepaalde idealen te verwezenlijken en je ook naar die idealen te gedragen. Dat vereist een mate van introspectie en zelfkritiek die verder gaat dan het aanpakken van grootverdieners.

Daar zit het probleem van het Nederlandse openbaar bestuur én van de PvdA (en andere bestuurlijk ingestelde partijen). Er is op landelijk niveau een politiek-bestuurlijke praktijk ontstaan waarbij ideologische uitgangspunten iets zijn voor verkiezingen en kabinetsformaties. Daarna gaan zowel het kabinet als de fracties waarop het steunt over tot de bestuurlijk-technocratische orde van de dag.

Compromisvorming is nodig in Nederland, zeker. Dat wil niet zeggen dat de partijen die een kabinet dragen gedwongen zijn zich te gedragen als amateur-managementadviseurs. Efficiënt besturen is mooi, maar niet ten koste van het zichtbaar maken en houden van de

eigen uitgangspunten. Het plompverloren na verkiezingen weer laten vallen van de aanbevolen idealen veroorzaakt een cynisme dat partijen ondermijnt en degradeert tot huurfietsen voor verkiezingen. De democratie is het slachtoffer.

Door zich te vereenzelvigen met die technocratische regeerstijl hebben coalitiefracties zich veel ruimte benomen om de macht kritisch te volgen, om de rechtsstatelijkheid en uitvoerbaarheid van voorgenomen beleid en wetgeving te controleren. Nederlandse regeringspartijen hebben moeite om een goede middenweg te vinden tussen verantwoordelijkheid nemen en een democratisch wenselijke mate van dualisme aan houden.

De PvdA maakt van oudsher deel uit van dit probleem. De partij heeft een monistische traditie en heeft altijd veel bestuurders geleverd aan maatschappelijke organisaties die op een marktachtige manier publieke taken verrichten, met alle doel- en normoverschrijdingen én de democratische tekorten die ermee samenhangen. De partij heeft aan die ontwikkeling mede vormgegeven zonder er van het begin af aan de eigen waarden als randvoorwaarden aan te verbinden. Veel PvdA'ers bemannen de tussenlagen die echte politieke keuzes dempen in technocratie.

Marc Chavannes *Het kompas is afgestoft, nu de politieke vertaling nog*

De PvdA heeft van deze omhelzing van een ongearticuleerd marktdenken misschien meer schade ondervonden dan een regeringspartij als de VVD, die dat denken van harte propageert en electoraal weet weg te komen met meer gevallen van persoonlijk wangedrag. Die partij ziet ook kans het actuele ideeënpakket (idealen is vaak een groot woord) goed in zicht te houden. Managementtaal staat dichterbij het VVD-ideeëngoed dan bij links.

Kiezers die overwegen PvdA te stemmen lijken strenger toe te zien op bestuurlijke zuiverheid en het vasthouden van ideologische uitgangspunten bij hun eigen mensen op het pluuche, en lijken dit dus meer te missen. Voor de VVD lijken de missers van de markt betreuwenswaardige nevenverschijnselen. Voor het eerst sinds lange tijd speelt het CDA bijna geen rol in deze overwegingen.

De aanbieding van het Van waarde-pakket door WBS-directeur Monika Sie Dhian Ho half februari was goed getimed. Het eerste daadkracht-simplisme van het kabinet-Rutte II was inmiddels ingehaald door de werkelijkheid. De minicrisis rond de inkomensafhankelijke zorgpremie, de verrassende ontdekking dat de VVD/PvdA-coalitie geen meerderheid in de Eerste Kamer bezit én de voortdurende begrotingstegenvallers brachten de coalitie in een soort chronische alarmfase.

Het is de taak van een wetenschappelijk bureau zijn partij een kompas aan te bieden. Volgens Sie in het geval van de PvdA om zichzelf terug te vinden op weg naar het 'post-liberalisme'. Fractievoorzitter Samsom nam alles in ontvangst en keerde terug naar de Haagse bandenplakkerij, maar partijvoorzitter Spekman goot de ervaringen van de geraadpleegde burgers in een veerkrachtige sociaal-democratische resolutie die – indien aangenomen door de partij – de coalitie stevig onder druk zal zetten. Moet zetten, als de PvdA-bewindslieden en –fractie er werk van maken.

Een kompas? Hoezo, worden de ideologische veren weer opgeplakt? Nee, veren zijn zo twintigste eeuw. Nu gaat het om 'waarden' als

bestaanszekerheid, goed werk, kans op verheffing en binding tussen mensen in een fatsoenlijke samenleving. Om tegenwicht te bieden 'tegen de amorele hardheid van de economie en de amorele hardheid van het té technocratisch bestuur', aldus Monika Sie.¹

Toen Sie in 2011 de eerste bijeenkomst organiseerde om de PvdA weer vertrouwd te maken met haar wezenlijke idealen kon zij niet weten hoe actueel het eindproduct zou zijn. Het project wil, met de zegen van partijvoorzitter Spekman, iedereen die namens de PvdA in politiek en bestuur zit herinneren aan waar het allemaal om begon: het leven beter maken voor velen.

Voor de VVD lijken de missers van de markt slechts betreuwenswaardige nevenverschijnselen

Monika Sie schrok niet terug voor praktische voorbeelden. De eigen minister van Financiën Dijsselbloem moet maar eens doorstoten en banken zoals SNS opknippen, opdat hun riskante operaties hun nutsafdeling niet in gevaar kunnen brengen. Niet uit wraak, maar omdat roekeloos bankgedrag miljarden kost en de economie op de handrem laat rijden.

Minister Plasterk werd door Sie uitgenodigd aan te tonen dat mensenlevens er beter van worden als tientallen gemeentes versneld moeten samensmelten en van Den Helder tot Lelystad en Wijk bij Duurstede een reuzeprovincie ontstaat. 'Maken we de goede afweging tussen nabijheid van bestuur, gemeentelijke democratie, efficiencywinst en bestuurlijke hanteerbaarheid?', vroeg zij zich af.

Voor dit project werden mensen uit allerlei windstreken geïnterviewd, een ergotherapeute, een streekbuschauffeur, een ict'er, een

Marc Chavannes *Het kompas is afgestoft, nu de politieke vertaling nog*

bedrijfseconoom, een fietsenwinkelier, een werkloze jurist en een fulltime moeder. Zij willen graag meedoen aan het moderne leven, maar worden vaak ontmoedigd door de systemen waarin zij zich gevangen voelen op hun werk én in hun privéleven. Zij voelen dat de kosten van de economische en organisatorische ontwikkelingen te eenzijdig op hen worden afgewenteld.

Het project is geen studeerkamerdingetje en evenmin een nieuw beginselprogramma. Het is een portret van Nederland op mensenniveau waar politieke conclusies uit worden getrokken. Die kunnen makkelijk versimpeld raken tot: de PvdA trekt weer naar links. De achterliggende essays zijn fundamenteeler dan dat. Ook liberalen zijn geïnteresseerd in de kwaliteit van hun werk. Ook CDA'ers geven om binding.

Partijvoorzitter Spekman is zich bewust van het gevaar dat de PvdA in een coalitie met de VVD wordt gezien als medeschuldige van de geconstateerde ontmenselijking van het bestaan. Pensioengerechtigden verliezen in hoog tempo hun zekerheden — zie de virtuele groei van 50PLUS. Het legioen flexwerkers en uitkeringstrekkers dat in september links wilde stemmen en bij Samsom uitkwam, ziet de PvdA nu vooral snoeien. Spekman verbond zijn partijgewicht aan de strijd voor het behoud van kleine scholen buiten de Randstad die door een (technocratisch) advies van de Onderwijsraad weg moeten. Een goede Van waarde-test.

Het legioen flexwerkers en uitkeringstrekkers dat in september links wilde stemmen en bij Samsom uitkwam, ziet de PvdA nu vooral snoeien

Spekman grijpt het omvangrijke project aan om weer 'werveling' in de partij te krijgen. Daar zullen niet alle bestuurders blij mee zijn. Plasterk tracht het regeerakkoord uit te voeren en moet zich opeens verantwoorden voor sceptische gedeputeerden en ontheemde burgers, ook van de PvdA. Asscher, minister van drie van de vier WBS-waarden, moet beknotting van de sociale zekerheid als positief nieuws zien te slijten.

Zelfs als dat een beetje lukt, door *I feel your pain*-taal en steuntjes in de rug voor postbezorgers, dan nog zal het Van waarde-protocol niet echt helpen zolang de PvdA niet in de volle breedte tot zich laat doordringen waarom men zelf deel van het probleem is geworden.

Dat geldt vooral voor PvdA-wethouders, -Kamerleden en -bewindslieden. Hun Van waarde-kompas heeft alleen betekenis als zij zich tijdens het op orde brengen van begrotingen en andere verbouwingen van de sociaaleconomische arrangementen afvragen hoe maatregelen uitpakken voor werkende ouders met kinderen of schoonmakers op snertcontracten. Of zij het leven van mensen echt beter maken.

Ook dat zal alleen helpen als zij al doende opnieuw de functie van de politiek doordenken. Als zij beseffen dat politici er zijn om op grond van hun beginselen en kompaswaarden keuzen te maken, voor de uitvoering gesteund door loyale ambtenaren (die zij dus niet de schuld moeten geven van missers). Gekozen politici horen geen onderdeel van de financieel-bestuurlijke logica te worden die efficiency belangrijker vindt dan doen wat goed is voor burgers. Doorbreek die collectieve verdwazing.

Leden van het parlement zullen moeten doorkrijgen dat zij een hoog ambt vervullen, dat geen opstapje is naar iets moois in het bestuur. Het wegspoelen van ervaring is bij veel fracties een verkeerd begrepen teken van vernieuwing geweest dat de rol van de politiek heeft verzwakt. Dat geldt voor alle politieke windrichtingen.

Marc Chavannes *Het kompas is afgestoft, nu de politieke vertaling nog*

Zoals oud-Kamerlid en oud-WBS-directeur Paul Kalma het verwoordde in het Jaarboek *Parlementaire Geschiedenis 2011*²: 'Partijen zijn tegenwoordig vooral bestuurdersorganisaties, geen plaatsen meer van ideeënvorming en debat. Zij volgen voor een belangrijk deel de heersende beleidsmoden. [...] Dat gaat ten koste van de wezenlijke functies die politieke

partijen in een democratie vervullen: die van representatie en mobilisatie. De volkspartijen van weleer hadden een zichtbare achterban.'

Dat was vorige eeuw. Monika en Hans hebben het huiskompas afgestoft en gekalibreerd voor de eenentwintigste eeuw. Nu zien of de PvdA ermee op pad gaat.

Noten

- 1 *NRC Handelsblad*, 14 februari 2013.
- 2 *Waar Visie ontbreekt, komt het volk om. Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2011*, Boom, Amsterdam 2012.

De terugkeer van een politiek op morele grondslag

De WBS herinnert PvdA-politici eraan wat werkelijk van waarde is voor de toekomst van de sociaal-democratie. Meer nadruk had zij nog mogen leggen op het internationale perspectief en op het tanende vertrouwen in de democratische instituties.

J.TH.J. VAN DEN BERG

Oud-directeur van de Wiardi Beckman Stichting (1981-1989), oud-lid van de Eerste Kamer en emeritus hoogleraar aan de universiteiten van Leiden en Maastricht. Fellow van het Montesquieu-Instituut.

William Morris, tijdgenoot van Ferdinand Domela Nieuwenhuis en behalve socialist ook beeldend kunstenaar en dichter, zei het — enigszins geparafraseerd — in 1884 zo: ‘Niemand die bereid is te werken zou zijn werk in armoede mogen verrichten; hij zou alle noodzakelijke kosten van levensonderhoud ermee moeten verdienen. Wat moet onder dit noodzakelijke levensonderhoud worden verstaan? Allereerst eerzaam en geschikt werk, dat de moeite waard is te verrichten en de zekerheid geeft dat iemand niet gedwongen kan worden tot arbeid waarin hij geen bevrediging vindt. De tweede bestaansvoorwaarde is die van “decent surroundings”, bestaande in een behoorlijke woning in een aangename woonomgeving en een gezonde en schone werkomgeving. De derde bestaansvoorwaarde wordt gevormd door voldoende vrije tijd; geest en lichaam hebben dagelijks uren van ontspanning nodig.’¹

Nog kernachtiger, minder romantisch mischien, vinden wij die drie vereisten terug in het beroemde motto van het *Plan van de Arbeid* uit 1935: ‘bestaanszekerheid bij een behoorlijk

levenspeil voor iedereen’.² Bestaanszekerheid wordt tot stand gebracht door de combinatie van volledige werkgelegenheid en daarbij behorende sociale verzekering; een behoorlijk levenspeil door een combinatie van adequate huisvesting, algemeen toegankelijke gezondheidszorg en onderwijs dat ieders diverse talenten tot ontplooiing brengt. Intussen zouden wij eraan toevoegen: voorziening in duurzame voortbrenging en consumptie, die ook voor generaties na ons het goede leven mogelijk maken.

Vooropstaat, zoals ook de commissie-Van Rijn tijdens de Tweede Wereldoorlog in Londen formuleerde als grondslag voor de sociale zekerheid, dat ieder zelf al het redelijke doet om in deze levensvoorwaarden te voorzien. Pas als hij of zij daar niet in kan slagen, wordt de staat geacht te interveniëren. Deze dient de waarborgen te scheppen die redelijke en succesvolle inspanning mogelijk maken; deze dient bijstand te verlenen waar individuele burgers niet (alleen) in hun bestaan kunnen voorzien.

Het plansocialisme van de jaren dertig, dat sterk uitging van een morele opdracht, wei-

J.TH.J. van den Berg *De terugkeer van een politiek op morele grondslag*

gerde nog langer een passieve staat te aanvaarden in afwachting van de revolutie, zoals tot dan door het orthodoxe marxisme was gepredikt. Daarin volgden de auteurs van het *Plan van de Arbeid* het Engelse socialisme van William Morris en, na 1918, van Richard Tawney. Zei Tawney niet dat 'the law is the mother of freedom'? Hij zei trouwens nog iets anders dat correspondeerde met wat de schrijvers van het Plan voor ogen stond, en dat vooral de jonge Partij van de Arbeid na 1945 heeft gestimuleerd: 'Verlangen naar gelijkheid is niet het koesteren van de romantische illusie dat mensen elkaars gelijken zijn in karakter en intelligentie. Het houdt de overtuiging in dat, uitgaande van grondige verschillen in natuurlijke eigenschappen, het de taak is van een beschaafde samenleving ernaar te streven dat ongelijkheden die het product zijn van haar organisatie worden geëlimineerd, niet die individuele verschillen zelf. Die laatste vormen immers de bron van sociale energie en zullen waarschijnlijk beter tot ontplooiing komen en tot uitdrukking worden gebracht, naarmate sociale ongelijkheden naar vermogen worden verminderd. Publieke organisatie van bestaansvoorzieningen zal aan die vermindering van sociale ongelijkheid belangrijk bijdragen.'³

Manifest en concept-partijresolutie

Wie het manifest *Van waarde. Sociaal-democratie voor de 21ste eeuw* van WBS-directeur Monika Sie leest, herkent deze klassieke oriëntatie op te koesteren waarden, die het Engelse democratische socialisme aldoor zo heeft gekenmerkt. Die heeft Labour trouwens ook toegankelijk gemaakt — meer dan de continentale sociaal-democratie — voor sociaal betrokken christendemocraten. Kernwaarden zoals bestaanszekerheid, goed werk, verheffing en binding worden in het essay, evenals bij William Morris, centraal gesteld en vervolgens van een actuele betekenis voorzien. Daarmee sluit het dus ook aan bij de kernwaarden

van het Plan van de Arbeid en van de naoorlogse Doorbraak die gestalte kreeg in een nieuwe en brede Partij van de Arbeid. Een aansluiting die de PvdA dankzij haar neiging tot technocratie en pragmatisme, en haar recente volgzzaamheid jegens het neoliberalisme, bezig was kwijt te raken.

Het manifest laat bovendien zien, zonder het erg hardop te formuleren, dat gelijkheid nog immer, naar het woord van Paul Kalma, 'kerntaak van de sociaal-democratie' is.⁴ Daarbij gaat het Monika Sie niet om de 'totaal andere maatschappij' die moet worden nagestreefd, maar om de organisatie van effectief weerwerk en tegenwicht tegen die krachten in de maatschappij, die haar meer en meer uitleveren aan de maatstaven van een ongeremd kapitalisme. Het gaat voorts om tegenwicht tegen een staat die zijn opdrachten successievelijk heeft geprivatiseerd of verzelfstandigd en er vervolgens elke controle op is kwijtgeraakt, zonder burgers in staat te stellen daar zelf effectief verweer tegen te organiseren. De staat is veel van zijn greep op de ontwikkelingen — ook in publieke voorzieningen — kwijtgeraakt. Erger is dat burgers ervaren ook zelf geen grip te hebben op hun werk, hun ontplooiing, hun gezondheid en hun samenwerking.

Monika Sie en de WBS hebben bij het project 'Van waarde'⁵ voor een unieke aanpak gekozen die aan het essay een bijzondere kracht heeft verschaft. Niet alleen geeft in de bundel *Tegenwicht* een reeks wetenschappers hun analyses van ontwikkelingen en problemen van onze maatschappij, dit in de goede traditie van sociaal-democratische oriëntatie op wetenschappelijk inzicht. (Dat hebben wij blijvend van Marx geleerd.) Daarnaast zijn ongeveer vijftig uitvoerige gesprekken gevoerd met allerlei Nederlanders, met een grote diversiteit aan achtergrond in opleiding en arbeid, te lezen in de bundel *Vooruit*. Hun verlangens en zorgen zijn in veel opzichten de grondslag geworden voor het essay, dat mede daardoor vooral een 'manifest' is geworden. Zodoende ontsnapt het betoog aan betwete-

J.TH.J. van den Berg *De terugkeer van een politiek op morele grondslag*

rige technocratie en wordt tevens duidelijk voor wie de Partij van de Arbeid ook al weer was opgericht. Allerlei centrale waarden in *Van waarde* blijken op natuurlijke wijze aan te sluiten bij de aloude maar onverwoestbare idealen van William Morris, honderdvijftig jaar geleden, en Richard Tawney, zo'n driekwart eeuw terug.

Intussen heeft het partijbestuur van de PvdA een gelijknamige concept-resolutie vastgesteld⁶ en aan het partijcongres aangeboden, die sterk bij het betoog van Monika Sie aansluit. Het concept stelt dezelfde waarden centraal en bouwt daar programmatisch op voort, zij het dat de resolutie nader (en soms te veel) detailleert. Deze doet tevens een poging niet al te ver weg te lopen bij de verantwoordelijkheden waarvoor de partij nu staat als deelnemer aan de coalitie met de VVD. Voor het wetenschappelijk bureau is dat alvast een belangrijk succes, omdat het daardoor weer een centrale plek heeft gekregen in de interne discussie van de Partij van de Arbeid. Dit, nadat partij en wetenschappelijk bureau ver, te ver, uit elkaar waren gegroeid, tot schade van beide.

Aan dit voorlopig succes kleeft een risico. Het gevaar is immers dat, als het congres zich op 26 april over zowel de resolutie als, indirect, over het manifest heeft uitgesproken de partijleiding de discussie (weer eens) voor gesloten zal verklaren, terwijl die dan pas echt kan beginnen. Het congres zou er dus goed aan doen zijn besluiten te formuleren als een stimulans tot verder nadenken en debatteren in en buiten de partij, met wie maar is geïnteresseerd.

De partij kan daarin het goede voorbeeld volgen van haar wetenschappelijk bureau door het gesprek aan te gaan met al die mensen, in al hun variëteit, die zich zorgen maken over hun eigen toekomst en die van hun medeburgers; mensen die het geloof zijn kwijtgeraakt dat samenwerking, gezamenlijke actie en zorgvuldige wetgeving inderdaad doeltreffend tegenwicht kunnen bieden. Want uit de bundel *Vooruit* blijkt overduidelijk dat er een generatie jonge mensen is opgegroeid die haar

levensproblemen louter als eigen individuele makke beschouwt en die zich niet of nauwelijks kan voorstellen dat daar door gezamenlijke actie daadwerkelijk iets aan te doen is.

Wij zullen nog wel even langer dan tot 26 april moeten nadenken over een type politiek dat, zoals het in het manifest heet, 'een betere verbinding tot stand [brengt] tussen wat mensen in hun alledaagse leven als waardevol ervaren aan de ene kant, en een maatschappijvisie en politieke idealen aan de andere kant'. Een type politiek waarbij 'concreet ervaren frustraties en onvrede worden verbonden met inzicht in de wijze waarop maatschappelijke ontwikkelingen en maatschappelijke verhoudingen inwerken op (...)

De partij en het wetenschappelijk bureau waren ver, te ver, uit elkaar gegroeid, tot schade van beide

waarden⁷, waarmee gedoeld wordt op de kwaliteit van de arbeid en de zeggenschap daarover, maar ook op een publieke sector waar maatstaven van efficiency de eigenlijke taken in die sector en het bijbehorende vakmanschap overwoekeren.

Wat goed is aan manifest en aan resolutie, bijna bevrijdend zelfs, is de uitdagende combinatie van concrete ervaringen van Nederlanders met hun alledaagse bestaan en daarnaast de wetenschappelijke analyses en inzichten met de aloude kernwaarden en idealen van de Nederlandse sociaal-democratie. Wat voorts in beide stimuleert is de verbreding van beginnelen en maatstaven voorbij economie en technocratie. Diezelfde sociaal-democratie met haar idealen en kernwaarden is immers ook de beweging die een hardnekkige traditie heeft weten op te bouwen van technocratie en

J.TH.J. van den Berg *De terugkeer van een politiek op morele grondslag*

bestuurlijke zelfingenomenheid. Het manifest, maar vooral de resolutie — de invloed van partijvoorzitter Hans Spekman is erin waarneembaar — toont dat de PvdA veel vrienden in de maatschappij is kwijtgeraakt en dus overal waar haar idealen in het geding zijn weer vrienden moet maken, eerst en vooral bij de vakbeweging. Daarmee is het contact lelijk verwaarloosd.

Wat verder opvalt — maar ook dat is niet nieuw — is dat zowel het manifest als de resolutie het meest uitgewerkt en concreet is als het gaat om bestaanszekerheid en arbeid. Wat met verheffing te maken heeft (onderwijs en cultuur, bijvoorbeeld) en vooral binding ('civil society' vooral) is minder uitgewerkt. Bij de arbeid gaat het om het herstel van een arbeidsbestel dat redelijke maatschappelijke zekerheid biedt en dat zich weet te ontdoen van onzekere flutbaantjes en van quasi-ondernemerschap zoals dat van onderbetaalde en onderverzekerde zzp'ers. Daarnaast voeren het manifest en de resolutie een sterk pleidooi voor waardering van vakmanschap en bijbehorende zeggenschap tegenover doorgeslagen efficiency-doctrines. Impliciet herintroduceren zij, en terecht, 'passende arbeid' voor wie onvrijwillig werkloos is geworden.

Het grotere perspectief

Toch, de door manifest en resolutie gekozen aanpak heeft onvermijdelijk ook zijn zwakheden. Door diep de samenleving in te duiken is het grotere perspectief op de achtergrond geraakt. Als wij vandaag spreken over grove sociale ongelijkheid, in inkomen, opleiding en toegang tot elementaire voorzieningen, dan verliezen wij de realiteit uit het oog als wij het internationale perspectief niet vooropstellen. De Nederlandse samenleving kent haar ongelijkheden, maar zij vallen in het niet bij wat er in de wereld als geheel aan de hand is. De sociaal-democratie is te zeer in haar oorsprong en opdracht een internationalistische — ja, onvermijdelijk kosmopolitische — beweging om de

eigen maatschappij tot exclusieve maat van haar activiteit te maken.

De wereld is voorts haar referentiekader in tweeërlei opzicht: het is niet alleen haar taak bij te dragen aan vermindering van ongelijkheid op wereldschaal en zich daartoe ook internationaal te (blijven) organiseren. De politieke en economische machtsverhoudingen op wereldschaal bepalen, zoals wij dagelijks merken, in belangrijke mate de reikwijdte en handelingsvrijheid in de Nederlandse samenleving. Zoals Louis Tobback het ooit in een interview beeldend uitdrukte: wij kunnen in eigen land niet bepalen wanneer het wel of niet regent; wij kunnen wel paraplu's uitdelen om onze inwoners niet al te nat te laten worden. Niettemin zit er weinig anders op dan de weersverwachting tot uitgangspunt te nemen.

De belangrijkste manier om internationaal macht, ook tot herverdeling, te ontwikkelen is, in goede en kwade dagen, de Europese Unie. Die wordt in het manifest bijna een beetje verdonkeremaand, zo lijkt het; wat eigenaardig is voor een auteur als Monika Sie, die met haar verleden aan universiteit en WRR als een uitgesproken deskundige op Europees terrein mag gelden. De concept-resolutie spreekt vaker over Europa, maar sterk verspreid over het hele document en daardoor zonder veel samenhang⁸. Ook daar wordt erg 'softly' over Europa gesproken.

Dat pleit ervoor het debat over plaats en rol van de Europese integratie en het verband met ons alledaagse bestaan een nieuwe stimulans te geven. Dat zal trouwens wel moeten als de Partij van de Arbeid volgend jaar wil beschikken over een overtuigende boodschap bij de verkiezingen voor het Europees Parlement, die sowieso een referendum zullen worden over Europa, zoals Diederik Samsom heeft bepleit.

Democratie in de knel

Een tweede zwakheid van zowel manifest als resolutie is het ontbreken van een kritisch betoog over de democratie en haar belangrij-

J.TH.J. van den Berg *De terugkeer van een politiek op morele grondslag*

ste instituties. Het gaat te ver om haar 'in levensgevaar' te verklaren, maar het gaat er niet goed mee. Het vertrouwen in de democratische instituties neemt, zij het met golven, af. Er groeit een ernstig conflict tussen nationale en Europese democratische instellingen. Het parlementaire debat in Nederland krijgt de trekken van 'politics without policy': van discussie over evenementen in plaats van geduldig werken aan beleid. De Tweede Kamer lijdt onder een bijna populistische zelfingenomenheid⁹: wij zijn de baas en tegenkrachten zijn er om mores te leren, of het nu de rechter is, de Eerste Kamer of de koningin.

De rijksoverheid neigt er bovendien steeds meer toe riskante, ingewikkelde en dure zorg en voorzieningen over de heg van het lokale bestuur te gooien, maar zonder een doordacht idee van verantwoorde decentralisatie en zonder enig inzicht in de capaciteit van de (nogal diverse) lokale democratie. Alsof het met die lokale democratie zo goed gaat, uitgeleverd als zij is aan politieke versplintering en verzuim. Ook over de democratie en de omgang met de rechtsstaat zouden wij het in de Partij van de Arbeid dus nog eens grondig moeten hebben¹⁰.

Dat hoeft niet tot exclusief sociaal-democratische doctrines te leiden. Waar consensus mogelijk is, met liberalen en met christende-

mocraten of met onze bondgenoten van links, moet die worden gezocht, zeker als het gaat om democratie en rechtsstaat en om breedte en diepte van Europese samenwerking. Maar om consensus te vormen moeten wij eerst zelf nadenken.

De Tweede Kamer lijdt onder een bijna populistische zelfingenomenheid

Op de beide Kamerfracties van de PvdA rust de lastige taak enerzijds loyaal mee te werken aan de hoofdlijnen van beleid waarop de coalitie met de VVD is gebouwd. Daarin is al een zekere vrijheid te vinden, gelet op de noodzaak voor de coalitie de grenzen naar de oppositie in de Tweede Kamer te overschrijden, wil zij politiek effectief zijn. Anderzijds ligt bij beide fracties en bij het bestuur van de partij de taak om het perspectief vast te houden op al wat, gelet op de resolutie en het manifest van Monika Sie, werkelijk van waarde is voor de toekomst van de sociaal-democratie als politieke beweging.

Noten

- 1 Het volledige citaat is te vinden in: Bernard Crick, *Socialism*, Open University Press, 1987, p. 67.
- 2 Over het Plan van de Arbeid: John Jansen van Galen e.a., *Het moet, het kan! Op voor het plan! Vijftig jaar Plan van de Arbeid*, Amsterdam: Bert Bakker en Wiardi Beckman Stichting, 1985.
- 3 Geciteerd in Bernard Crick, *Socialism*, 72.
- 4 Paul Kalma, *Makke schapen. Over volgzame burgers en vluchtige politiek*, Amsterdam: Bert Bakker, 2012.
- 5 Het project omvat de volgende publicaties: Monika Sie Dhian Ho, *Van waarde. Sociaal-democratie voor de 21e eeuw*, Amsterdam: van Gennep/WBS, 2013. Menno Hurenkamp en Monika Sie Dhian Ho, *Vooruit. De verzwegen politiek van het dagelijks leven*, Amsterdam: Van Gennep/WBS, 2013; Menno Hurenkamp, Annemarieke Nierop en Monika Sie Dhian Ho (red.), *Tegenwicht. Waarom waarden ertoe doen*, Amsterdam: Van Gennep/WBS, 2013.
- 6 PvdA en Wiardi Beckman Stichting, *Van waarde. Sociaal-democratie voor de 21e eeuw*, Amsterdam: PvdA, 2013, te downloaden van de website www.pvda.nl.
- 7 Monika Sie, *Van waarde*, p. 20.
- 8 *Resolutie Van waarde*: p. 10, 13, 14, 16 en 24.
- 9 Over 'populistic democracy'

J.TH.J. van den Berg *De terugkeer van een politiek op morele grondslag*

met zijn zelfoverschatting van 'de meerderheid': Robert Dahl, *Preface to Democratic Theory*, Chicago/Londen: The University of Chicago Press, 1956, pp. 34–62. De uitdrukking

'politics without policy' komt van Vivien Schmidt, Envisioning a Less Fragile, More Liberal Europe, in: *European Political Science*, vol. 8, 2008, pp. 212–224.

10 Zie in het bijzonder: H.D. Tjeenk Willink, *Niet de beperking maar de ruimte. Beschouwingen over democratie en rechtsstaat*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers, 2012.

Een partij-van-waarden heeft het tij mee

Zoals het neoliberalisme de PvdA doordrenkte, zo zou nu het post-liberalisme wel eens de nieuwe trend kunnen worden. Zelfs de VVD zou er vatbaar voor kunnen zijn.

AUKJE VAN ROESSEL

Politiek redacteur bij De Groene Amsterdammer

Om in de stijl van het Van waarde-project te beginnen: twee dagen voordat het manifest *Van waarde* in de mailbox belandde, kreeg ik een telefoontje van een collega-journalist. Ze is werkloos, voor de huidige arbeidsmarkt inmiddels al 'oud', heeft twee jonge kinderen, is gescheiden en heeft in de dure tijd een woning gekocht die inmiddels in waarde is gedaald.

Het werd een gesprek waar je machteloos en moedeloos, maar ook kwaad van wordt. Een gesprek waarin je wordt heen en weer geslingerd tussen 'schiet op, doe wat' en 'jee, daar kan ze nooit op eigen kracht uitkomen'. Je voelt je schuldig over die eerste gedachte, maar je verzet je ook tegen het idee dat de ander alleen maar slachtoffer is.

Aan het einde van ons telefoongesprek maakte ze een opmerking die is blijven hangen. Het ging over hoe ze haar toekomst ziet. Ze is bang dat ze een werkende arme wordt, die van één slecht betaald baantje niet rond kan komen. 'Straks liggen er hier twee banen op één kussen, maar wel maar één hoofd.'

Het was een gesprek waarin de diepe bestaansonzekerheid zoals dat in het manifest wordt genoemd, je door de telefoon bij de keel grijpt. En hoewel de situaties telkens anders

zijn — deze collega is niet de enige in mijn omgeving die me dit soort verhalen vertelt — wat er telkens uit naar voren komt, is bondig en raak samengevat in het manifest: 'Zonder een minimum aan economische zekerheid en veiligheid, ben je toch vooral bezig met het naakte bestaan, en komt er van ontplooiing weinig terecht. Zonder een minimum aan continuïteit en vastigheid ontbreken al snel de zelfredzaamheid en het zelfvertrouwen om voortvarend vorm te geven aan je eigen leven.'

Die bestaansonzekerheid is volgens de Wiardi Beckman Stichting een gevolg van het liberalisme. Ik zou liever zeggen, het gevolg van een te ver doorgeschoten liberalisme. In de eerste plaats omdat liberaal zijn in je denken, onderzoekend zijn en openstaan voor andere meningen een groot goed is en velen juist zekerder maakt. Maar ook om meteen de idee de kop in te drukken dat terug naar de hangmatverzorgingsstaat, wat velen associëren met links, de oplossing zou zijn om mensen weer meer bestaanszekerheid te geven. Dat is niet alleen omdat de hangmatverzorgingsstaat onbetaalbaar is, maar ook omdat werk zorgt voor — in de terminologie van de WBS — economische zekerheid, continuïteit,

Aukje van Roessel *Een partij-van-waarden heeft het tij mee*

ontplooiing en zelfvertrouwen. De WBS is overigens ook geen voorstander van de hangmat-verzorgingsstaat, maar daarover later meer.

Het liberalisme kon doorschieten omdat — zoals het manifest dat beschrijft — ‘de centrifugale krachten van het huidige kapitalisme onvoldoende in bedwang worden gehouden door politieke, maatschappelijke of culturele krachten’. In rond Hollands: het geld maakt de dienst uit, het drijft mensen en samenlevingen uit elkaar omdat er geen tegenkrachten meer zijn. Het heeft volgens het wetenschappelijk bureau geleid tot een bestaansonzekerheid die tot diep in de middenklasse vele mensen raakt. Dat laatste zie je om je heen, het schetst de ernst van het probleem, maar het is ook wrang: zou het de PvdA minder zorgen baren als alleen de onderklasse erdoor wordt geraakt?

De vraag is waarom die tegenkrachten ontbraken. Hoe heeft het kunnen gebeuren dat de afgelopen decennia de geschiedenis ingaan als de jaren waarin het liberalisme hoogtij vierde? Het antwoord op die vraag legt het manifest bij het kapitaal dat mobieler werd, de mondialisering van de financiële wereld en bij economen en beleidsmakers die de voorkeur gaven aan economische liberalisering. Toch blijft dan de vraag waarom geen tegenkracht werd georganiseerd. Omdat het liberalisme ons vrijheid en voorspoed bracht?

In ieder geval valt achteraf te constateren dat het liberalisme dermate in de haarvaten van mens en maatschappij was gekropen, dat ook PvdA'ers — als de kinderen die ook zij waren van hun tijd — knellende banden van gezin, kerk en gemeenschap van zich afschudden, de vrije markt de ruimte gaven en efficiency als maatgevend beschouwden, of het nu was bij een bedrijf, in het onderwijs, de rechtspraak of de zorg. In de terminologie van de WBS heet het dat er een ‘te grote aanwezigheid van liberalisme in het sociaal-democratisch denken van de laatste decennia’ was. Het wetenschappelijk bureau durft de hand in ieder geval ook in de eigen PvdA-boezem te steken.

Nu moet de koers van de partij volgens de WBS naar post-liberaal. Dat is interessant en ligt politiek gevoeliger dan toen de PvdA en haar wetenschappelijk bureau aan het Van waarde-project begonnen. Want bij de start zat het eerste kabinet-Rutte van VVD en CDA met de gedoogsteun van de PVV nog in het zadel, was de PvdA nog oppositiepartij en leken landelijke verkiezingen nog ver weg. Nu de resultaten van het project op tafel liggen, regeert de PvdA inmiddels echter zelf met de liberalen. Tussen droom en daad staan inmiddels weer praktische bezwaren, want hoever wil de partij gaan als daardoor de regeerbaarheid van het land en de eigen huidige machtspositie op het spel komen te staan? Zal de bestuurderspartij de partij-van-waarden in de weg gaan zitten?

De opsomming van de onzekerheden in het bestaan moet zelfs een liberaal aan het denken zetten

De partij-van-waarden lijkt in ieder geval het tij mee te hebben. Post-liberaal zou wel eens het verzamelwoord kunnen worden waarmee het eerstvolgende decennium wordt gekenschetst, zoals liberalisme de afgelopen decennia kenschetst. Het is mogelijk het juiste frame op het juiste moment. Want de opsomming door de WBS van de onzekerheden in het huidige bestaan moet zelfs een liberaal aan het denken zetten.

De mens is onzeker omdat zowel het bedrijfsleven als de overheid risico's en kosten afwentelt op de werknemers. Die onzekerheid wordt verder gevoed door de economische en financiële crises, door echtscheidingen, door technologische ontwikkelingen die maken dat vakkennis en -vaardigheden snel achter-

Aukje van Roessel *Een partij-van-waarden heeft het tij mee*

haald zijn, en door de wetenschap dat voedsel en land schaars worden, de wereldbevolking groeit, de lucht verontreinigd is en de criminaliteit doordringt in allerlei sectoren van de maatschappij.

Genoeg aanleiding voor een omwenteling. Maar hoe geef je het keren van een trend door je politieke handelen ook nog een kontje? Vooral als die oude trend, waarin het *ik* belangrijker was dan het *ons*, juist heeft ondermijnd waar volgens de WBS nu behoefte aan is: het onderkennen van gedeelde waarden en gezamenlijke problemen.

Bij het ziektekostenpremie-oproer afgelopen najaar moest ook de PvdA constateren dat hoogopgeleid en beter betaald niet zo solidair zijn met laagopgeleid en slechter betaald als de partij had gedacht. En de virtuele groei van de partij 50PLUS doet vrezen dat ook de solidariteit tussen oud en jong niet is zoals de WBS graag zou willen.

Het wetenschappelijk bureau doet een aantal redelijk concrete suggesties voor maatregelen waarmee de PvdA kan laten zien dat het 'ons' voortaan de leidraad zal zijn. Die suggesties lijken enerzijds klein, het is 'politiek van de kleine stapjes' zoals PvdA-voorman Joop den Uyl dat in de jaren zestig al noemde, maar ze laten anderzijds ook zien hoe groot dan toch het verschil met regeringspartner VVD kan zijn.

Zo heeft de PvdA in het regeerakkoord getekend voor een verkorting en versobering van de WW. PvdA-minister Lodewijk Asscher van Sociale Zaken moet dat gaan regelen. De WBS is niet tegen die ingreep, terug naar een verzorgingsstaat zonder plichten wil ook zij niet. Maar ze vraagt zich wel af waar de investeringen blijven in scholing, zodat een werknemer van werk naar werk wordt begeleid en niet het slachtoffer wordt van een uitgekledde werkloosheidsuitkering. De VVD is niet tegen scho-

ling, maar de vraag is of de liberalen er ook substantieel meer geld voor over hebben.

Ook voor een versoepeling van het ontslagrecht heeft de PvdA getekend. De liberalen zijn daar voorstander van omdat het de noodzakelijke doorstroming op de arbeidsmarkt zou versoepelen. Ook de WBS ziet de noodzaak van een flexibeler arbeidsmarkt, maar vindt de aantasting van het ontslagrecht de verkeerde route daarheen.

Laatste voorbeeld. Het kabinet van VVD en PvdA heeft zich voorgenomen ook de AWBZ te versoberen en wil dat mensen meer voor elkaar zorgen in geval van ziekte of bij ouderdom. Ook daar is de WBS niet tegen, dat past in het sociaal-democratisch denken over gemeenschapszin en binding. Maar ze vraagt zich wel af waar dan de regelingen blijven waardoor mensen ook inderdaad werk en zorg met elkaar kunnen combineren. Ook hier is het de vraag of de VVD dat wel wil regelen en wie dat zorgverlof dan moet betalen.

De WBS schrijft dat bij het realiseren van wat de PvdA van waarde acht de tegenstanders duidelijk in het vizier moeten worden gebracht. 'Een beweging zonder tegenstanders heeft weinig vrienden.' Maar als je naar post-liberaal wilt, dan zijn de liberalen toch je grootste tegenstander? Alleen de term post-liberaal zal bij de VVD al de wenkbrauwen doen fronsen. De bijpassende daden kunnen tot spanningen leiden in de coalitie, tegelijkertijd kunnen ze voorkomen dat de PvdA in dit kabinet smoel verliest.

En misschien is post-liberalisme dus wel de nieuwe trend. Mogelijk heeft het liberalisme dermate zijn zwarte kanten laten zien, dat een toekomstige VVD-leider zal zeggen dat zijn partij de ideologische veren moet afschudden. Net zoals PvdA-leider Wim Kok dat in de jaren negentig deed, als een waar kind van zijn tijd.

Over oude waarden

Houd toch eens op met die waardendiscussie: het klassieke socialisme en liberalisme hebben hun tijd allang gehad. Het gaat om het verbinden van de kracht van beide.

PIETER WINSEMIUS

Minister voor de VVD in het kabinet-Lubbers I en in het kabinet-Balkenende III

Het ergste dat de opsteller van een manifest kan overkomen, is een brede omhelzing. De mooiste stukken worden met liefde doodgeknepen: altijd al gezegd, precies wat ik bedoel, goed het nog een keer te zeggen. Indien zelfs 'andersdenkenden' — het CDA bijvoorbeeld — je zielenroerselen omhelzen, weet je met stelligheid: dit wordt niks. Toch staat er wel wat in *Van waarde*. Het is een goed geschreven, toegankelijke oproep tot herbezinning op de grondslagen van de sociaal-democratie en het doet daarvoor waarde-volle handreikingen. Indien al die instemmers het hier werkelijk mee eens zijn, hebben 'we' met elkaar echter wel een probleem. Laat ik me beperken tot twee kanttekeningen, in de hoop daarmee bij te dragen tot de discussie die de tekst verdient.

Monika Sie benadrukt terecht de vervreemding binnen onze samenleving. Grote groepen mensen haken af waar het 'hun' overheid en politiek betreft. Er komt te veel tegelijk op ze af, het is ze allemaal te ingewikkeld. Zoals we beschreven in ons WRR-rapport *Vertrouwen in burgers*¹, is die complexiteit het gevolg van het samengaan van maatschappelijke verdichting en versnelling. Wereldwijd zitten we dichter op elkaar. Wat anderen raakt, raakt ons. We weten ook meer van elkaar en kunnen ons niet onttrekken aan een bredere verant-

woordelijkheid. Daarnaast buitelen de ontwikkelingen in steeds hoger tempo over elkaar heen. Oorzaak en gevolg zijn niet meer van elkaar te scheiden. Er overkomt ons van alles tegelijk, zonder dat we weten wat eraan te doen.

Dat is verwarrend voor gewone mensen. Ze haken af in een massaal we-tegen-ze. Alles wat groot is, is slecht: overheden, wooncorporaties, zorginstellingen, scholen. De instituties van onze gezamenlijkheid zijn in hun ogen verworpen tot de boegbeelden van de vervreemding, met graaiende bestuurders die het zicht op 'onze' werkelijkheid hebben verloren. Maar het is ook verwarrend voor beleidsmakers, met hun behoefte aan heldere lijnen en krachtdadig afrekenen. De politie moet boeven vangen en bonnen schrijven, zorgverleners krijgen twee minuten per steunkous, schoonmakers een paar minuten per klaslokaal. *Van waarde* biedt daarvan naar-geestige illustraties. De overmatige nadruk op domme kerntaken belemmert de samenwerking die in de leefwereld van burgers nodig is om evenwichtig overeind te blijven in een steeds minder voorspelbare omgeving.

In deze structureel onzekere omgeving moeten politici, ook van sociaal-democratische huize, antwoorden formuleren. Het volstaat niet om dan terug te vallen op het verle-

Pieter Winsemius *Over oude waarden*

den, het is een punt van kritiek op *Van waarde* met zijn nadruk op het herwinnen van greep en het opnieuw bundelen van macht. De tekst valt terug op 'waarden die centraal hebben gestaan in dat sociaal-democratische streven' (p. 14). 'Waar het om gaat is dat we de mensen weer die greep op het leven geven die de sociaal-democratie aan de vorige generaties heeft weten te bieden' (p. 15). Maar stel dat in die nieuwe, uiterst fluïde samenleving het niet langer mogelijk is om een dergelijke greep op te bouwen? Stel dat politieke voorlieden hun achterbannen geen 'vastigheid' kunnen bieden? Omdat we, individueel en met elkaar, moeten leren omgaan met het schotsje springen in een steeds minder voorspelbare omgeving. Er is geen weg terug. De enige oude waarde met eeuwigdurend bestaansrecht is 'Voorwaarts, socialisten!'

Tegenstellingen benadrukt

Ook mijn tweede punt van kritiek richt zich op een overmatige hang naar het verleden. Voortdurend spreekt de tekst van het bundelen van macht of tegenmacht, van strijd en tegenstelling. De — kennelijke — erfviand is nog steeds het liberalisme. De tekst zet zich daar soms hevig tegen af, het zou een zorgpunt moeten zijn voor de christendemocratie die wordt gemarginaliseerd. Wij, sociaal-democraten, verschillen immers grondig van het liberalisme, 'dat elk individu terugwerpt op zichzelf en verantwoordelijk stelt voor het eigen welzijn' (p. 94). Verdedigen wat van waarde is, impliceert 'dat moet worden gebroken met het liberale individualisme dat isoleert en niet bevrijdt' (p. 115). *Van waarde* stelt ook: 'Een beweging zonder tegenstanders heeft weinig vrienden' (p. 106). Maar is dat wel zo? Het zou Jezus en zijn volgelingen tekortdoen, om niet te spreken over andere leiders met een verwarmende boodschap als Nelson Mandela en Martin Luther King.

Het benadrukken van tegenstellingen — makkelijk uit te leggen in termen van

zwart/wit of goed/kwaad en 'dus' bevredigend voor achterbannen — is schadelijk. Ik had het voorrecht betrokken te zijn bij het overbruggen van klassieke tegenstellingen, eerst tussen milieubeweging en bedrijfsleven en daarna tussen natuur en landbouw. De sleutel was steeds gelegen in verbinders: individuen — met naam en toenaam te duiden — die twee talen spreken en die de brug kunnen slaan tussen groepen met uiteenlopende belangen en kwaliteiten. In plaats van terug te blikken op de — eertijds zinvolle — gebundelde macht tegenover een doorgeschoten kapitalisme had ik gehoopt dat de toekomstgerichte sociaal-democratie de nadruk zou leggen op het samengaan van het socialistische erfgoed van het collectivisme met het liberale van de individuele verantwoordelijkheid. Alleen een dergelijke, soms ongemakkelijke wisselwerking kan resulteren in politieke antwoorden die 'passen' bij de snel veranderende en dus onzekere samenleving van morgen.

Het klassieke socialisme en liberalisme hebben hun tijd gehad. De gezamenlijke uitdaging is gelegen in het verbinden van de kracht van beide in de aanpak van de uitdagingen van de toekomst. Die uitdaging spitst zich toe op drie beleidsterreinen, die worden gekenmerkt door een als onbeheersbaar ervaren kostenexplosie: zorg, veiligheid en onderwijs. Het zijn juist deze drie terreinen die voor veel burgers van alle rangen en standen bepalend zijn voor hun welbevinden. Vriend en vijand, ook in het door *Van waarde* geschetste spanningsveld, zijn het erover eens dat de lasten niet langer te dragen zijn. Structurele ingrepen zijn daarom noodzakelijk. Zonder al te veel onderbouwing worden daarom grote delen van het beleid 'over de muur gezet' naar de gemeentelijke overheden. Met onveranderlijk een korting vanwege de grotere efficiëntie die daar kan worden gerealiseerd vanwege de nabijheid tot de burger plus een tweede korting vanwege de extra efficiëntie die voortkomt uit een opschaling van diezelfde ge-

Pieter Winsemius *Over oude waarden*

meenten. Het script van het volgende parlementaire onderzoek kan vast worden geschreven.

Niet dom afrekenen, maar vertrouwen

Toch tekenen zich op alle drie terreinen de contouren af van een sociaal-liberale aanpak die kan leiden tot – veel – lagere kosten, hogere ‘klanttevredenheid’ en hogere medewerkerstevredenheid. De formule is simpel. Breng ten eerste zorgvuldig in kaart wat mensen, met hun onmiddellijke omgeving, zelf kunnen doen en waar ze professionele steun behoeven. Ontwerp vervolgens een actieplan, uitgaande van die eigen kracht, waar nodig ondersteund door frontlijnwerkers: professionals vanuit overheid, maatschappelijke instellingen of vrijwilligersorganisaties. Die professionals moeten uitgaan van het principe ‘alleen helpen als dat nodig is’. In dat geval moeten ze er echter ook wel staan.

In de zorg (gezondheid, ouderen, jongeren, gehandicapten) moeten de frontlijnwerkers ‘hun’ cliëntnetwerken sterken op het gebied van preventie en ook de toegang waarborgen tot gespecialiseerde tweedelijnszorgverleners. Indien een netwerk overbelast geraakt, dienen zij op tijd de weg te wijzen naar intramurale derdelijnsvoorzieningen. Ook op het terrein van veiligheid kunnen frontlijnwerkers – wijkagenten vooral – bouwen op de kracht van buurtbewoners: indien duizend ogen waken, wordt onveilig gedrag zeer onveilig. Zij kunnen ook de gedeelde ruimte zodanig inrichten dat mensen er als vanzelf een veiliger invulling aan geven. Velen zijn daartoe bereid mits ze weten dat ze hun veiligheidsvragen ‘kwijt’ kunnen via vertrouwde verbinders en dat in geval van nood ‘de sterke hand’ van de frontlijn nabij is.

In het onderwijs kunnen frontlijnwerkers jongeren met hun netwerken, met inbegrip van hun ouders, sterk maken. Juist de sociaal-democratie heeft veel onderwijzers voortgebracht die arbeiderskinderen ruimte boden

voor de ontplooiing van hun individuele talenten, hun inspireerden, aanmoedigden, de weg wezen waar nodig was. Kunnen ouders ook voor andere dan hun eigen kinderen een deel van die taken invullen? Willen nieuwe netwerken van werkgevers zich verbinden met die van de jongeren en zijn individuele burgers bereid om als mentoren te fungeren? Het zou de opstap zijn naar een nieuw, beter onderwijs.

Een dergelijke aanpak vereist een andere overheid, dus een andere politiek. Het is een politiek die uitgaat van vertrouwen in mensen en instituties. Die niet dom afrekenen op dome kerntaken, maar die ruimte laat aan professionele frontlijnwerkers en betrokken burgers. Die frontlijnwerkers moeten die ruimte

Sociaal-democraten moeten meer openstaan voor de vernieuwingszin en de verbindingskracht van individuen

verdienen door in teams samenwerkend de optimale ondersteuning te bieden aan ‘hun’ cliënten met inbegrip van hun netwerken. De ervaring leert dat door preventie en betere dienstverlening voor veel minder geld veel betere resultaten kunnen worden geleverd in de zorg, veiligheid en onderwijs. Met bovendien veel beter gemotiveerde frontlijnwerkers, die eindelijk hun vak kunnen beleven.

Er zijn wel randvoorwaarden. Een goed informatiesysteem dat de frontlijnwerkers met ‘hun’ cliëntennetwerken maar ook onderling verbindt. Bazen die hun frontlijn vertrouwen en met minimale informatie de maximale ruimte durven te laten. Maar die wel de visie uitdragen en de kaders bewaken waarbinnen hun frontlijn zich mogen bewegen. Die ook, als het ondanks loyale invulling aan

Pieter Winsemius *Over oude waarden*

de frontlijn onverhoopt toch misgaat, de rug-gengraat hebben om rugdekking te bieden. Als het goed gaat, hebben 'we' het gedaan. Gaat het fout, dan heb 'ik' het gedaan. En ten slotte bovenbazen, met inbegrip van politieke kopstukken, die met elkaar de kaderafspraken maken over nieuwe vormen van samenwerking tussen overheidsinstanties en maatschappelijke instellingen, die ervoor zorgen dat de verkokering van hun instituties de frontlijn geen last bezorgt. En die durven in te zetten op inspiratie en preventie in plaats van repressie – een zeldzaamheid in de zorg en bij de bestrijding van criminaliteit.

Het zou een spannende samenwerking zijn, bouwend op de kracht van collectieven – netwerken van burgers en frontlijnwerkers

in de zorg, de veiligheid en het onderwijs – met de individuele kracht en vernieuwingsdrift van trekkers en verbinders binnen die gemeenschappen. Een stuk spannender dan het overmatig terugvallen op machtsdenken en vijandbeelden uit het verleden. De sociaaldemocraten hebben in dat nieuwe evenwicht een belangrijke en blijvende taak om de liberalen 'wakker' te houden, indien de meest kwetsbare elementen van die samenleving – mensen, natuur en cultuur – te veel schade oplopen. Ze moeten tegelijk ook openstaan voor de vernieuwingszin en de verbindingskracht van individuen, die juist weer bij de liberalen meer worden benadrukt. Kom op, socialistische vrienden, de toekomst is ook aan jullie!

Noot

- 1 Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2012), *Vertrouwen in burgers*, Amsterdam: Amsterdam University Press.

De opdracht van Den Uyl is nog altijd onvervuld

Joop den Uyl realiseerde zich al dat alleen meer zeggenschap de groeiende welvaart inhoud zou geven. Maar het kwam er nooit van, ook bij de PvdA niet. Het *Van waarde*-manifest is een mooie aanzet er alsnog over na te denken.

HANS GOSLINGA

Politiek columnist van Trouw

Joop den Uyl gaf in 1957 als directeur van de Wiardi Beckman Stichting blijk van een vooruitziende blik. In een kort essay over de rol van de sociaal-democratie in een tijd van overvloed concludeerde hij dat 'alleen als we de individuele burger de kans geven verantwoordelijkheid te dragen, hij niet zal revolteren'. Nu de emancipatie van het proletariaat grotendeels was geslaagd en er door de beginnende welvaart ook voor de arbeiders een wereld openging, 'al was het maar op de bromfiets', lag er in zijn ogen nog een belangrijke opdracht voor de sociaal-democratie in het verschiet.¹

Er schuilt een tragedie in dat Den Uyls verre opvolger Monika Sie ruim een halve eeuw later na een vergelijkbare exercitie tot dezelfde conclusie komt. De noodzaak de zeggenschap van mensen over hun werk en leefomgeving te versterken is nog onverminderd urgent, maakt ze in haar essay *Van waarde* over de actuele betekenis van de sociaal-democratische waarden duidelijk. Dat duidt op een groot verzaken. Vijftig jaar verder en in bepaalde opzichten nog niks opgeschoten? Aan de hand van een aantal sprekende praktijkvoorbeel-

den laat Monika Sie zien dat individuele burgers het gevoel hebben weinig greep op het leven te hebben. Zo mogelijk nog pijnlijker voor de partij is haar bevinding dat in vrijwel al die gevallen het bewustzijn ontbreekt dat verandering mogelijk is.

Den Uyl wist in zijn tijd nog goed een verbinding te leggen tussen zijn intellectuele hoogvliegerij en de dingen waar het de sociaal-democratie om was begonnen. Hij had oog voor de leefwereld van gewone mensen, zoals de grensverleggende mogelijkheden van de brommer. Sie constateert dat die verbinding nu geheel en al ontbreekt. Ze spreekt van een dubbele vervreemding: de burgers zijn vervreemd van de politiek, de politiek is vervreemd van de burgers.

Hoe heeft dat zo ver kunnen komen? Sie is niet de eerste die wijst op het mislukken van wat Den Uyl omschreef als een 'fundamentele democratisering', dat wil zeggen delegatie van zeggenschap naar de vloer van de samenleving. Herman Tjeenk Willink, die zich in zijn functie van vice-president van de Raad van State ontwikkelde tot hoeder van de democratische rechtsstaat, heeft er de afgelopen jaren

Hans Goslinga *De opdracht van Den Uyl is nog altijd on vervuld*

steeds bij de uitvoerende macht op aangedrongen meer ruimte te maken voor de vakmensen, zoals leraren, dokters, politieagenten en ambtenaren, en tegelijk de strijd aan te binden met de amorfe tussenlaag van managers, die de professionele werkers beroven van hun zelfrespect en beroepseer, en de publieke verantwoording diffuus maken. Op die wijze, meende hij, kon echt vorm worden gegeven aan een volwaardig burgerschap.

Om op dat belang sterker de aandacht te vestigen, pleitte Tjeenk Willink ervoor een kloeke punt te zetten achter de discussie over hervorming van het staatkundige bestel. Dat was een verstandig advies. Die discussies zijn

Het is niet voor het eerst dat wordt gewezen op het mislukken van wat Den Uyl omschreef als een 'fundamentele democratisering'

onder invloed van D66, dat zich opwierp als de stem van de onafhankelijke en mondige burger, eindelijk geweest en hebben vrijwel niets wezenlijks opgeleverd, behalve frustraties en de indruk dat onze representatieve democratie niet deugt. Nog altijd worden verschillende vormen van directe democratie, zoals de rechtstreekse verkiezing van bestuurders en referenda, gepresenteerd als een overtreffende trap van democratie.

Na de Fortuyn-revolte in 2002, die de verbroken verbindingen tussen burgers en politiek scherp en pijnlijk aan het licht bracht, gebeurde dat zelfs met nog meer kracht. De vraag die zelden onder ogen wordt gezien is of directe democratie het passende antwoord is op de dubbele vervreemding die Sie signaleert en die Den Uyl voorzag als het individu werd verdrongen door instituties. In een di-

verse en geïndividualiseerde samenleving lijkt mij het tamelijk verfijnde stelsel van evenredige representatie nog altijd verre te verkiezen, omdat het minderheden zichtbaar maakt en een stem geeft. Bovendien geeft het in beginsel ruimte aan gezag en vakbekwaamheid, terwijl het alternatief slechts domme meerderheden organiseert zonder verantwoordingsplicht.

De eerste oorzaak is dus dat de PvdA zich veel te lang door D66 heeft laten meeslepen en onvoldoende heeft gedaan het debat over een andere boeg te gooien. Terugkijkend is het verbazingwekkend dat het debat nimmer is verbreed tot buiten de kaders van de formele democratie.

Een tweede oorzaak ligt in het verschijnsel dat de Amerikaanse historicus James Kennedy na enige jaren verblijf hier waarnam: Nederlandse politici praten wel vaak over 'de burger', maar vrijwel altijd in abstracte zin en meestal met het oogmerk de eigen plannen van een legitimatie te voorzien. Dat wordt mogelijk in de hand gewerkt door het ontbreken van een sterk burgerethos, zoals je dat aantreft in de Verenigde Staten. Het is voorstelbaar dat het publieke leven hier nog altijd de nawerking ondervindt van de regententraditie, die kon gedijen dankzij een doorgaans lijdzame burgerij. Den Uyl schreef het verschil toe aan het feit dat Amerika is geboren uit een vrijheidsrevolutie die sterk egalitair was gestempeld, terwijl Europa een hiërarchische ordening van de samenleving als historisch achterland heeft.

De Fortuyn-revolte heeft laten zien dat de lijdzaamheid van de Nederlandse burger niet onbegrensd is, maar kan omslaan in opstandigheid. De opkomst van het radicale populisme in het afgelopen decennium kan worden gezien als een reactie op de naar binnen gerichte houding van de politieke elite. Die houding is nog versterkt door de fixatie van partijen op het behoud van hun zetels bij de volgende verkiezingen, waardoor alles en iedereen ondergeschikt wordt gemaakt aan

Hans Goslinga *De opdracht van Den Uyl is nog altijd onvervuld*

de politieke leider, zolang die – naar een beeld van Ed van Thijn – wordt gezien als ‘de kip die gouden eieren legt’. Het denken begint, kortom, bij de top, niet bij de vloer. Aan deze tendens draagt de beweeglijkheid van het electoraat sinds het einde van de verzui-ling bij.

Datgene wat Den Uyl zag als opdracht van de sociaal-democratie in tijden van voorspoed, is dus steeds verder uit zicht geraakt. In dat perspectief heeft Monika Sie een waardevolle exercitie gepleegd. Zij heeft niet Den Haag, maar de leefwereld van burgers als vertrek-punt genomen. Dat alleen al is grote winst.

Noot

- 1 De citaten van Joop den Uyl komen uit de bundel *Inzicht en uitzicht, opstellen over economie en poli-tiek*, 1978, hoofdstuk ‘Fundamentele democratisering’.

Welk wij?

Wat is er precies sociaal-democratisch aan de waarden van *Van waarde*? En gaat het echt allemaal zo slecht in Nederland? Iets minder populisme was misschien beter geweest.

PAUL DEKKER

Paul Dekker is hoogleraar Civil society aan de Universiteit van Tilburg en onderzoeker bij het Sociaal en Cultureel Planbureau

De publicatie *Van waarde* is erop gericht de (sociaal-democratische) politiek weer meer te voeden met de zorgen en idealen van het leven van alledag. Die invalshoek komt mooi tot uitdrukking in de opening van elk hoofdstuk met een goed geschreven portret van een geïnterviewde. Die portretten wekken de hoop dat er gezocht gaat worden naar de spanningen en idealen van het moderne leven en naar een nieuwe politiek om daarmee om te gaan. Dat valt echter nogal tegen.

Mijn teleurstelling en ook ergernis spitsen zich toe op vier punten: ten eerste het laten samenvallen van wat 'de mensen' beweegt met wat de sociaal-democratie altijd al wilde; ten tweede de overdosis aan pessimisme; ten derde het uit het zicht verdwijnen van kwesties buiten 'de leefwereld' en ten vierde de behandeling van binding en gemeenschap. Na de behandeling van deze punten probeer ik een positief perspectief te schetsen.

Echtemensenwensen = sociaal-democratische waarden?

De geïnterviewden worden niet geïntroduceerd als PvdA-sympathisanten. De suggestie is dat het gewone, niet welgestelde mensen zijn. Wat zij willen blijkt echter wonderwel

goed te sporen met wat de sociaal-democratie altijd al vond. Hun verhalen 'resoneren' (p. 111) de klassieke sociaal-democratische waarden (bestaanszekerheid, goed werk, verheffing en binding) en geen andere. Die grote overeenstemming is heel onwaarschijnlijk. Het lijkt toch weer die combinatie van de mensen zelf laten zeggen wat zij wensen en perfect menen te weten wat ze eigenlijk willen. Ik heb het idee dat dat iets klassiek sociaal-democratisch is, iets onuitroeibaar diep populistisch. Misschien is het dat ook niet, maar het is in ieder geval irritant.

In de tekst is vaak onduidelijk wat het perspectief is. Gaat het over de politiek in het algemeen of over sociaal-democratische politiek? Is wat van waarde is een sociaal-democratisch ideaal of iets 'wat ons allen dierbaar is' (p. 12)? Zijn 'we' sociaal-democraten of alle mensen in het land (of alle weldenkende mensen, of alle mensen minus liberalen, want dat is geen best volk, zoveel is me wel duidelijk geworden)? Die perspectieven lopen soms per alinea door elkaar. Het kan zijn dat de verwarring opzet is om lezers mee te krijgen, maar ik vrees dat de auteur zich gewoon niet zo erg bewust is van het verschil tussen wij gewone mensen en wij sociaal-democraten.

Paul Dekker *Welk wij?*

Verpletterend negatief

Het gaat niet goed in Nederland. Wat van waarde is, wordt op zijn minst bedreigd en is vaak al half verloren. Professionaliteit wordt genegeerd, het werktempo stijgt, het inkomen daalt, respect verdwijnt, oude onzekerheden keren terug en nieuwe manifesteren zich, de afstand tussen hoger en lager opgeleiden neemt toe et cetera.

Ik twijfel niet aan de geschetste ervaringen, maar in combinatie en versterkt door stellige negatieve tijdsdiagnoses wordt het gewoon te veel. Door zo sterk te focussen op wat er fout gaat en bedreigd wordt, zijn voorstellen voor verbeteringen niet meer geloofwaardig en wordt een defaitistisch onbehagen gevoed.

Waarom niet wat meer aandacht voor de mogelijkheid dat mensen ontevreden zijn omdat ze te veel en vooral tegenstrijdige dingen willen? En belangrijker: waarom niet sterker het positieve perspectief aangezet dat we harder misstanden moeten aanpakken omdat het ons over de hele linie zo goed gaat, dat we daarom ook verder kunnen in het universele toepassen van oude waarden en het ontwikkelen van nieuwe?

Witte vlekken in de leefwereld

De aandacht voor kwesties buiten de ervaringswereld van alledag is nihil. Duurzaamheid komt eigenlijk alleen aan de orde in een korte alinea die ronkt als een motie voor een partijcongres en die veelzeggend begint met de woorden: 'Voor een robuuste economische groei ...' (p. 51). Europa komt soms heel even, en dan ook weer vooral negatief ter sprake, maar daar houdt de wereld dan toch echt op. Klimaatverandering, stijgende zeespiegels, oprukkende woestijnen, voedseltekorten, oorlogen, het is allemaal niet aan de orde. Internationale solidariteit, ooit toch ook een sociaal-democratische kernwaarde, geen woord.

Ik kan niet beoordelen of het allemaal helemaal niet speelde in de zorgen en idealen van

de geïnterviewden of dat er gewoon niet naar gevraagd is. Wat ik wel vermoed is dat van de stellige uitspraak 'mensen willen solidair zijn met mensen met wie zij zich verbonden voelen, van wie ze wederkerigheid verwachten' (p. 104), het deel na de komma niet ontleend is aan de interviews. Het in sociaal-democratische kringen populaire idee van solidariteit als welbegrepen eigenbelang sluit volgens mij juist helemaal niet aan op de beleving van

Europa komt soms heel even, en dan ook weer vooral negatief, ter sprake maar daar houdt de wereld dan toch echt op

gewone mensen. Die denken volgens mij juist vaak dat je solidair moet zijn met mensen die *niet* tot wederkerigheid in staat zijn.

Hoe dat ook zij, enige aandacht voor verheven waarden – zaken die dwars staan op de ervaren behoeften en belangen – was vanuit de klassiek sociaal-democratische waarde van verheffing wel op zijn plaats geweest. Om die waarde te illustreren, wordt nu ene Joris opgevoerd, die heel ontevreden is over zijn school. Je hoeft geen sociaal-democraat te zijn om hem gelijk te geven als zijn verhaal klopt, maar met verheffen heeft het weinig te maken.

Gemeenschap

Nadat vier geïnterviewden vooral lijken te hebben gediend om sociaal-democratische waarden te laten doorklinken en resoneren, wordt het op p. 87 bij de introductie van het hoofdstuk Binding interessant met het portret van Malia, een moeder van Marokkaanse afkomst, die in de opvoeding worstelt met de spanningen tussen haar eigen inzichten en de

Paul Dekker *Welk wij?*

verwachtingen van de Marokkaanse gemeenschap. Goed beschreven en uiterst relevant, want binding is een klassiek sociaal-democratische waarde, maar individuele vrijheid en emancipatie zijn dat natuurlijk ook.

De uitwerking ontspoot echter volledig. Na een oproep om 'te proberen samen op democratische wijze greep te krijgen op de voorwaarden waaronder bindingen vormkrijgen en doorwerken in ons leven' (p. 92) en een bizarre vergelijking van Malia's gemeenschap met de gemeenschap van stakende schoonmakers van Brigitte een paar hoofdstukken eerder (conclusie: gemeenschappen kunnen 'bevrijdend of beknellend zijn', p. 94), komen we via een haast totalitaire verheerlijking van de naoorlogse verzorgingsstaat (waar 'geen tegenstelling [is] tussen het gevoel van verbondenheid en individuele vrijheid. Integendeel, wie iets van zijn leven wil maken moet gemeenschap zoeken, als handvat en als huis', p. 97), op p. 98 tot de volgende beschouwing: 'Het is de ambitie van de sociaal-democratie om mogelijk te maken dat mensen zich verenigen. Aan de ene kant naar eigen goeddunken, in verbanden zo licht als ieder maar dragelijk vindt, om eigen ideeën over werk, carrière, liefde en vriendschap te verwerklijken, om zich aan dwang door markt en overheid te onttrekken. Maar aan de andere kant ook naar behoren. Wanneer een buurt of gezin of bedrijf lijdt onder gebrek aan samenhang hebben alle betrokkenen verantwoordelijkheid, en is binding meer dan een keuze waar je wel of niet de voorkeur aan kunt geven.'

Wat staat hier? Zo licht mogelijke verbanden om een idee van liefde te verwerklijken, wat moeten we ons daarbij voorstellen? En wat is het idee achter de volgorde 'werk, carrière, liefde en vriendschap'? En hebben werknemers in het geval van 'gebrek aan samenhang' verantwoordelijkheden die vergelijkbaar zijn met gezinsleden? Ik snap er helemaal niets van en de bladzijden erna wordt het niet beter.

Het is jammer dat binding/gemeenschap geclaimd wordt als specifiek sociaal-democratische waarde. Met iets minder pretentie was er misschien meer te leren geweest van anderen. Mijn indruk als buitenstaander is dat er in de christendemocratische traditie toch serieuzer over dit onderwerp is nagedacht.

Een perspectief

Terug naar de sympathieke inzet om sterker vanuit de zorgen en aspiraties van gewone mensen over de politiek na te denken. Zou het kunnen dat met wat meer openheid ook andere dingen worden ontdekt dan sociaal-democratische kernwaarden en wellicht ook zorgen die niet uitsluitend op de eigen opleiding en buurt en het eigen inkomen en betaalde werk betrekking hebben? Zou het niet geweldig interessant zijn als wetenschappelijke bureaus van politieke partijen hier samen iets zouden doen? Dan zouden we misschien toch een beter idee krijgen van 'we met ons allen' en van wat we met concurrerende politieke idealen willen. En wie weet steken sociaal-democraten toch nog wat op van andersdenkenden en omgekeerd.

Het politieke probleem

Het algemeen belang komt slecht uit de verf in *Van waarde*. Politiek is opvoeding tot burgerschap, en daar moet het over gaan.

PAUL VAN TONGEREN

Hoogleraar wijsgerige ethiek aan de faculteit wijsbegeerte van de Radboud Universiteit Nijmegen en buitengewoon hoogleraar ethiek aan het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte van de Katholieke Universiteit Leuven

Het manifest *Van waarde* is de samenvattende presentatie van de resultaten van gesprekken in een informele denktank, van het onderzoek naar maatschappelijke ontwikkelingen door een groep wetenschappers uit verschillende disciplines en van een reeks gesprekken met doorsnee-Nederlanders over hun ambities, zorgen en verwachtingen. Er worden in het manifest vier waarden geïdentificeerd die centraal zouden zijn voor het sociaal-democratische streven en die zowel uit het wetenschappelijk onderzoek als in de gevoerde gesprekken als bedreigd naar voren kwamen: bestaanszekerheid, goed werk, verheffing en binding. Tegenover de bedreiging van die waarden onder de huidige condities is volgens het manifest 'tegenwicht' nodig; tegen de ontwikkeling die deze bedreiging veroorzaakt. Die ontwikkeling wordt niet als zodanig beschreven, maar in de verschillende bedreigingen aangewezen en doorgaans geduid als 'liberalisme'.

Dat tegenwicht tegen de (neo)liberale ontwikkeling vereist volgens de auteur dat politiek 'weer wordt wat het hoort te zijn, namelijk een middel in handen van de mensen om hun leven te sturen, om samen vorm te geven aan de toekomst, en de kwaliteit van hun leven en samenleven veilig te stellen' (p.18). Volgens het manifest is de benodigde energie voor zo'n politiek wel aanwezig, maar ont-

breekt nog datgene wat deze energie ook voldoende effectief kan maken. Daartoe zouden drie dingen nodig zijn: een verbinding van wat mensen als waardevol ervaren met maatschappelijke en politieke idealen, inzicht in de maatschappelijke oorzaken van concreet ervaren problemen, en een strategie om de gemeenschappelijke waarden te verwerklijken. Deze drie zaken worden samengevat in drie vragen, die vervolgens de structuur vormen voor elk van de vier hoofdstukken van het manifest waarin steeds een van de sociaal-democratische waarden centraal staat. De drie vragen luiden: wat is van waarde, hoe staan die waarden onder druk, en wat staat ons te doen?

Het is met dat al een zeer interessante, rijke en sympathieke tekst. Dat neemt niet weg dat er kritische kanttekeningen te plaatsen zijn; bij het gebrek aan een echte analyse van het zogenoemde liberalisme en de aantrekkingskracht die het blijkbaar heeft gehad, bij de selectie van de vier waarden van de sociaal-democratie, bij de verklaring van het gebrek aan politieke participatie en maatschappelijke activiteit en cetera. Ik richt me in deze bijdrage slechts op één punt. Een punt dat weliswaar niet afwezig is, maar dat onderbelicht blijft, terwijl het volgens mij de kern van het probleem raakt: een probleem dat ligt opgesloten in de eerste vraag.

Paul van Tongeren *Het politieke probleem*

Het onderliggende probleem

Van de drie vragen die ten aanzien van elk thema worden gesteld, lijkt me die eerste de meest fundamentele: wat is van waarde? Maar de beantwoording van deze vraag geeft lastigere problemen dan die van de andere twee. De tweede vraag, naar de ontwikkelingen die maken dat die waarden onder druk zijn komen te staan, kan worden beantwoord met behulp van wetenschappelijk onderzoek. De derde vraag, naar wat te doen om die ontwikkelingen te keren of in ieder geval de bedreigende gevolgen ervan te verhelpen, zal al tot meer discussie leiden, maar kan uiteindelijk beantwoord worden door politieke keuzes te maken. Hoe lastig de antwoorden op die beide vragen ook mogen zijn, er zijn methoden om eruit te komen. Dat ligt op twee manieren anders bij de eerste vraag: ten eerste is er hier geen autoriteit (wetenschap, politieke ideologie) waaraan men zich kan toevertrouwen; ten tweede zal snel blijken dat onder deze vraag nog een veel lastiger probleem ligt.

Dat onderliggende probleem (en de verhulging ervan) schemert al door in de vertaling van datgene wat het manifest nodig acht ('een [...] verbinding tussen wat mensen [...] als waardevol ervaren aan de ene kant, en een maatschappijvisie en politieke idealen aan de andere kant' p. 20) in de geciteerde vraag: wat is van waarde? (p. 21). Zo geformuleerd, dreigt die vraag precies het probleem uit de weg te gaan dat — denk ik — aan de basis ligt van de hele onderneming: het probleem dat maakt dat veel mensen hun commitment met waarden niet uitdrukken in politieke actie, dat zij hun frustratie niet organiseren tot een maatschappelijke kracht, maar dat zij geneigd zijn zich terug te trekken in hetzij wrok, hetzij onverschilligheid, hetzij hun eigen individuele geluk of genot.

Het gaat er immers niet zozeer om dat we zouden vaststellen wat van waarde is (als dat al zou kunnen); het gaat zelfs niet zonder

meer om — zoals het manifest het verderop noemt — 'een voortdurend proces van explicitering van gemeenschappelijke waarden' (p. 21). Natuurlijk is ook dat belangrijk. Maar het eigenlijke probleem ligt — denk ik — niet zozeer in het vaststellen van wat we al vinden en voelen, maar in de transformatie van wat we individueel of collectief waarderen naar de waardering van het collectief, het gemeenschappelijke goed zelf; de transformatie van onze eigen, meer of minder gedeelde, persoonlijke waarderingen naar maatschappelijke waarden, naar de waardering van het algemeen belang. Zeker, die notie 'algemeen belang' is ook in het manifest — soms expliciet en voortdurend op de achtergrond — aanwezig. Maar de suggestie lijkt steeds te zijn dat het slechts geëxpliciteerd hoeft te worden. Ik vrees dat er meer nodig is, en spreek daarom van 'transformatie'.

De opgave van de politiek

De transformatie die ik bedoel is die waardoor mensen tot burgers worden. Mensen zijn nog geen burgers doordat ze iets delen, door iets gemeenschappelijks te hebben. Gemeenschappelijke behoeftes, of gemeenschappelijke afkeer maakt mensen weliswaar tot een collectief, maar dat collectief heeft meer van een kudde dan van een politieke gemeenschap.

Het algemeen belang is nog iets anders dan een gedeeld belang, en een politieke gemeenschap valt niet samen met de gemeenschap van mensen die een aantal belangen of waarden delen. Een politieke gemeenschap is een gemeenschap van mensen die burgers, dat wil zeggen: politieke wezens, zijn geworden. Daarvoor is iets anders nodig dan slechts bepaalde gevoelens of waarden te delen. Daarvoor is vereist dat het gemeenschappelijke goed, het goed van de gemeenschap, zelf een waarde, en zelfs hoogste waarde wordt.

Dat we als politieke gemeenschap een goed functionerend rechtssysteem hebben — ook al

Paul van Tongeren *Het politieke probleem*

worden we daar zelf door gebonden. Dat er goed onderwijs is voor iedereen – ook al hebben we daar zelf geen belang meer bij. Dat er vrede is – ook in landen waar we zelf niet wonen of naartoe gaan. Dat onze natuurlijke omgeving floreert – ook buiten onze eigen tuin en ook al moeten we daarvoor onze individuele verlangens matigen. Dat alles veronderstelt meer dan het expliciteren van waarden, zelfs van gemeenschappelijke waarden. Daartoe moeten belangen die we als individu reeds hebben en die we met meer of minder mensen delen, getransformeerd worden tot waarden die we als individu of verzameling van individuen nog niet hadden.

Ook een 'voortdurend proces van explicitering van gemeenschappelijke waarden' (p. 21) en ook de 'bindingen [die] steunen [...] op een gevoel van lotsverbondenheid' (p. 94) blijven gebonden aan de waarden die mensen feitelijk koesteren. De opgave van de politiek bestaat erin mensen te helpen ontdekken dat er waarden zijn die ze wellicht nog niet koesteren. Zolang we die niet ontdekken en leren waarderen zal maatschappelijke actie beperkt

blijven tot diegenen die (als Brigitte in het hoofdstuk over bestaanszekerheid) niet de luxe hebben om zich terug te trekken op hun eigen belang.

Ook dit manifest staat in het kader van de veel beklagde kloof, die ten onrechte vaak wordt aangeduid als de kloof tussen politiek en burger. De eigenlijke kloof ligt echter niet daar, maar tussen individu en burger. En die kloof wordt niet verkleind, maar vergroot door een politiek die probeert 'dichter bij de mensen' te staan, die probeert 'naar de mensen te luisteren', dat wil zeggen: die precies haar politieke roeping vergeet.

Politiek, dat wil zeggen: politici en politieke organisaties, moeten mensen helpen zelf tot politieke wezens te worden, burger te worden. Misschien is dit wel de belangrijkste betekenis van 'verheffing', die echter in de omschrijving ervan in het manifest (pp. 77-79) niet genoemd wordt. Politiek is opvoeding tot burgerschap. Zonder te willen zeggen dat dit manifest dat niet doet, denk ik wel dat het aan het probleem daarvan te weinig aandacht schenkt.

Gewoon excellent zijn is allang niet meer genoeg

Van waarde richt zich op mensen die ‘nog wel wat te winnen hebben in het leven’. Alsof de winnaars van de modernisering het altijd makkelijk hebben.

LIESBET VAN ZOONEN

Hoogleraar Media en Populaire Cultuur aan de Loughborough University, Engeland

Het Van waarde-project is gebouwd op verhalen van mensen ‘van wie de gedeelde noemer was dat ze naar ons idee nog wel wat te winnen hebben in het leven, dat ze niet gearriveerd zijn. (...) Dat leek ons wel zo aardig voor een sociaal-democratische beweging’.¹ Wat moet je dan met het Van waarde-project als je verschrikkelijk gearriveerd bent en schijnbaar niets meer te winnen hebt? Als je bestaanszekerheid niet op het spel staat, je goed werk hebt, alle mogelijkheden om het beste uit jezelf te halen, en je verbonden weet met je gezin, je buurt en de wereld? Als jouw problemen prioriteit nummer honderd-zoveel zijn van de politieke agenda, en jouw verhaal nooit in de retoriek van de verkiezingstoespraak zal passen? Als je niet Joe the Plummer of Mrs. Duffy of Brigitte bent?

Als je bijvoorbeeld professor Van Zoonen bent. Wonend in Nederland, werkend in Engeland. Forensend met het vliegtuig. Vermale-dijde kosmopoliet. Bloody big footprint. Mijn grootste probleem met bestaanszekerheid is dat na vier jaar nog steeds niemand weet waar ik belasting mag betalen, onder welke sociale zekerheid ik val en wie mijn pensioenbijdrage beheert. Like we care. Ik ben tenslotte, volgens

Van waarde ‘een winnaar van de modernisering’. Ik profiteer van de mondialisering, doordat de producten en diensten die ik consumeren meer goedkoper worden en ik onbeperkt over de wereld kan reizen en werken.²

Mensen, weten jullie wel wat de caffè macchiato op Schiphol kost? Dat je allang geen gratis eten meer krijgt in het vliegtuig? Oké, mijn rooie voorouders hebben me fatsoenlijk opgevoed. Mijn sociaal-democratische levensgevoel – net als mijn feminisme overigens – gaat dus nooit over mezelf, maar altijd over het onrecht dat anderen aangedaan wordt. Dat heet solidariteit, en dat hoort. Het is alleen prettig om een links manifest als *Van waarde* te lezen en iets van mijn eigen situatie te herkennen. Durf ik te zeggen dat wij ook wel eens een probleem hebben dat de moeite waard is? Ja, dat durf ik te zeggen. Dat gaat over ‘goed werk, zeggenschap, onderling respect en samenwerking’.³

In Engeland werd onlangs een onderzoek gepubliceerd over stress en werkdruk in het academisch onderwijs. Die zijn, zo blijkt uit de ondervraging van 14.000 academici, enorm hoog: men werkt naar eigen zeggen gemiddeld meer dan vijftig uur per week én tijdens

Liesbet van Zoonen *Gewoon excellent zijn is allang niet meer genoeg*

de vakanties, moet aan steeds hogere eisen voldoen, en die eisen veranderen ongeveer elk jaar. Daar komt een gebrek aan goede ondersteuning bij, en een management dat meer is geïnteresseerd in rendementen, wereldranglijsten en prestigieuze gebouwen dan in het eigen personeel. De Nederlandse Vakbond voor de Wetenschap organiseerde een symposium over de kwestie en constateerde dat het probleem net zo hard in Nederland speelt, maar succesvol wordt weggemoffeld door consequent te zeggen dat wetenschappers stress ervaren, (in plaats van echt hebben).

Wout Cornelissen besteedt er aandacht aan in de verheffingsdebatten van het Van waarde-onderzoek (S&D 2011/7-8). Ook aan de universiteiten staan de sociaal-democratische waarden voor de eenentwintigste eeuw onder druk. Voor de jonge generatie gaat het om bestaanszekerheid: het aantal vaste banen is minimaal, de meeste jongeren (maar inmiddels ook een hele serie dertigers en veertigers) stapelen tijdelijke contracten. Als je geluk hebt, mag je op een zogenaamde tenure track. Dat houdt in dat je een vaste aanstelling krijgt, mits je binnen een afgesproken periode veel in internationale wetenschappelijke tijdschriften publiceert, een externe beurs voor onderzoek verwerft, uitstekende onderwijsbeoordelingen haalt en het een en ander coördineert. Als je weet dat je in het beste geval een kans van één op tien hebt dat je artikel gepubliceerd wordt, en dat de gemiddelde slagingskans om een beurs te verwerven rond één op twaalf ligt, dan zie je dat die tenure track extreme eisen stelt. Men zegt dat het allemaal bedoeld is om Nederland of Engeland (of welk land dan ook, ze doen het allemaal) naar de top van de wereld te krijgen. Men vergeet alleen dat je geen topsport krijgt zonder breedtesport, en die breedtesport wordt aan de universiteiten gemarginaliseerd.

Toen ik ooit in de positie was om daar wat aan te doen, als voorzitter van een grote afdeling aan de UvA, was mijn streven om met name onze jongeren en breedtesporters 'be-

leidsresistent' te maken. Dat betekende ten eerste veel meer persoonlijke aandacht geven dan in de hypergeïndividualiseerde cultuur van de wetenschap gebruikelijk is – of het nu ging om het opleuken van de kerstborrel, een re-integratieproces of een klacht over een medewerker. Ten tweede betekende het beter nadenken over en uitvoeren van het personeelsbeleid. De meeste P&O-afdelingen van universiteiten doen enorm hun best, maar zitten qua dagelijkse uitvoering en begrip van de werkvloer te ver weg. De hoogleraar die er officieel over gaat, heeft vaak zichzelf gered en verwacht dat anderen dat ook doen. Nergens zijn individualisme, competitie en meritocratie zo keihard als aan de tegenwoordige universiteit.

Nergens zijn individualisme, competitie en meritocratie zo keihard als aan de tegenwoordige universiteit

Iedereen moet 'uniquely leading world class exceptional' zijn. Gewoon excellent is allang niet meer genoeg. Dat houdt overigens weer wat anders in dan een paar jaar geleden. Na publicatiedruk en prestigieuze beurzen-druk, hebben we nu 'impact' of 'valorisatie-druk'. Dat betekent dat je geld uit de markt weet te halen voor wetenschappelijk onderzoek – wat er bij mijn laatste voorstel toe leidde dat een reviewer negatief oordeelde omdat ons onderzoek de markt misschien wel zou helpen... Wanneer gaat die ongein ophouden? Daar komen ongelukken van, dat hebben we gezien. Remember Stapel!

Het gaat vaak 'om een overvloed aan nieuw beleid, reorganisaties en hervormingen die te vaak zonder rekening te houden met de gevolgen voor de werkvloer in gang worden gezet.

Liesbet van Zoonen *Gewoon excellent zijn is allang niet meer genoeg*

Het gaat vaak om schaalvergroting en marktprikkels, die op de werkvloer tot steeds meer controle en verantwoordingsplicht leiden'.⁴ Dit citaat uit het *Van waarde*-manifest ging over de politie, maar het had net zo goed over het schoonmaakbedrijf van Brigitte kunnen gaan, én over de wetenschap. Ja, inderdaad, dat laatste is relatief en van een heel andere orde als je vanuit bestaanszekerheid rede-

neert. 'Erst kommt das Fressen, dann kommt die Moral.' Ik ken mijn socialistische klassiekers en mijn plaats. Maar als iemand misschien ergens een momentje over heeft, kan die dan toch wat langer kijken wat er met de universiteiten gebeurt, met onze kennis-economie, met onze innovatiekracht én met onze internationale kenniswerkers? Dan blijf ik solidair, en kan ik mijn belasting ergens kwijt.

Noten

	<i>verzwegen politiek van het dagelijks leven</i> , Van Gennep, Amsterdam 2012, p. 9.	<i>waarde</i> , Van Gennep, Amsterdam 2012, p. 40.
1 Hurenkamp, Menno en Sie Dhian Ho, Monika, <i>Vooruit. De</i>	2 Monika Sie Dhian Ho, <i>Van</i>	3 Ibid. p. 64.
		4 Ibid. p. 65.

Regeren tegen je principes in

De aanbevelingen van het Van waarde-project kunnen een prima basis vormen voor linkse samenwerking. Maar de PvdA, die lijnrecht tegen haar eigen principes in regeert, regeert ook tegen haar bondgenoten in en staat daarmee juist linkse samenwerking in de weg.

ARJAN Vliegenthart

Directeur van het wetenschappelijk bureau van de SP en Eerste Kamerlid voor de SP

Het Van waarde-project is een mooi voorbeeld van hoe wetenschappelijke bureaus politieke waarden en wetenschappelijk onderzoek op een functionele manier met elkaar kunnen verbinden. De strategische focus die van wetenschappelijke bureaus verwacht mag worden op de middellange termijn, gecombineerd met inhoudelijke input voor het politieke debat van vandaag, komt in het project op een heel goede wijze naar voren. Daar past een compliment, vooral omdat het zo nauwgezet geboekstaafd is.

Het is goed wanneer wetenschappelijke bureaus hun oor te luisteren leggen op de werkvloer. Sinds een aantal jaar doet het wetenschappelijk bureau van de SP vergelijkbaar onderzoek onder de noemer *Aan het woord*. Hierin vertellen mensen uit heel diverse beroepsgroepen – politieagenten, onderwijzers, huisartsen, binnenvaartschippers – over hun werk en de rol die de overheid en de politiek spelen in het bieden van kansen voor hun beroepsmatige ontwikkeling, de vorming van hun beroepsethiek en de ontplooiing van hun professionele autonomie. Het onderzoek bestaat uit een combinatie van open vragen en gestandaardiseerde enquêtes. De respons op

deze onderzoeken is hoog. Zo reageerden bijna 2000 huisartsen op onze enquête onder huisartsen, deden meer dan 10.000 politieagenten mee aan het onderzoek over de politie en vulden 3700 brandweermensen de vragen over de brandweer in. Klaarblijkelijk bestaat er bij veel beroepsgroepen grote bereidheid om te praten over hun werk en willen mensen graag laten weten wat er goed gaat en wat er beter kan.¹

De resultaten uit deze onderzoeken komen in grote lijnen overeen met de bevindingen in het Van waarde-onderzoek. Overeenkomstig de verhalen van Esther, Brigitte, Sandra, Joris en Malia in het manifest blijkt dat de meeste mensen hun werk met plezier en overgave doen, maar tegelijkertijd te vaak in de overheid eerder een obstakel zien dan een potentiële bondgenoot. En dat laatste frustrleert, te meer omdat de meeste burgers in dit land wel degelijk voorstander zijn van de georganiseerde solidariteit die onze overheid in de verzorgingsstaat biedt. Langlopend onderzoek van het SCP bevestigt dat keer op keer. Ook in die zin biedt het Van waarde-project welkome en veelkleurige illustraties van de empirische vaststelling dat ook aan het begin

Arjan Vliegenthart *Regeren tegen je principes in*

van de eenentwintigste eeuw het belang van georganiseerd omzien naar elkaar door de meeste mensen wordt erkend en als een deel van onze beschaving wordt gezien.

Toch staan deze waarden onder druk. Terecht wijst het *Van waarde*-manifest op de dominante rol die het (neo)liberalisme de afgelopen twee decennia heeft gespeeld in de maatschappelijke ontwikkelingen. Sinds de val van de Muur eind jaren tachtig is in de westerse wereld het individu en zijn persoonlijke ontwikkeling centraal komen te staan. De overheid werd van een potentiële bondgenoot van burgers allereerst een probleem, dat te veel geld verspilte en burgers in de weg zou staan. De verzorgingsstaat, ooit opgericht om mensen zelf sturing over hun leven te laten behouden in onzekere perioden, diende te worden herzien en ingeperkt met het doel mensen vooral te laten beslissen over hoe met hun geld en leven om te gaan. En daarover leek lange tijd brede consensus te bestaan. Niet voor niets stelde oud-VVD-leider Frits Bolkenstein al in de jaren negentig vast dat iedereen in Nederland liberaal was geworden, behalve de SP. De sociaal-democratie deed zichzelf geweld aan door actief mee te werken aan een beleid dat de doelen van bestaanszekerheid, verheffing, goed werk en binding eerder verder weg bracht dan dichterbij.

Ondanks de huidige economische crisis is de dominantie van het liberale denken vaak nog onomstreden. Zij komt tot uiting in de fixatie op de bestaande nationale en Europese liberale beleidsparadigma's, manifesteert zich in de 3%-norm, het discours dat de huidige crisis er één is van de overheidsfinanciën in plaats van een dolgedraaide financiële sector en het idee dat marktwerking en publieke moraal met elkaar te verenigen zijn. Het zijn uitgangspunten die dwars op de waarden staan die de sociaal-democratie van oudsher bepleit, en staan de realisatie ervan in de weg.

Het is positief dat het wetenschappelijk bureau van de PvdA deze ontwikkelingen vast-

stelt, beschrijft en concludeert dat er in de toekomst nieuw beleid nodig is om onze samenleving ruggengraat te geven en onze burgers perspectief op een sociale toekomst. De aanbevelingen zouden zonder enig probleem de bouwstenen kunnen zijn voor vruchtbare politieke samenwerking op links. Een politiek die maatschappijkritiek durft te combineren met concrete voorstellen om burgers meer greep op hun bestaan te geven en probeert maatschappelijke solidariteit te organiseren zou op een breed draagvlak moeten kunnen rekenen. Niet alleen op links, maar veel breder in de samenleving.

De aanbevelingen zouden zonder enig probleem de bouwstenen kunnen zijn voor vruchtbare politieke samenwerking op links

Maar het manifest legt ook precies het dilemma bloot waar de PvdA zich voor geplaatst ziet in haar deelname in het huidige kabinet. Wie de discussies volgt over de verkorting van de WW-duur kan niet anders vaststellen dan dat dit in strijd is met het idee van bestaanszekerheid. Wie de voorgestelde versoepeling van het ontslagrecht en de daarmee mogelijk gepaard gaande verdere flexibilisering van de arbeidsverhoudingen serieus bestudeert, kan niet anders concluderen dan dat dit op gespannen voet staat met goed werk. Wie immigranten nog langer wil uitsluiten om op lokaal niveau politiek te participeren, legt de verheffing van deze groep burgers aan banden en doet aan buitenlander-pest. En wie bestuurlijke schaalvergroting als direct doel voor beleid vastlegt, moet niet raar opkijken wanneer burgers de binding met het bestuur en de politiek kwijtraken.

Arjan Vliegenthart *Regeren tegen je principes in*

Juist omdat de waarden van het Van waarde-project linkse partijen zo na aan het hart liggen, of zouden moeten liggen, is dat een pijnlijke constatering. Wie lijnrecht tegen haar principes in regeert, regeert ook tegen haar eigen mensen en bondgenoten in. De vraag waar de PvdA zich met het Van waarde-

project voor gesteld ziet, is of zij aanspreekbaar wil zijn op deze waarden, niet alleen in de toekomst, maar ook in het heden. Het antwoord daarop bepaalt of de PvdA in de socialistische of sociaal-democratische traditie komt te staan of definitief bewoner is geworden van een kamer in het liberale huis.

Noten

- 1 Meer informatie over onze onderzoeksreeks *Aan het woord* is te vinden op www.sp.nl/onderzoek.

Alle dagen mooi weer, op rekening van een ander graag!

Het *Van waarde*-manifest is consistent met het beginselprogramma uit 2005. Maar er is onvoldoende aandacht voor solidariteit in een tijd van migratie, toenemende diversiteit onder de bevolking en globalisering. En wie moet betalen voor alle mooie dingen?

WOUTER BOS

Van 2002 tot 2010 politiek leider van de PvdA

Iets schrijven over *Van waarde* is moeilijk want van waarde is veel. Bovenal was het Van waarde-project een lovenswaardig proces waarmee de Wiardi Beckman Stichting gedurende drie jaar een groep denkers aan zich probeerde te binden door een platform te bieden waar pogingen konden worden ondernomen sociaal-democratische waarden nieuw leven in te blazen. Het is alleen daarom al een waardevolle exercitie gebleken, te meer daar gaandeweg de verbinding werd gezocht met verhalen van 'gewone mensen'; verhalen die de grondstof zouden moeten zijn en blijven van ons politieke doen en laten. Maar Van waarde was meer dan alleen een proces. Van waarde leverde uiteindelijk ook een reeks eindproducten op: boeken, essays en zelfs een congresresolutie. In deze bijdrage aan het debat over Van waarde richt ik mij vooral op het essay *Van waarde* van Monika Sie Dhian Ho, met een enkel uitstapje naar de congresresolutie.

Mij treft allereerst de geslaagde poging om politiek stelling te nemen op het niveau tussen beginselen en praktische verkiezingspro-

gramma's in. Al toen wij in 2005 het beginselprogramma schreven, was de verzuchting van Monika (die lid was van de commissie waarmee wij het programma schreven) dat we op dat meso-niveau misschien nog wel eens de grootste behoefte zouden kunnen hebben aan nieuwe taal en aan nieuwe verhalen. Die verzuchting heeft ze nu een vervolg gegeven en wat mij betreft is dat voor een belangrijk deel geslaagd. De consistentie met het beginselprogramma vind ik dan ook opvallend. In *Van waarde* wordt gesproken over bestaanszekerheid, in het beginselprogramma over een fatsoenlijk bestaan; vergelijkbare parallellen dringen zich op rond in *Van waarde* naar boven komende begrippen als saamhorigheid, tegenwicht en binding. Ook de mate waarin we met elkaar weer moralistisch moeten durven zijn, zonder het pleidooi voor een vrijzinnige moraal uit het beginselprogramma teniet te doen, wordt van een interessante en tot nadenken uitnodigende invulling voorzien.

De congresresolutie spreekt zowel van aangescherpte beginselen als van geactualiseerde

Wouter Bos *Alle dagen mooi weer, op rekening van een ander graag!*

opvattingen. Dat laatste lijkt me juist dan het eerste. *Van waarde* toont wat mij betreft juist aan dat de beginselen uit 2005 nog steeds een voortreffelijk vertrekpunt vormen voor verdere gedachtevorming, reflectie en invulling. En zo hoort het ook, beginselen zijn nooit bedoeld als het alfa en omega van de sociaal-democratie maar wel als *beginselen*, als vertrekpunten voor zinnige exercities als *Van waarde*.

Toch wil ik ook enkele kritische opmerkingen maken. En laat ik ook dan bij het beginselprogramma beginnen. In het beginselprogramma wordt op enkele plekken helder gemaakt waarom de sociaal-democratie het in deze tijd af en toe knap moeilijk heeft. Processen als migratie, stijging van welvaart en opleidingsniveau, de toenemende diversiteit in de samenstelling van de bevolking en de globalisering van de economie zijn daar debet aan. Zij maken het moeilijker om solidariteit te organiseren, verminderen de relevantie van de nationale verzorgingsstaat en verkleinen de marges voor de politiek op belangrijke terreinen aanzienlijk. Aan deze spanningen geeft *Van waarde* veel te weinig aandacht. Dat vermindert de waarde van het project aanzienlijk. *Van waarde* wordt hiermee een wel heel gratuit wenslijstje over wat wij allemaal belangrijk vinden en wat wij allemaal graag willen. Alle dagen mooi weer graag; en geen woord over waarom dat misschien moeilijk is en welke keuzes de sociaal-democratie dan moet maken.

Voorbeeld: goed werk willen we allemaal. Maar in de praktijk is de keuze voor velen die tussen geen werk of werk dat niet in alle opzichten 'goed' is; wat doen we dan? Bestaat het risico niet dat de keuze voor goed werk en tegen flexibilisering in de praktijk betekent dat de partij kiest voor de postbode van PostNL met het voltijdscontract, en tegen de outsider met een arbeidsbeperking van SANDD voor wie het alternatief voor een urencontract enkel de uitkering is? En als we dat niet doen, hoe gaan we dan wel met dat dilemma om?

Dat brengt mij bij een tweede gemis. Scherp gesteld is het hele verhaal één grote opgestoken middelvinger richting belastingbetaler. Het grootste probleem van de sociaal-democratie is op dit moment niet hoe je onder woorden brengt hoe belangrijk verheffing, binding en solidariteit zijn. Wél hoe je daar mensen voor laat betalen, hoe je ze ervan overtuigt om ervoor te blijven betalen. In dit verband wijs ik nog maar eens op het essay waarmee Wimar Bolhuis dit jaar de Banningprijs won en waarin hij helder laat zien hoe 'rechts' die dilemma's vaak beter lijkt te begrijpen dan 'links', en daarmee zelfs kan claimen solidariteit beter te begrijpen dan 'links' (het winnende essay staat op www.zingeving.net).

Het hele verhaal is één grote opgestoken middelvinger richting belastingbetaler

Helpt het dan om nergens een verhaal op te nemen van iemand die de solidariteit moet betalen en werk moet scheppen, maar wel allerlei verhalen van mensen die van alles willen ontvangen? Helpt het dan om bedrijven, ondernemers en managers alleen maar in een kwaad daglicht te zetten? Helpt het om alleen maar oog te hebben voor de armen en verdrukten en nergens voor de getalenteerden en ondernemenden? Als de sociaal-democratie voor hen geen verhaal heeft, heeft ze geen verhaal. *Van waarde* leest als een eindeloze verlanglijst maar over wie de rekening moet betalen: geen woord. O ja, toch wel, we zijn tegen efficiencydenken. Oftewel, beste belastingbetaler: de sociaal-democratie laat u graag meer betalen dan nodig is. Dat lijkt me een analytisch slordige of politiek domme stellingname. Ik hoop dat bedoeld is dat de sociaal-democratie zich er altijd tegen zal verzetten als solidariteit, als de publieke zaak louter als

Wouter Bos *Alle dagen mooi weer, op rekening van een ander graag!*

kostenpost wordt gezien. Wij geloven immers dat een goed ingerichte publieke ruimte baten heeft die de kosten ver kunnen overstijgen. Maar dat is iets anders dan ongenueanceerd verzet tegen efficiencydenken. Efficiency is niets anders dan dat je het je dure plicht vindt om de belastingbetaler waar(de) voor zijn geld te geven. Een dure plicht voor iedereen die juist van die belastingbetaler zo veel vraagt.

Deze kwetsbaarheid in *Van waarde* wreekt zich vooral nu het verhaal verschijnt op het moment dat we aan een regering deelnemen die, mede met onze steun, een van de grootste bezuinigingsoperaties ooit tot een goed einde probeert te brengen. Ik had het mijn opvolgers zo gegund dat de WBS nu eens al het creatieve talent in onze partij zou weten te bundelen om onze ministers en Kamerleden in die opgave te steunen en de eigen achterban de hand te reiken bij het begrijpen van de dilemma's waar we vandaag de dag in de praktische politiek voor staan. Door ze ideeën aan te reiken over hoe je zelfs in dit soort tijden onderscheidend en sociaal kunt zijn, met nieuwe arrangementen en vernieuwende ambities. Door ze te laten zien waarom het op orde brengen van de schatkist wel eens de solidariteit zou kunnen versterken in plaats van ver-

zwakken. Maar nee hoor, het eerste nummer van *S&D* na het aantreden van ons kabinet heeft als titel 'De last van de macht'. En de politieke betekenis van *Van waarde* wordt al snel uitgelegd als een manifest dat ons vooral vertelt waarom we niet blij moeten zijn met dit kabinet. Dat vind ik niet alleen jammer en een gemiste kans; het vermindert ook meteen de politieke relevantie en bruikbaarheid van *Van waarde* waar dat beter had verdiend.

In dat licht nog een laatste opmerking. In de laatste zin van het essay staat dat we sociaaleconomisch naar links moeten. Dat kan. Maar wat moet er nou precies naar links? Moet Diederik Samsom naar links? Waren ons verkiezingsprogramma en zijn verkiezingscampagne te rechts? Ik ben benieuwd hoe dat hard gemaakt wordt. Of moet het kabinet naar links? Dat is vast waar maar dat de compromissen die we met de VVD sluiten nooit links genoeg zijn hadden we ook zonder drie jaar *Van waarde*-onderzoek kunnen bedenken. Of hadden we niet in dit kabinet moeten stappen? Dat werd door Monika in ieder geval in de pers ontkend. Wat er wel bedoeld wordt blijft daarmee een raadsel maar het helpt al die partijgenoten die er op dit moment in deze coalitie het beste van proberen te maken in ieder geval niet.

Potverteren

Van waarde heeft alleen oog voor de collectieve sector. Maar daar wordt geen waarde gecreëerd, dat gebeurt op de markt. Het debat zou moeten gaan over concurrentie op het wereldtoneel, niet over binnenlandse probleempjes.

MARK GOEDHART

Zelfstandig adviseur voor de levensmiddelenindustrie

De PvdA heeft altijd al een moeizaam huwelijk gehad met het kapitalisme. Ze kunnen niet goed met elkaar, maar ze kunnen ook niet zonder elkaar. Het kapitalisme produceert onrecht en vervreemding, die moeten worden bestreden. Het is een beest dat moet worden beteugeld en met wetgeving worden gereguleerd. Maar het produceert ook goederen en diensten waar we dagelijks van genieten. En banen!

In het manifest van de WBS komt die haat-liefdeverhouding ook weer goed uit de verf. Bonussen, banken, marktwerking en managers moeten het ontgelden. Globalisering en schaalvergroting zijn boosdoeners. De sociaal-democratie kan de mensen weer de controle geven over hun leven en hun een perspectief bieden op een betere toekomst. Is dat een realistische claim? Kan de sociaal-democratie dat waarmaken?

In de afgelopen dertig jaar (1980-2010) is het gewicht van de collectieve sector (zorg, welzijn, onderwijs, openbaar bestuur, politie, defensie) in onze totale werkgelegenheid (gemeten in arbeidsjaren) gestegen van 28% naar 32% (cijfers CBS). In de collectieve sector kwamen er 1,2 miljoen banen bij, waarvan 800.000 in zorg en welzijn (+125%). De wijze waarop de collectieve sector is georganiseerd, staat hoog

op de politieke agenda. Een nationale politie, minder provincies, de beheersing van de zorgkosten, de kwaliteit van het onderwijs: de kranten staan er vol van. Over de marktsector horen we veel minder. En wat we ervan horen is slecht nieuws: de bonussen, de fraudegevallen, de faillissementen en de belastingparadijzen.

Het is de verdienste van de WBS dat de sociaal-democratie weer een duidelijk gezicht krijgt in *Van waarde*. Er wordt weer een ideaal neergezet van een land waar het goed toeven is, met gemeenschapszin, gelijke kansen, zinvol werk. Het probleem is dat de sociaal-democratie, en de collectieve sector die met haar verbonden is, wel degene is die het geld *verdeelt*, maar *niet* degene is die het geld verdient. Het geld wordt verdiend in de marktsector, door 5,7 miljoen mensen die daar hun werk vinden en die het geld opbrengen waarmee hun 3 miljoen collega's in de collectieve sector worden betaald. Voor elke honderd mensen in de marktsector werken er ruim vijftig in de collectieve sector.

Als je *Van waarde* leest, dan lijkt de PvdA toch een beetje te veel de partij van de collectieve sector te zijn geworden. Als we dan zoveel kritiek hebben op de uitwassen van het kapitalisme, wat is dan eigenlijk 'goed kapita-

Mark Goedhart *Potverteren*

lisme? Wat zijn de waarden die we in onze bedrijven zouden willen aantreffen? Hoe ziet economische groei eruit waar we allemaal trots op kunnen zijn? Als kapitalisme en sociaal-democratie in een verstandshuwelijk verenigd zijn, dan kiest de WBS niet de goede weg. Door zoals in *Van waarde* met dedain over de marktsector te spreken is de PvdA bezig zich als huwelijkspartner te vervreemden van de kostwinner in het gezin: het bedrijfsleven. En daarmee wordt de claim die de sociaal-democratie wil maken onhaalbaar en onbetaalbaar.

Er is nog iets. Nederland is geen eiland maar zit vast aan de wereldeconomie. Een blik op bijvoorbeeld Azië leert ons niet alleen hoe hard en gepassioneerd er daar gewerkt wordt, maar ook dat er een waardesysteem wordt gehanteerd dat niet in lijn ligt met wat wij prettig vinden. Zoals volgens Weber de protestantse ethiek het kapitalisme erg heeft geholpen, zo is er ook in veel snel groeiende economieën een mengsel van nationalisme, gemeenschapszin en autoriteit dat wij niet lusten, maar dat wel een zeer productief klimaat oplevert. Over het aanpassen van ons waardesysteem (bestaanszekerheid!) ten overstaan van deze nieuwe assertieve burens zwijgt *Van waarde*. Dat maakt het rapport wel erg binnenlands. Het wekt de indruk dat wij ons kunnen koesteren in onze sociaal-democratie, ongeacht wat er in de rest van de wereld gebeurt.

De WBS geeft de sociaal-democratie weer een duidelijke belofte, maar ik denk dat er nog wat werk gedaan moet worden om deze claim overeind te houden. Bovendien zouden bedrijven graag meer willen horen over hoe het naar het oordeel van de PvdA dan wél moet. Wij mogen van onze bedrijven verwachten dat ze maatschappelijk verantwoord ondernemen, en dat ze aan ons duidelijk maken wat ze daaronder verstaan, zodat we ze daarop kunnen aanspreken. We mogen van onze bedrijven verwachten dat er geïnvesteerd wordt in mensen, in opleidingen, in persoonlijke ontwikke-

ling. We mogen van onze bedrijven verwachten dat men zich houdt aan afspraken over zaken die wij als onacceptabel beschouwen: geen kinderarbeid, geen uitbuiting, geen corruptie. Wat we niet van onze bedrijven kunnen verwachten is dat ze meer belasting betalen dan de wet voorschrijft, dat ze fabrieken openhouden die geen geld opleveren of mensen in dienst houden die niet minimaal zichzelf terugverdienen. Dat klinkt hard, maar dat zijn de regels van het spel dat ons zoveel welvaart brengt, en waarvan sociaal-democraten evenveel zouden moeten houden als van de collectieve sector die ermee betaald wordt. Natuurlijk is er ook vuil spel en dan moet er een scheidsrechter zijn om de regels te bewaken. Dat geldt trouwens ook voor de collectieve sector.

We kunnen niet van bedrijven verwachten dat ze mensen in dienst houden die niet minimaal zichzelf terugverdienen

Bedrijven op hun beurt mogen van de sociaal-democratie verwachten dat zij accepteert dat er guur weer op komst is, waarbij zij die dat kunnen harder moeten werken voor behoud van onze welvaart, en waarbij zij die dat niet kunnen minder mogen rekenen op collectieve voorzieningen dan we tot dusver hoopen. Dus zo'n beetje het omgekeerde als de WBS wil beweren. Het is geen fijne boodschap, maar gewoon doorgaan met het opstellen van de collectieve boodschappenlijst zonder na te denken hoe de portemonnee moet worden gevuld brengt ons verder van huis. Er is nu eenmaal een nieuwe realiteit. Er is meer concurrentie, grondstoffen worden schaars, elders in de wereld worden landen opgebouwd

Mark Goedhart *Potverteren*

met een mentaliteit die wij tijdens de wederopbouw moeten hebben gevoeld. En terwijl Nederland de welvaart met te veel geleend geld harder liet groeien dan verantwoord was, heeft China de geldpakhuisen gevuld.

Wij zullen in Nederland nooit goedkoper produceren dan de opkomende economieën. Dus dan moeten we zorgen dat we beter zijn, beter en anders. Dat vraagt om beter onderwijs en andere vaardigheden dan elders voorhanden zijn. Niet goedkoper, maar anders en beter: dat zou de lijn moeten zijn. Nu gaat het in het publieke debat maar over vier dingen: de bouw, de overheid, de banken en de pensioenen. Met géén van die vier gaan we de oorlog op het wereldtoneel winnen. Waarom be-

steden we niet meer tijd aan waar onze economie goed in is in plaats van wat niet goed loopt? We hebben in Nederland negen topsectoren gedefinieerd, waar we onze toekomst op willen bouwen. Waarom horen we daar zo weinig over? Waarom werken we niet harder om het onderwijs te laten aansluiten bij onze groeimotoren? Waarom laten we dat liggen?

Kortom: ik denk bij wat van waarde is, ook aan het *creëren* van waarde en dat mis ik in het verhaal van de WBS. Ik wens de PvdA daarom toe dat wij niet alleen de partij zijn die weet hoe je het geld eerlijk moet verdelen, maar ook de partij die weet hoe je geld eerlijk moet verdienen.

De spiraal omhoog

In een land dat bibliotheken sluit is *Van waarde* van groot belang. Sterker, het mag wel meer over cultuur gaan.

WILLEM WITTEVEEN

Eerste Kamerlid voor de PvdA, hoogleraar rechtstheorie en retorica aan de Universiteit van Tilburg en lid van de redactieraad van S&D

Zelfs als de PvdA op het scherpst van de snede *Realpolitik* bedrijft, door deel te nemen aan een 'minderheidscoalitie' die zich een ingrijpende bezuinigingsoperatie ten doel heeft gesteld die alle burgers pijn gaat doen, blijft het interne debat over de beginselen van de sociaal-democratie doorgaan. Die worsteling met de vormgeving van de rode idealen in een door strijd en compromissen doortrokken praktijk is niet nieuw, zij is de grondtoon van de sociaal-democratische politiek.

Het Van waarde-project komt dan ook precies op tijd. Juist nu iedereen begint te vermoeden dat er voor VVD en PvdA niets anders meer telt dan het huishoudboekje van de staat, formuleert de WBS puntig vier kernwaarden waar sociaal-democraten zich altijd voor inzetten: bestaanszekerheid, verheffing, goed werk en binding. Het is niet moeilijk om hierin de oude beginselen te herkennen. Nieuwe terminologie geeft ze weer glans. Wat wel nieuw is – en hopelijk een historische omslag markeert in de manier waarop de PvdA politiek wil bedrijven – is dat het essay en de concept-partijresolutie voor het PvdA-congres in april, steunen op meer dan vijftig interviews met mensen die vertellen hoe zij de greep op het leven zijn kwijtgeraakt of dreigen kwijt te raken. De confrontatie met de burgers wordt niet vermeden maar opgezocht. Dat leidt tot memorabele portretten van mensen die vaak

in zeer moeilijke omstandigheden proberen van hun leven iets heel moois te maken en die daarbij wel een steuntje van de overheid kunnen gebruiken.

De kernvraag is dus hoe we de vier beginselen die we van waarde vinden ook van betekenis kunnen maken voor het leven van mensen. Geen daden zonder mooie woorden, maar op de daden komt het aan. Zoals Kees Schuyt het zei op de bijeenkomst in de Rode Hoed waar het project werd gepresenteerd: 'We moeten alles van waarde weerbaar maken.' Dan is het wel zaak te bedenken dat er misschien systeem zit in de uitgangspunten. Het streven naar bestaanszekerheid is de basis, de toegang tot goed werk is daar een onderdeel van. Dat we dat niet ieder voor zich doen, maar samen, is een streven dat onder de noemer binding valt. Maar hoe zit het dan met de verheffing? Is deze opzettelijk archaïsch aandoende term, waarbij inderdaad de naam van Theo Thijssen en zijn *Gelukkige klas* voorbijkomt, een vermomde oproep tot paternalisme? Het essay van Monika Sie Dhian Ho zegt het zo: 'Verheffing door iedereen gelijke kansen te bieden op een leven in vrijheid in materiële en culturele zin, en door het nastreven van maatschappelijke bloei' (p. 15).

Het gaat dus kennelijk om twee dingen: het wegnemen van belemmeringen voor ontplooiing en de maatschappij laten floreren.

Willem Witteveen *De spiraal omhoog*

Wat ik er niet in lees is het aloude idee dat verheffing ook betekent dat mensen een hoger niveau van beschaving bereiken, dat kwaliteit belangrijker is dan kwantiteit. Ik proef hier toch even de beschaafde aarzeling van de paternalistische idealist die voor zichzelf wel weet wat het Ware, het Schone en het Goede inhouden, maar uit respect voor andersdenkenden toch ook het Fictieve, het Platte en het Onnadenkende in ere wil houden. De aarzeling is begrijpelijk. Over wat kwaliteit is en wat niet, over cultuur met een grote C, laat staan over spirituele waarden zullen we het niet snel eens worden. Daarom juist moeten we ons bij het ideaal van de verheffing niet op de onderste treden alleen concentreren. Het gaat erom beleid te ontwikkelen dat zoveel mogelijk mensen in staat stelt zich te blijven ontwikkelen en aan de cultuur te blijven deelnemen. Het gaat om de spiraal omhoog.

Dan dienen zich meteen heel veel mogelijkheden aan om wat van waarde is om te zetten in wat van betekenis is. En veel gemiste kansen in de wereld van de *Realpolitik* waar alleen het geld nog lijkt te tellen. Exemplarisch is het lot van de openbare bibliotheek. Als ergens verheffing plaatsvindt, is het daar. Vraagt het SCP de Nederlanders waarop ze echt niet willen bezuinigen, dan staat de openbare bibliotheek ergens bovenaan het lijstje. Toch moeten de bibliotheken gemiddeld 10% bezuinigen, zijn er gemeenten die zelfs tot 50% gaan, en worden er al vele vestigingen gesloten; één op de drie dreigt in de komende jaren te verdwijnen. In Den Bosch blijft er naast een aantal schoolbibliotheken slechts één centrale bibliotheek over. Zoals we na lezing van de

interviews uit *Vooruit* kunnen verwachten, leggen de meeste mensen zich zuchtend en steunend neer bij het verdwijnen van hun bieb. Gelukkig zijn er ook de nodige initiatieven van burgers die proberen wat van waarde voor hen is te behouden, zoals de burgerbibliotheek in Rotterdam-West, waar bewoners en lokale ondernemers een eigen bibliotheek hebben opgezet, met een leeszaal waar zelfs geen lidmaatschapspasje voor nodig is en ook geen leentermijn geldt.

In de informatiesamenleving wordt het lezen niet minder belangrijk. Ook als de informatiedragers veranderen en men zijn literatuur uit de 'cloud' betreft, is het van belang om de vaardigheden en interesses van mensen te ontwikkelen. Bibliotheken veranderen al met deze trend mee, maar moeten plaatsen blijven waar mensen fysiek naartoe kunnen om boeken en tijdschriften te bekijken en om elkaar te ontmoeten. Met alle fysieke en elektronische middelen worden dan deuren opengezet voor de verruiming van de geest.

Het ideaal is geschetst door Jorge Luis Borges in zijn beroemde verhaal over de bibliotheek van Babel, een oneindige bibliotheek die alle denkbare boeken bevat. Dit verhaal begint met een situatieschets die aan een tekening van Escher doet denken. 'Het heelal (dat anderen de Bibliotheek noemen) bestaat uit een onbepaald en misschien oneindig aantal zeshoekige galerijen; met in het midden immense luchtkokers die zijn omringd door zeer lage balustrades. Vanuit iedere zeshoek zijn de lagere en hogere verdiepingen te zien: eindeloos.' In dit compacte beeld is het streven naar onophoudelijke verheffing samengevat.

Individueel waar het kan, collectief waar het moet

Mensen willen best solidair zijn, mits zaken niet onnodig collectief geregeld worden. Onze instituties moeten opnieuw worden ingericht, en moeten worden aangepast aan veranderingen op de werkvloer en in de samenleving. *Van waarde* hangt wat dat betreft nog te veel aan het oude.

JONY FERKET & HIDDE BOERSMA

Lid respectievelijk chef denktank van het kernteam van G500. Jony Ferket is lid van de VVD, PvdA, CDA en D66; ze is historica en bestuurskundige en werkzaam bij de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur. Hidde Boersma is lid van de PvdA, CDA en D66 en is gepromoveerd moleculair bioloog en freelance wetenschapsjournalist.

Zomaar een paar constatering: ongeveer 2,5% van de kiesgerechtigden is lid van een politieke partij, nog maar één op de vijf werkenden is aangesloten bij een vakbond en hoe ons geld beheerd wordt in onze pensioenfondsen is voor de gemiddelde Nederlander onduidelijk. Het zijn feiten die duidelijk maken dat de belangrijkste structuren van onze samenleving onderhevig zijn aan slijtage. Onze samenleving, die gebouwd is op representativiteit, op onderlinge verbondenheid en werkende controle mogelijkheden, functioneert niet meer als zodanig. Het is iets wat we ons ten zeerste moeten aantrekken, van jong tot oud, van student tot werkende en van kiezer tot gekozene. Want het heeft gevolgen voor solidariteit, een waarde die juist vraagt om collectiviteit, georganiseerd zijn, zeggenschap en een gevoel van verbondenheid.

De conclusies van de studie *Van waarde* wat betreft dubbele vervreemding en een gebrek aan binding zijn dan ook onmiskenbaar juist.

De verhalen van de mensen die in de studie worden aangehaald geven allemaal blijk van een gemis aan controle. Aan een kloof tussen individu en institutie. Aan een gebrek aan houvast. De signalering dat er sprake is van complexe en verouderde verhoudingen waarin mensen vervreemd raken van de instituties en waarin ze het idee hebben dat ze geen mogelijkheid hebben tot controle, is niet nieuw. Dit is al eerder aangekaart. Vanuit de politieke partijen is dit gedaan door bijvoorbeeld Niet Nix, of het recentere Klub Kobalt binnen GroenLinks. Binnen de vakbonden is het initiatief de Nieuwe Top gestart, waarin gepoogd wordt verjonging in de besturen van vakbonden te realiseren.

Representativiteit en de wil om vervreemding te lijf te gaan was ook een van de aanleidingen om G500 op te richten. De initiatiefnemers van G500 signaleerde dat een groot deel van het electoraat, vooral jongeren, zich niet meer thuis voelden in het huidige poli-

Jony Ferket & Hidde Boersma *Individueel waar het kan, collectief waar het moet*

tieke systeem en zich niet gehoord voelden. Veel kiezers hebben niet het idee dat hun stem ertoe doet. Een kleine, niet representatieve groep mensen bestuurt de politieke partijen en vormt coalities op een ondoorzichtige en ondoorgrondelijk manier. Door dwars door de politieke partijstructuur te breken probeerde G500 kiezers de macht terug te geven.

Kern van het probleem is dat instituties niet meegegroeid zijn met de wensen en belangen van de deelnemers. Neem de negenhonderdduizend zzp'ers die niet in het systeem van vakbonden passen. Of kijk naar het pensioenstelsel waar veel medewerkers verplicht aangesloten zijn bij een pensioenfonds zonder keuze in de wijze waarop hun geld wordt belegd.

De vervreemding en het gebrek aan verbinding en invloed leiden tot de ontwikkeling van kleinere gemeenschappen, zoals het manifest *Van waarde* ook constateert. Mensen zoeken elkaar op, zijn innovatief en bedenken nieuwe collectieven om zekerheid te verkrijgen. Een bekend voorbeeld zijn de broodfondsen waarbij zelfstandig ondernemers zichzelf 'verzekeren' tegen arbeidsongeschiktheid, of de Repair cafés waarbij buurtbewoners hun kapotte spullen kunnen laten repareren.

De ontwikkeling naar kleine gemeenschappen laat zien dat grote collectiviteit en solidariteit tanende zijn. Hoe mooi en nuttig zulke kleine gemeenschappen ook zijn, ze tonen de manco's aan van de oude structuren. Bovendien zijn kleine gemeenschappen niet altijd efficiënt om voorzieningen te organiseren. Kleinschalige solidariteit kan ook leiden tot ommuurde communities, terwijl grootschalig collectiviteit meer mogelijk kan maken. Als gevolg van instituties die falen om representatief te zijn, staat de solidariteit op nationaal niveau onder druk, zoals bij de oudedagsvoorziening, in de zorg en het onderwijs.

Hoe combineer je het 'kleine' met of binnen het 'grote'? Hoe organiseer je dat mensen 'samen' willen leven en samen dingen willen

organiseren op een manier die het meest passend is? De antwoorden op deze vragen zijn kernpunten van de sociaal-democratie in de eenentwintigste eeuw. *Van waarde* raakt deze discussies, maar lijkt nog een te groot geloof in oude structuren te hebben. Neem de positie van de werknemer: nog steeds ademt het manifest een te groot geloof in de klassieke vakbond. Terwijl juist de vakbond het ultieme voorbeeld van een ondoorgrondelijke institutie is, waar nauwelijks iemand zich verbonden mee voelt. Vakbonden zijn een grote machtsfactor waarbij de representativiteit tanende is, en die het verheffingsideaal volledig uit het zicht hebben verloren. De voorvechters van de moderne sociaal-democratie zouden juist moeten concluderen dat vakbonden, maar ook andere instituties, hun langste tijd hebben gehad. Een zoektocht naar nieuwe manieren om solidariteit en collectiviteit te organiseren is geboden.

Het manifest ademt een te groot geloof in de klassieke vakbonden

Wat zijn de oplossingen? Met wie en onder welke voorwaarden willen mensen solidair zijn? De zzp'er in Amsterdam voelt zich meer verbonden met de zzp'er in Berlijn dan met de winkelier om de hoek. Wat betekent dit? Hoe zorgen we ervoor dat structuren en verbanden meer passend zijn, met goedwerkende inspraak- en controlemogelijkheden. Het is belangrijk te beseffen dat mensen wel verenigbaar zijn, en dat het al te veel benadrukken van verschil kan leiden tot polarisatie. Mensen willen best solidair zijn. Als het maar uitlegbaar is, als ze kunnen meepraten als ze dat willen, als ze invloed hebben en als ze er het voordeel van inzien, indien er recht wordt gedaan aan individuele keuzes, en als er alleen

Jony Ferket & Hidde Boersma *Individueel waar het kan, collectief waar het moet*

collectief georganiseerd wordt als mensen het risico niet zelf kunnen dragen.

Kortom, individueel waar het kan en collectief waar het moet. De eenentwintigste eeuw heeft nieuwe collectieve structuren nodig waar mensen van op aan kunnen en waar flexi-

biliteit mogelijk is. De vraagstukken hoe je solidariteit moet wegen in een nieuwe wereld betekent nog een verdere zoektocht dan het project van de Wiardi Beckman Stichting. Waarbij naast ruimte voor kleine gemeenschappen ook de instituties van waarde zijn.

Wat van waarde is, vergt ruimte

Van waarde komt opvallend overeen met het CDA-manifest *Kiezen en verbinden*. Verwacht alleen eens wat minder van de overheid. De mensen doen het zelf beter.

RUTH PEETOOM

Partijvoorzitter van het CDA

Van de vele mooie en treffende zinnen in *Van waarde* bleef er één het langste hangen. En wel die van een collega van ergotherapeut Esther Kortenhoff, die na een interview van twee uur over wat haar bezighield zei: ‘Hebben jullie hier eigenlijk iets aan?’ Het is een zin die alles zegt over de beleving van mensen van politiek. Dat politiek iets is van ‘ik en jullie’, en dus in ieder geval niet over jezelf gaat. En de twijfel dat voor die ‘jullie’ van de politiek een verhaal over de frustraties van een ergotherapeut in de uitoefening van haar vak wel niet relevant zal zijn.

Het project ‘Van waarde’ van de Wiardi Beckman Stichting verdient alle complimenten, ook van deze christendemocraat. De investering om de problematiek van vandaag te doorgronden, de inspanning om daar vanuit de idealen van de sociaal-democratie antwoorden op te zoeken en de manier waarop dat wordt gedaan, grondig, zelfkritisch, met als vertrekpunt het verhaal van gewone mensen. Het CDA heeft ruim een jaar geleden het manifest *Kiezen en verbinden* gepubliceerd, beter bekend als het rapport van het Strategisch Beraad. Dat had een heel andere opzet, maar wel dezelfde intentie: geen beginselprogram-

ma, geen verkiezingsprogramma, maar stippen op de horizon — de politieke waarden die je belangrijk vindt verbinden met de problemen die mensen vandaag ervaren.

Ik vind het opmerkelijk: de analyses van *Van waarde* en *Kiezen en verbinden* hebben andere bewoordingen, maar liggen heel dicht bij elkaar. De bevinding dat mensen geen vertrouwen meer hebben in de politiek, en dat het niet bij ze opkomt dat de politiek verschil zou kunnen maken bij individueel ervaren problemen. Maar ook de behoefte aan politiek tegenwicht door de koers te verleggen in een richting die meer recht doet aan gedeelde waarden. Die waarden worden anders benoemd: bij de Wiardi Beckman Stichting bestaanszekerheid, goed werk, verheffing en binding en bij het CDA gerechtigheid, solidariteit, rentmeesterschap en gespreide verantwoordelijkheid. Maar bij allebei zijn de waarden richtinggevend voor de antwoorden op vragen die een rol spelen in het leven van burgers.

Ook het slot van *Van waarde* heeft grote raakvlakken met waar de christendemocratie voor staat: meer gemeenschapszin, een economie volgens het Rijnlandse model, meer gezenschap en verantwoordelijkheid, en een

Ruth Peetoom *Wat van waarde is, vergt ruimte*

grotere participatie van burgers en de 'civil society'. 'Verdedigen wat van waarde is, impliceert dat de markt wordt gecorrigeerd, dat moet worden gebroken met het liberale individualisme dat isoleert en niet bevrijdt, dat moet worden gestreefd naar een politiek die luistert, samenbrengt, greep geeft op het leven' – het zou zomaar een gemeenschappelijk actieprogramma kunnen zijn.

Overheid als oplossing?

Maar tussen analyse en toekomstperspectief zitten oplossingsrichtingen. En daarin zit behoorlijk wat verschil tussen sociaal-democratie en christendemocratie. Twee hoofdlijnen: ten eerste kijken sociaal-democraten heel anders tegen de overheid aan dan CDA'ers. En ten tweede hebben ze veel meer reserves bij de waardering van maatschappelijke verbanden dan christendemocraten. De overheid is in de visie van de Wiardi Beckman Stichting enorm belangrijk: er wordt heel veel van haar verwacht. Dat zie je vooral terug in de paragrafen over bestaanszekerheid, goed werk en verheffing. Daarin mis ik het pleidooi om sociale partners in hun kracht te zetten. Als het gaat om de combinatie van werk en zorgtaken en inspraak over werktijden is het de overheid die de rol van regisseur krijgt om dat in te vullen. Wij christendemocraten kiezen liever voor aanvullende verantwoordelijkheid op verschillende fronten, voor subsidiariteit, of om in meer sociaal-democratische termen te blijven, decentralisatie.

Voor mij als christendemocraat is het de vraag of de vervreemding waar Esther mee te maken heeft opgeheven wordt door een grotere rol van de overheid. Of Brigitte in haar bestaanszekerheid er daadwerkelijk op voortuitgaat met een ander belastingstelsel als de Earned Income Tax Credit. En of Malia zich voluit burger mag voelen wanneer ze min of meer gedwongen vegetariër moet worden omdat de rituele slacht wordt verboden. Ik heb er mijn twijfels bij.

Ik vind het tekenend dat waar het CDA in *Kiezen en verbinden* begint met gespreide verantwoordelijkheid, *Van waarde* eindigt met binding. Volgens mij wordt daarmee in een notendop het verschil tussen beide oplossingsrichtingen beschreven. Bij de Wiardi Beckman Stichting is het de overheid die het leven van de burger garandeert en regisseert en waarin gemeenschappen een aanvullende rol mogen spelen op dat beleid. Bij het CDA zijn het de burger en zijn gemeenschappen die centraal staan met een aanvullende rol voor de overheid.

Oplossingen op het niveau waar de problemen zijn, werken vaak sneller en beter. Voor Esther betekent dat dat haar werkgever zich bij de inrichting van een werkomgeving verdiept in wat zijn werknemers en hun cliëntenbelangrijk vinden. Voor Brigitte dat het schoonmaakbedrijf en de gemeente waarvoor ze werkt ervan overtuigd raken dat anderhalve minuut om een klaslokaal schoon te maken waanzin is. En voor Malia dat haar omgeving zich realiseert dat respect en echte vrijheid alles te maken hebben met ruimte voor verschil.

Het belang van binding

En daarmee komt ik bij de waardering voor maatschappelijke verbanden. *Van waarde* erkent het belang van binding, maar aan de andere kant is er ook benauwdheid dat het beknellend wordt. Voor je het weet zit de zich emanciperende burger opgesloten in een groep die hem inperkt. *Van waarde* koppelt binding aan de macht die daarmee georganiseerd kan worden. Het is mooi dat er zo gemeenschappen ontstaan die tegenwicht kunnen bieden aan bijvoorbeeld de invloed van de markt – zo wordt het sociaal-democratische project verwezenlijkt. Maar zo werkt het niet altijd en het wordt problematisch wanneer groepen dat project niet als hun kerntaak willen zien, of zich daar zelfs tegen willen keren.

In *Van waarde* geen opvattingen over hoe je gemeenschappen borgt. Gemeenschappen

Ruth Peetoom *Wat van waarde is, vergt ruimte*

ontstaan daar waar bijvoorbeeld een gedeeld religieus verlangen is, waar mensen de noodzaak zien om armoede te bestrijden of waar ze een passie hebben voor muziek, goed onderwijs, goede zorg of een duurzame aarde. Maar ook in een bedrijf is er soms een gedeelde

Gaat Brigitte er in haar bestaanszekerheid werkelijk op vooruit met een Earned Income Tax Credit?

identiteit, het gevoel van gemeenschap. Soms vormen gemeenschappen een kritische factor voor overheidsbeleid. Maar altijd geven gemeenschappen een stem aan de verlangens, de idealen die in de samenleving bestaan. Het zijn gemeenschappen waarin mensen leren om samen te werken en compromissen te sluiten. Het zijn oefenplaatsen voor burgerschap. En daarbij past een rol van een bescheiden, een stimulerende en aanvullende overheid

— niet een overheid die de gemeenschappen primair ziet als een voertuig voor verwezenlijking van eigen beleid.

Het voertuig van de politiek

‘Hebben jullie hier eigenlijk iets aan?’ De verwondering van de collega van Esther Kortenhoff is een uitgestoken hand — reactie op oprecht gevoelde belangstelling voor haar ongeluk over de doorgevoerde reorganisatie. In mijn ogen is het de opgave om het vertrouwen in de politiek te herwinnen van mensen die hun eigen problemen niet meer verbinden met de politiek. Om weg te komen uit het ‘ik en jullie’ — weg van het idee dat politiek iets van anderen zou zijn en niet over jezelf zou gaan.

Politiek niet als panacee, wel als voertuig om te zoeken naar (ver)binding om samen de problemen aan te pakken, vanuit gedeelde waarden. Het bevreedt me wel dat de Wiardi Beckman Stichting die opgave monopoliseert voor linkse politieke partijen. Als er iets verder zou strekken dan de etiketten van links en rechts, is het wel de ambitie om er gezamenlijk voor te gaan — omdat het van waarde is.

Van persoonlijke frustraties naar publieke gesprekken

Voor de RMO is *Van waarde* een feest van herkenning. Het is inderdaad tijd voor een beter publiek gesprek.

DIENEKE DE RUITER & JASPER ZUURE

Beiden adviseur bij de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling

In het manifest *Van waarde* zijn vijf persoonlijke verhalen opgetekend. Zo werkt Esther met mensen met hersenletsel. Esther vindt de nieuwe inrichting van het gebouw waarin zij werkt problematisch. Zij heeft het gevoel dat zij en haar teamleden weten wat goed is voor revalidanten maar dat naar hun mening niet geluisterd wordt. Brigitte is schoonmaakster. Zij krijgt na de nieuwe aanbestedingsronde slechts anderhalve minuut om een klaslokaal schoon te maken, terwijl dat voorheen tien minuten was. De leiding noemt het resultaatgericht schoonmaken. Naast Esther en Brigitte doen Sandra, Joris en Malia hun verhaal.

Politiek en onvrede

Monika Sie Dhian Ho analyseert de frustraties van deze personen en voorziet ze van een politieke duiding. De kern van haar analyse is dat mensen minder dan vroeger een relatie leggen tussen hun persoonlijke frustraties en politieke strijd. Was politiek in het verleden een middel in handen van mensen om gezamenlijk te streven naar een betere toekomst, nu is de politiek voor velen een ver-van-m'n-bed-show. Ze trekken zich er nog maar weinig van aan. Of sterker nog, het ergert ze. Sie Dhian Ho maakt zich zorgen om deze ontwikkeling en

spreekt van een kritische grens waar mensen doorheen zijn gezakt. Zij wil tegenwicht bieden aan deze situatie en formuleert en herijkt daartoe de gemeenschappelijke waarden van de sociaal-democratie.

Ook de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling stelt in zijn recente advies *Het onbehagen voorbij* dat mensen vergeleken met vroeger minder overgaan tot politieke collectieve actie.¹ Mensen wenden hun onvrede niet snel en makkelijk meer aan om gezamenlijk vorm te geven aan de toekomst. Dat heeft verschillende oorzaken: burgers zijn allesomvattende politieke ideologieën als zwaar en belastend gaan ervaren, hun maatschappijvisies zijn meer divers dan voorheen, en mensen laten zich in hun vrijwilligerswerk (bijvoorbeeld voor de vakbond of bij deelname aan protesten) sterker leiden door pragmatische argumenten.

In het manifest *Van waarde* worden vergelijkbare veranderingen besproken en de rol van de politiek wordt benadrukt. Er wordt gewezen op het ontstaan van een dramademocratie en op een sociaal-democratie die vergenoegzaam achterover leunde.

Sie Dhian Ho spreekt van een dubbele vervreemding: de politiek die vervreemde van de ervaringswereld van mensen en mensen

die vervreemdden van de politiek (p. 11). Zij illustreert dit aan de hand van een collega van Esther die opmerkt dat zij nog nooit het hele verhaal over de reorganisatie achter elkaar aan iemand heeft verteld en zich vertwijfeld afvraagt of haar gesprekspartner wel iets kan met haar verhaal.

Deze dubbele vervreemding mag opmerkelijk worden genoemd als we kijken naar de aandacht die de afgelopen tien jaar in politiek en beleid is uitgegaan naar onvrede onder burgers. Maatschappelijk onbehagen bevindt zich in het centrum van de aandacht van politiek en media en met name opiniepeilingen zijn een belangrijk instrument om te achterhalen wat er onder de bevolking leeft.

Er is een niet-aflattende stroom aan informatie over de publieke opinie. Om beter te begrijpen hoe ondanks deze ontwikkelingen toch een dubbele vervreemding plaatsvond en hoe deze kan worden gekeerd, is volgens ons een breder inzicht nodig in de veranderde relatie tussen burgers, politiek en de media.

Het opinieplein

Volgens de RMO is het verzwakken van het politieke kanaal slechts een deel van het verhaal. Terwijl politieke elites, en ook kerk en maatschappelijk middenveld hun greep op collectieve uitingen van onvrede verloren, namen de media een steeds meer centrale positie in. Mensen konden zich dankzij de snelle opkomst van de sociale media vrijer uiten. En zij werden daartoe ook aangemoedigd door politici en media, die poogden het contact met hun achterban te herwinnen. In de interactie tussen media, burgers en politiek heeft zich een nieuw fenomeen ontwikkeld, dat we aanduiden met de term opinieplein.

Op het opinieplein voedt geen van de spelers – politici, journalisten, opiniepeilers of burgers – direct en bewust het maatschappelijk onbehagen. Geluiden uit de samenleving vinden door de toenemende veelheid aan (so-

ciale) media eenvoudig hun weg. Bij nagenoeg elk maatschappelijk onderwerp komt de burger aan het woord via straatinterviews, talkshows of opiniepeilingen of laat hij zich horen via de sociale media. En de opbrengst daarvan lokt weer reacties uit van politici, commentatoren, deskundigen, bellers of andere geïnterviewden. Ook burgers zelf nemen graag kennis van de mening van anderen. Zo is er een situatie ontstaan waarin er steeds meer kennis is over wat burgers willen en wat hen bezighoudt.

Naar onze mening is vervreemding tussen politiek en burger niet zozeer het gevolg van een gebrek aan contact, maar is de kwaliteit van dat contact doorslaggevend. Hoewel de ervaringswereld van mensen veelvuldig wordt bevraagd, gebeurt dit slechts oppervlakkig. Uitingen van onbehagen worden niet bevraagd op ‘wat bedoel je precies’ of ‘wat zou je willen voor de toekomst’ maar om genomen beleidsmaatregelen of politieke intenties te evalueren. Op het opinieplein kunnen uitingen van onbehagen rekenen op instemming en herkenning, en wordt de opinie vooral als uitkomst van een debat gezien. Hierdoor blijft verborgen dat er achter uitingen van onbehagen een diversiteit aan opvattingen en oorzaken schuilgaat.

De norm van het debat

De persoonlijke portretten in het manifest laten de diversiteit van zorgen en toekomstwensen wél zien, en dat maakt het betoog ook zo krachtig. Het begint niet bij een abstract en weinig grijpbaar fenomeen als maatschappelijk onbehagen, maar maakt een dergelijke stemming klein en concreet. In antwoord op de persoonlijke frustraties en de achterliggende bronnen van onvrede en onmacht, worden waarden voor de toekomst geformuleerd. Wanneer die waarden en bijbehorende toekomstbeelden weer een leidraad gaan vormen voor groepen mensen, kan dit die mensen een gevoel van controle en beheersing geven. Zo

ontstaat een beeld dat het tij te keren is en dat kan aanzetten tot gezamenlijke actie. In dat opzicht kan het manifest bijdragen aan de constructieve wending in het debat over de maatschappij, waarvoor de RMO in zijn advies pleit.

Tegelijkertijd is er meer nodig dan een set aan gezamenlijke waarden. Het is ook van belang om tegenwicht te bieden aan de genoemde processen op het opinieplein zonder mensen te beperken in het uiten van hun mening. Politici kunnen daartoe andere vragen stellen. Vragen over wat mensen dan wel willen en wat zij van elkaar en de overheid verwachten. Het

is ook belangrijk dat politici en bestuurders burgers confronteren met de diversiteit en tegenstrijdigheid van elkaars onbehagen en de daarachter liggende waarden. Zoals ook in het manifest wordt gesteld, komt het er in de samenleving op aan om botsingen die uit contrasterende bindingen voortvloeien in goede banen te leiden (p. 96). Het manifest moet dan ook niet worden gelezen als de (zoveelste) oproep beter te luisteren naar de persoonlijke frustraties van mensen. Het gaat erom de norm te veranderen van wat Sie Dhian Ho, in navolging van Eliasoph, 'publiek gesprek' noemt.

Noot

- 1 Het advies *Het onbehagen voorbij. Een wenkend perspectief op onvrede en onmacht* is te downloaden via www.adviesorgaan-rmo.nl.

Standplaats: Armenië

Barevolution

Door **Marina Ohanjanyan**

Projectmanager bij de Alfred Mozer Stichting

In Armenië is er een regimeverandering op handen. Althans, daar is de oppositie van overtuigd. Ze hebben er zelfs al een naam voor: 'Barevolution', naar het Armeense woord voor 'hallo' – *barev*. Dit slaat op de opvallend westerse campagne van de grootste oppositiekandidaat bij de presidentsverkiezingen afgelopen februari. De voornaamste activiteit van Raffi Hovannisian was het rondlopen in de steden en dorpen van Armenië en iedereen gedag zeggen om zo een gesprek aan te knopen. In Armenië is dit nooit eerder vertoond: een presidentskandidaat die zijn campagne-tijd vult met persoonlijke gesprekken met gewone burgers.

Barevolution lijkt veel steun te krijgen: sinds de bekendmaking van de officiële verkiezingsresultaten – 59% voor de herkozen president Sarkisian en 37% voor Hovannisian – zijn er bijna non-stop protesten van de achterban van de laatste, in hoofdstad Jerevan, maar ook in andere grote steden waar hij een goed resultaat behaalde. Al in een vroeg stadium sloten de studenten zich bij de protesten aan, en dan weet je dat je een trend te pakken hebt. Op Facebook verschenen steeds meer *barev* Twibbons. Zo'n honderd studenten in Jerevan kondigden aan de lessen te boycotten, en liepen met z'n allen langs de universiteiten om medestudenten mee te krijgen.

Ondertussen eiste Hovannisian een gesprek met de president. Deze ging opvallend snel akkoord om hem 'te allen tijde' te ontvangen. Een korte video van de ontmoeting toont de twee, handen schuddend en grapjes makend. Sarkisian biedt zijn politieke tegenstander een stoel aan terwijl hij beleefd vraagt of

hij de journalisten erbij wil hebben of niet. Hovannisian maakt een vaag gebaar, waarop de opname stopt. Later stelt een boze Hovannisian dat de journalisten van hem wel mochten blijven, en juist van de president weg moesten.

Terwijl de protesten doorgaan en steeds meer oppositiepartijen zich erbij aansluiten, zorgt de OVSE voor de volgende *twist*: na een redelijk positieve eerste beoordeling van de verkiezingen – waar de autoriteiten erg op leunden – kwam er onlangs een interim-verslag uit dat veel minder lovend is: er wordt gesproken over een ongeloofwaardig hoge opkomst in bepaalde districten, waar gemiddeld 80% van de stemmen op Sarkisian werd uitgebracht.

Waar dit alles uiteindelijk op uitloopt moet natuurlijk nog blijken, maar los van de plannen en eigenschappen van de betrokken partijen – over beide zijn goede en minder goede dingen te zeggen – lijken de tekenen voorzichtig te duiden op een volwassener wordende politieke cultuur in het land. Waar vijf jaar gelden, na de vorige presidentsverkiezing, zich confrontaties voordeden tussen oppositie en politie met doden tot gevolg, roept Hovannisian bij al zijn publieke optredens op tot vrede en kalmte. Waar vorige keer geen dialoog denkbaar was, wordt nu de houding van de machthebbers gekenmerkt door de bereidheid om te praten. Het slimmigheidje met de video wijst er ook op dat het belang van communicatie en 'het beeld' goed is doorgedrongen. Natuurlijk zijn er nog veel problemen wat betreft democratie, en moet er nog veel gebeuren. Maar het feit dat zoiets als een 'barevolution' zo'n omvangrijke beweging kon worden, toont aan dat de mensen genoeg hebben van oligarchie en nepotisme, en meer willen dan alleen economische ontwikkeling.

Interventie

De lokale democratie is al graatmager

Door **Willem Minderhout**

Oud-gemeenteraadslid voor de PvdA in Den Haag en docent aan de opleiding Bestuurskunde en Overheidsmanagement en International Public Management van de Haagse Hogeschool

Dit kabinet wil onder regie van Ronald Plasterk een enorme decentralisatie van taken naar de lokale overheid doorvoeren in combinatie met een forse schaalvergroting. Gemeenten met minder dan honderduizend inwoners worden niet voor deze nieuwe taken berekend geacht. Tegelijkertijd pleit de PvdA-Tweede Kamerfractie, bij monde van Pierre Heijnen, voor een verkleining van de gemeenteraden. De kwaliteit van de democratie is hier niet bij gebaat. De positie van de gemeente als 'eerste overheid' zou juist moeten leiden tot een versterking van de lokale democratie en dus van de positie van de gemeenteraad.

De paragraaf die was gewijd aan het binnenlands bestuur in het concept-verkiezingsprogramma van de PvdA leek in sommige aspecten al voor te sorteren op een coalitie met de VVD. Net als de VVD – 'de overheid moet minder doen en meer presteren' – bleken wij ineens ook te vinden dat de overheid 'te groot' was: 'De publieke sector moet meer doen met minder mensen. Wij willen een kleinere maar krachtige rijksoverheid en minder politici in gemeenten en provincies.' Deze formulering was volgens veel partijleden wat al te gortig en het congres – ons hoogste orgaan – maakte ervan: 'Overheidsorganisaties hoeven geen vet op de botten te hebben, maar ze moeten wel voor hun taak berekend zijn'. (Dit amendement was tot eind februari niet verwerkt in het verkiezingsprogramma dat op de PvdA-website stond. Moedwil of misverstand? Het bracht mij aanvankelijk in ieder geval flink in verwarring.)

Ondanks deze duidelijke correctie van het congres weerhield dit Pierre Heijnen er niet van om zijn initiatiefvoorstel tot een 'dualiseringscorrectie' in te dienen. Sinds de Wet dualisering gemeentebestuur zijn wethouders niet langer lid van de raad. Zodra een raadslid wethouder wordt schuift er dus een nieuw lid de gemeenteraad binnen. Dit zou 'een vergissing' zijn geweest. Volgens Heijnen zou de som van het aantal wethouders en gemeenteraadsleden weer ongeveer hetzelfde moeten zijn als voor de dualisering. Voor steden met meer dan 200.000 inwoners (de hoogste 'stafel') gaat het aantal raadsleden terug van 45 naar 41. Dat is een verschil van bijna 10%.

De vraag is echter of dit wel een 'foutje' in de dualiseringsoperatie was. De geestelijk vader van de wet, Douwe Jan Elzinga, wilde juist de positie van de raad ten opzichte van het college van B&W versterken. De raad is formeel de opdrachtgever en de controleur van het college ('kaderstelling en controle') maar is in de praktijk veel zwakker. Hoewel het presidium officieel de agenda bepaalt, bereidt het college 99,9% van de raadsvoorstellen voor en stelt het de ontwerpbegroting op. De raad is versterkt met een griffie en een rekenkamer, maar dat is peanuts vergeleken met de ambtelijke macht die het college ter zijde staat. Raadsleden zijn amateur-politici, wethouders zijn fulltimers.

De gedachte van Heijnen dat wethouders 'eigenlijk', net als vroeger, bij hun geestverwante fractie moeten worden opgeteld, maakt van de dualisering een farce en verhult het feit dat deze maatregel – zeker voor partijen die geen wethouder leveren – een ordinare kiesdrempeleverhoging is. Een vergelijking met stadsbesturen in de ons omringende landen geeft bovendien de indruk dat de omvang van onze gemeenteraden zeker niet aan de grote kant is.

Uiteraard zijn er momenteel grotere problemen in Nederland, en een kleinere gemeenteraad overleven we ook wel weer. Desalniettemin vind ik dit een symptoom van wat wijlen Bart Tromp het *plebiscitair syndroom* noemde. De legitimiteit van onze representatieve democratie staat onder druk en de maatregelen die genomen worden om de democratie te 'verbeteren' ondermijnen die legitimiteit steeds verder. Een teken aan de wand is dat op de dag dat het initiatiefvoorstel van Pierre Heijnen om gemeenteraden te verkleinen door de Tweede Kamer werd aangenomen ook een wetsvoorstel voor raadgevende referenda – waardoor de volksvertegenwoordiging zichzelf nog meer buiten spel zet – werd aangenomen.

Als dit kabinet zijn wil doorzet en Ronald Plasterk erin slaagt om alleen nog maar 100.000+ gemeenten te creëren zal dat op zich

zelf al tot een terugloop van het aantal raadsleden leiden. Nu al neemt bij iedere gemeentelijke herindeling het aantal raadsleden af. Een simpele rekensom leert dat als twee steden van ieder 50.000 inwoners fuseren er in plaats van 58 (29 + 29) raadsleden onder de huidige Gemeentewet 37 overblijven. Heijnen wil er daar nog eens vier afhalen.

Tegelijkertijd zal het aantal gemeentelijke taken fors toenemen. Als mijn indruk juist is dat de PvdA vindt dat de gemeenten daarbij meer moeten zijn dan een agentschap van de rijksoverheid, dan zal daar een adequaat democratisch regime voor moeten worden ontwikkeld. Conform ons verkiezingsprogramma en de Van waarde-resolutie hoort daar een gemeenteraad bij die *geen vet op de botten heeft, maar wel voor zijn taak berekend is*. Daarom moet de Eerste Kamer het initiatiefvoorstel van Pierre Heijnen naar de prullenbak verwijzen.

De partij van Jan

Door **Sara Murawski**
Redacteur voor *The Broker*

Het leven van een wandelaar gaat niet over rozen. Daar kwam ik al snel achter toen Jan Schuurman Hess mij vroeg hem te ondersteunen met zijn voettocht. Twee volle jaren van zijn leven wandelde Jan door Nederland, door weer en wind, vanuit Kats naar alle windstreken en weer terug. Hij liep vaak urenlang door de polders zonder een mens tegen te komen, en overnachtte in de meest aftandse – want goedkope – schuurtjes die ik voor hem had uitgezocht. Bij partijgenoten hoefde hij doorgaans niet aan te kloppen voor een slaapplek.

Ik maakte alles van een afstandje mee, behalve Jan zelf. We spraken elkaar regelmatig

per telefoon of troffen elkaar op bijeenkomsten, en soms wandelde ik een klein eindje mee. Dan vertelde Jan me geëmotioneerd wat hij allemaal had meegemaakt en waar het hem uiteindelijk om te doen was: de verhalen van mensen, hun zorgen en hun dromen. In feite was Jans voettocht één lang werkbezoek, en net als Jan even tegendraads als eigentijds van karakter – want is de eroderende verbintenis met het volk niet de belangrijkste verzuchting van (teleurgestelde) PvdA'ers anno nu?

Jans motief om te lopen liet zich in één zin samenvatten: 'Ik wil de mensen ontmoeten die de sociaal-democratie uit het oog verloren heeft.' Met deze insteek plaatste hij zich in de traditie van de grote sociaal-democraten, zoals Pieter-Jelles Troelsta, die al wandelend contact zochten met hun achterban. Jans project was er één van de lange adem. Hij liet de hagedrukpan in Den Haag voor wat deze was, en

Interventie

besloot op eigen houtje politiek te bedrijven. Hij spoorde de verhalen op van mensen die normaal gesproken niet zomaar aan het woord zijn, en raakte daarmee aan het hart van de politiek: mensen laten praten over hun problemen en wat daar aan te doen valt, en dat zo getrouw mogelijk weergeven in de ideeën van de partij.

Jan deed elke week verslag van zijn tocht, en de bedoeling is dat hij de belangrijkste verhalen bundelt in een boekje. Soms maakte ik me zorgen of hij het overzicht nog wel kon bewaren, niet in de laatste plaats omdat ik hier zelf moeite mee had. Jan vindt namelijk alles belangrijk: hoe mensen werken, hoe ze leren, hoe ze zorgen, hoe fusies en overnames kleinschalige organisaties dreigen te verdringen, hoe Europese regelgeving lokale gemeenschappen onder druk zet. Hij wilde al het lief en leed dat hij zag optekenen, legde dwarsverbanden waar zelfs ik – een filosoof – ze niet zou durven te zoeken, en smeedde zulke ambitieuze plannen dat ik vreesde voor grote teleurstellingen.

Maar die bleven uit. Sterker nog: Jan wist het leeuwendeel van de ideeën die hij opdeed tijdens zijn tocht te realiseren: het schooltje in Kats werd gered, Mohammed leerde door Jan wie hij wilde worden en op de wolhandkrab

mag straks gewoon weer gevist worden. Maar het meeste van wat Jan bereikte, bleef aan het oog onttrokken: dat waren de ontmoetingen die hij had, zijn bijzondere kracht om mensen ertoe te bewegen met het hart op de tong te spreken, zonder schaamte of schroom. Omdat hij wist dat dat ertoe doet. 'Het is het grootste privilege dat een mens kan overkomen', zei hij me meer dan eens over zijn politieke missie. Jan bedreef politiek op klassieke wijze, met zijn poten in de modder, en ontcrachtte daarmee het cynisme dat aan die uitdrukking kleefte wat mij betreft volledig.

Nu is Jans voettocht afgelopen. En dat vind ik jammer. Niet alleen voor al diegenen die hij niet heeft kunnen ontmoeten, maar ook voor de sociaal-democratie. Wie een willekeurige krant openslaat, stuit al snel op de boodschap dat sociaal-democraten het contact met de achterban verwaarloosd hebben, dikwijls gevolgd door de analyse dat het populisme – dat in naam een 'volksbeweging' heet te zijn – hierdoor hoogtij heeft kunnen vieren. Hoe je het ook wendt of keert, vaststaat dat de sociaal-democratie zichzelf opnieuw uit zal moeten vinden, wil zij de eenentwintigste eeuw overleven. Jan heeft hier met zijn voettocht een substantiële bijdrage aan geleverd.

Partijresolutie ontbeert tint grijs

Door **Gerard Bosman**

In het verleden onder meer betrokken bij het oplossen van uitvoeringsproblemen bij studiefinanciering en pensioenfondsen

Er wordt de laatste tijd veel geschreven over de noodzaak van een democratisering van de samenleving, van de publieke ruimte, van Europa et cetera. Ook in de recente partijreso-

lutie over de waarden die de Partij van de Arbeid zou moeten uitdragen, komt deze oproep op veel plaatsen voor. Het moet minder bedrijfsmatig, meer lokaal en met meer participatie van de burgers. Aan de basis hiervan ligt een gevoel van vervreemding van elkaar, van het ontbreken van gezamenlijkheid, van doorgeslagen liberalisering en schaalvergroting, van een verlies aan moraal en ethisch besef.

Zoals zo vaak in onze complexe, massale en geglobaliseerde samenleving impliceert het maken van een analyse, hoe gedegen ook en in dit geval ook fraai geïllustreerd met allerlei persoonlijke verhalen die als voorbeeld dienen, niet dat we daarmee ook simpele recepten hebben voor een betere toekomst. We zijn vaak geneigd om problemen te versimpelen door ze te verenigen naar een zwart-wit-tegenstelling of een keuze voor of tegen. Hoewel de top tien van meest verkochte boeken anders doet vermoeden, is grijs niet meer zo populair, wordt hybriditeit weggezet als iets voor slapelingen die niet weten te kiezen (te grijs) en wordt zo de nuance nodig gemist. Maar grijs kan best van waarde zijn.

Een van de oplossingsrichtingen waartoe de partijresolutie oproept is om de zeggenschap meer op lokaal gebied te leggen. 'De verzorgingsstaat zal meer een toerustingsstad moeten worden. Wij pleiten voor meer lokale solidariteit door niet alleen uitvoering, maar ook verantwoordelijkheid, democratische controle en financiering (deels) op lokaal niveau neer te leggen.' In een passage daarvoor wordt gesteld dat wereldwijde solidariteit nu eenmaal wel iets moois is, 'maar de werkelijkheid is anders'. Vereist is saamhorigheid (het gevoel bij elkaar te horen) en lotsverbondenheid (het gemeenschappelijk belang). De veronderstelling is dat wij dit meer op lokaal niveau hebben, dan op nationaal of laat staan Europees niveau.

Ook het regeerakkoord heeft de ambitie om een grote decentralisatie uit te voeren van taken naar gemeenten, die dan wel fors groter moeten worden. Maar als we dat doen, dan is het evident dat deze nieuwe, grotere gemeenten niet de lotsverbondenheid en saamhorigheid zullen hebben die de schrijvers van de partijresolutie voor ogen staan. De WBS heeft dus de verantwoordelijke minister, de arme Ronald Plasterk, al opgeroepen om nog eens goed na te denken over de wenselijkheid van deze schaalvergroting met een gepassioneerde pleidooi voor een menselijke maat.

Vaak is al ingebracht in dit debat dat het de kunst is om kleinschaligheid binnen grotere verbanden te organiseren. Bij scholen en zorginstellingen is dit wellicht nog wel te doen, al zijn de succesvolle voorbeelden niet talrijk. Het is echter de vraag of dat ook zo eenvoudig is op de terreinen die het kabinet en de partijresolutie voor ogen hebben bij decentralisatie. Het gaat dan om kernelementen van verzorgingsstaatarrangementen in de sociale zekerheid en de zorg. Klopt het wel dat onze lotsverbondenheid en saamhorigheid op het terrein van de sociale zekerheid en de zorg vooral lokaal zouden (moeten) liggen?

Ik begrijp wel dat er een oproep gedaan wordt tot meer kleinschaligheid. De focus ligt nu te vaak niet op beter maar op meer. De status, beloning en gedragmogelijkheden voor bestuurders worden groter naarmate de omvang van de instelling die zij besturen toeneemt. Niet zelden leiden deze avonturen tot ernstige crises die de gemeenschap veel geld kosten. De verantwoordelijke bestuurders worden zelden aangesproken op zaken die fout gaan, waardoor de publieke frustratie nog verder toeneemt. Maar kleinschaligheid zal zeker niet altijd meer kwaliteit opleveren.

Respect voor uitvoeringsaspecten lijkt mij daarvoor veel belangrijker dan een streven naar kleinschaligheid. De uitvoering is vaak de sluitpost. Maar wat hebben we aan een beleid en aan besluiten die niet of niet goed uitgevoerd kunnen worden? En dus zou het interessant zijn als veel systematischer geanalyseerd zou worden waarom het op sommige plaatsen goed gaat, en waarom het elders misgaat.

Bovendien vraagt globalisering nu juist om meer internationale solidariteit. De vraag op welke schaal we zaken organiseren zou niet in de eerste plaats beantwoord moeten worden met op welk niveau solidariteit beleefd wordt – alsof dat een statisch, onbeïnvloedbaar gegeven zou zijn – maar met wat het beste werkt. Ik wed dat oplossingen dan vaker grijs zullen zijn, en daar is niks mis mee.

Interventie

Eerlijkheid is eerste randvoorwaarde voor zinvolle discussie

Door **Jurriaan Fransman**

Docent Communicatie- en Media Ethiek en trainer/adviseur op het gebied van integriteit (en 35 jaar lid van de PvdA)

Na de verrassende verkiezingsuitslag in september 2012 volgden zeven weken van radiostilte. Een beproefde methode voor een partij als de VVD, maar een dodelijk middel voor een open discussiepartij als de Partij van de Arbeid. Want waar het een goede gewoonte is dat de PvdA belangrijke besluiten in een open dialoog met de afdelingen bespreekt, bleef het dit keer angstaanjagend stil. Pas toen de contouren van het regeerakkoord na zeven weken duidelijk werden, kwam langzaam het besef voor welke consequenties de PvdA had getekend.

Het resultaat van de onderhandelingen bleek niet voort te vloeien uit de uitgangspunten waarmee de PvdA de verkiezingen was ingegaan. Die uitgangspunten waren namelijk een duidelijk alternatief voor het beleid van Rutte I, met als centraal adagium 'Links om uit de crisis', dat later al werd afgezwakt tot 'Samen uit de crisis'. Na de verkiezingsuitslag heeft Samsom zijn mandaat echter zo geïnterpreteerd dat hij, zonder last of ruggespraak, bindende afspraken met coalitiepartner VVD kon maken. Het enige toetsmoment was het congres, dat in (veel te) korte tijd een besluit moest nemen over een akkoord dat deels nog uitgewerkt moest worden en waarvan de gevolgen onduidelijk waren.

Dat het destijds half uitgewerkte regeerakkoord door het congres met een percentage à la Pyongyang (99,8%) aangenomen is, is ongehoorbaar, omdat iedereen weet dat het bij een dergelijke uitslag aan fundamentele en

inhoudelijke discussie heeft ontbroken. 'Inpraak zonder inzicht, is uitspraak zonder uitzicht,' zei Joop den Uyl ooit; een discussie kan alleen plaatsvinden als partijen over hetzelfde feitenmateriaal beschikken. Dit is nu niet het geval. Veel van de gevolgen van het te voeren beleid blijven namelijk onduidelijk, waarmee een inhoudelijke discussie niet alleen zinloos is, maar ook op voorhand al de kop wordt ingedrukt.

Zo is het bijvoorbeeld volstrekt onduidelijk wat er in 2017 gebeurt met mensen met een functiebeperking. Waar het beleid er altijd op gericht was deze groep zo veel mogelijk zelfstandig te laten functioneren, is hun toekomstige woonsituatie momenteel ongewis en worden ook de sociale werkvoorziening en de begeleiding op termijn volledig afgeschaft. Als Diederik Samsom desondanks beweert dat in 2021 honderdduizend mensen met een beperking aan het werk zullen zijn in gewone bedrijven en organisaties, is hij of grenzeloos naïef of een ongehoorde demagoog. Iedereen weet namelijk dat de Participatiewet straks onderwerp zal zijn van een parlementair onderzoek omdat de gewenste quota bij lange na niet zijn gehaald, terwijl zeventigduizend mensen met een beperking thuis duimen zitten te draaien. Als je harde maatregelen neemt, moet je ook eerlijk zijn in je voorlichting. Aan die eerlijkheid ontbreekt het.

Een ander voorbeeld van (on)eerlijkheid is het samenvoegen van provincies. Waar minister Plasterk zijn optimisme vandaan haalt is een raadsel, want er ligt geen enkele visie en historisch besef ten grondslag aan het voorstellen, behalve een vermeende bezuiniging die zonder enige onderbouwing als feit wordt gepresenteerd. De veelgebruikte vergelijking

die de minister maakt met het Duitse Noordrijn-Westfalen gaat niet op. Noordrijn-Westfalen heeft namelijk eigen ministeries, terwijl hier in de vernieuwde Nederlandse provincies geen sprake van zal zijn. Bovendien gaat Plasterk voorbij aan het feit dat uit onderzoeken blijkt dat fusies als deze vaak leiden tot extra managementlagen en hogere kosten.

Zomaar twee voorbeelden in een grote rij van maatregelen waarbij over de uitwerking niet is nagedacht. Het is een goede gewoonte dat in de PvdA belangrijke besluiten in de afdelingen worden besproken en dat moet zo blijven. Het lijkt er echter op dat in toenemende mate het door de leden gegeven mandaat wordt opgevat als dat de partijleider zich gedurende de mandaatsperiode kan gedragen als absoluut vorst. Dit staat een open discussie

in de weg, ook binnen de fractie. Een zekere fractiediscipline is altijd noodzakelijk, maar een zo gesloten bolwerk is ongeloofwaardig. Als je tekent voor deze coalitie moet je ook onwelgevallige discussie niet uit de weg gaan.

Op het komende congres zal blijken hoe breed het draagvlak voor het afgesproken beleid is, hoewel ik verwacht dat de werkelijke interne opstand pas uitbreekt als volgend jaar de effecten van de voorgenomen maatregelen in alle hevigheid concreet worden. Ondertussen omarmt Samsom de discussie over de waarden van de 21ste-eeuwse sociaal-democratie en stelt hij dat hij het *Van waarde*-manifest van harte onderschrijft. Ik heb de indruk dat hij het eerder doodknuffelt en zich terdege realiseert dat hier een tikkende tijdbom onder het kabinetsbeleid ligt.

Obama's snoepwinkel

Door **Michiel Emmelkamp**

Werkzaam bij de Wiardi Beckman Stichting

Zo'n tachtig Europese partijstrategen konden hun hart ophalen in de snoepwinkel van de Obama-campagne, tijdens een seminar van het Center for American Progress (CAP) en de Foundation for European Progressive Studies (FEPS) in Washington op 5 en 6 maart. Het gesprek ging echter niet alleen over de laatste snufjes. Belangrijke lessen voor de Europeanen waren er ook over sociaaleconomische politiek en coalitievorming in een gefragmenteerde samenleving.

PvdA-campagnemanager Pieter Paul Slikker zat driftig mee te schrijven. Hij heeft al eerder succesvol lering getrokken uit de Amerikaanse ervaringen. Zijn team bouwde tijdens de vorige verkiezingscampagne een in-

drukwekkende off- én online veldorganisatie op, verrassend goed georganiseerd, slim gericht op belangrijke doelgroepen en leuk voor vrijwilligers. PES-bestuurslid Marije Laffeber deed ook een poging en presenteerde de strategie van de PES voor de Europese verkiezingen. Maar de aanwezigen maakten er gehakt van. Twitteren? Met wie wil je dan communiceren? Waarover precies? En wat ga je doen met de reacties? En één kandidaat voor het commissievoorzitterschap, een programma van solidariteit en minder bezuinigingen? Dat betekent voor onze kiezers meer geld naar disfunctionerende landen, zei bijvoorbeeld een aanwezige Fin. 'Rather, do no harm' was de boodschap: laat het lekker aan de nationale partijen over.

Obama's electoraal onderzoeker Joel Benenson presenteerde een hoopgevende analyse over de veranderende waarden in

Interventie

Amerika. Hij had in de aanloop naar de verkiezingen urenlange diepte-interviews en groepsgesprekken gehouden met doorsnee Amerikanen. En hij ontdekte compleet veranderde opvattingen.

Ten eerste vonden Amerikanen hun samenleving ronduit onrechtvaardig geworden. Ze werkten harder en harder, maar voelden zich niet gewaardeerd of gesteund. Ze wisten dat hun bazen het moeilijk hadden, stelden geen rare eisen, maar wilden wel een beloning die enigszins paste bij hun eigen bloed, zweet en tranen. Dat die verhoudingen scheef liggen bleek uit een door de campagne gebruikte grafiek die inmiddels bekendstaat als de 'most important chart in American politics'. Inmiddels verdient 1% van de Amerikanen 40% van het nationaal inkomen, en 80% van de Amerikanen in totaal slechts 7% hiervan. De Amerikaanse bedrijfswinsten zijn sinds 1992 met zo'n 50% gegroeid, maar het doorsnee huishoudinkomen met vrijwel 0%.

Ten tweede bleek uit de analyse dat het Amerikaanse groeiemodel fundamenteel ter discussie werd gesteld. Mensen vonden misschien wel voor het eerst in de Amerikaanse geschiedenis dat wat goed is voor grote bedrijven allang niet meer goed is voor hun land of henzelf. Omdat mensen het gevoel hebben dat de belangen van grote bedrijven veel te sterk zijn vertegenwoordigd in overheidsbeslissingen, waren zij ook wantrouwend tegen de overheid.

Ten derde bleek dat enkele symbolen van de Amerikaanse droom waren vernietigd. Als werd gevraagd waaraan mensen een denkbeeldige extra \$ 100 zouden uitgeven, zeiden ze massaal hun schuld te willen afbetalen. Een eigen huis en een hypotheek zijn geen statussymbool meer, maar een last. Ook het onderwijs als ruggengraat van de Amerikaanse meritocratie is ondermijnd; 50% van de Amerikanen zei te denken dat een investering in een opleiding voor zoon- of dochterlief meer zou kosten dan deze zou opleveren.

Ten vierde vonden mensen de huidige recessie een bijzondere 'once in a lifetime'-crisis. En hoewel velen weliswaar teleurgesteld waren in Obama, verwachtte eigenlijk niemand dat een andere president al deze problemen in één termijn had kunnen oplossen.

Hoe dit complex van problemen op te lossen? Daarin vond misschien wel de meest hoopgevende verschuiving in denken plaats. Niets geen *Reaganomics*, deregulering, privatisering, belastingverlaging of bezuinigingen. Nee: 'Growth comes from the middle out', zeiden de mensen. Wat denkt u dat beter is voor de economie, vroeg Benenson, een sterke middenklasse of een aantrekkelijk klimaat voor bedrijven? Het eerste, zei 59%, en slechts 27% koos voor het laatste. Wat vindt u belangrijker voor de economie: investeringen in de toekomst of de overheidsuitgaven terugdringen? 74% koos voor investeringen. De ondervraagden vonden de belastingen weliswaar te hoog, maar vooral omdat anderen, rijken, veel te weinig belasting betalen.

De Amerikanen willen dus een eerlijke economie met een sterke 'workforce' als basis van dynamiek. Een meerderheid vindt dat de welvaart eerlijker moet worden verdeeld, dat een robuuste, stabiele economie productiever en rechtvaardiger is, dat de kansgelijkheid moet groeien en dat de overheid daar een rol in heeft. Amerika is in decennia niet zo links geweest.

Obama en zijn strategen voelden deze 'winds of change' haarfijn aan. Obama werd in de verkiezingscampagne neergezet als de voorvechter van de middenklasse, de kandidaat die begrijpt dat de gewone man wordt genaaid. Terwijl Mitt Romney tegelijkertijd werd geportretteerd als een miljonair die niets begrijpt van gewone mensen, die er op sociaal gebied middeleeuwse ideeën op nahoudt, en die een economische agenda propageert vergelijkbaar met die van Bush. Wie een ideologische strijd wil winnen, stelde Joel Benenson, moet niet praten over ideologie, maar

moet praten in de woorden waarin gewone mensen erover praten. En hij moet vooral praten over de toekomst.

John Podesta, voorzitter van het Center for American Progress, onderstreepte het nog maar eens met een bevlogen maar ontspannen 'dinner speech'. Progressieven, zei hij,

moeten hervormingsgezind en optimistisch zijn, 'pro-growth' en 'pro-middle class', en tegen marktfundamentalisme en 'austerity'. Zijn Center for American Progress heeft, mede in overleg met het Witte Huis, een compleet onderzoekscentrum 'Middle Class Economics' ingericht.

A.L. Snijders

Naar huis

Vanaf de twaalfde verdieping is bij zonsondergang het water van het IJ inderdaad van zilver en goud, het klinkt te mooi, te zoet en te sprookjesachtig, maar het is waar, zilver en goud. Ik logeer op de twaalfde verdieping van het Mövenpick Hotel naast het Bimhuis, ik ben er duizend keer langsgereden, maar nu kijk ik van boven naar beneden, ik zie het IJ in zijn essentie – bedrijvigheid van boten. Van deze afstand doet het er niet veel toe of het motorboten of zeilboten of roeiboten zijn, of het 1610 is of 2013, dit is het IJ. Ik logeer hier een nacht, maar ik overweeg om hier veertien dagen te blijven, op de stoel voor het raam, bediend door de roomservice, naar het IJ en het verleden kijkend, op zoek naar het wezen van de geschiedenis. Ik hoop dat de tankschepen en de kolenschepen ongemerkt veranderen in VOC-schepen, wachtend op wind.

Maar eerst moet ik nog even met Albert van Veenendaal en Alan Purves voorlezen in het Bimhuis. Dat wil zeggen: zij maken muziek, ik lees zeer korte verhalen voor, om en om. Onze samenwerking is afgelopen zomer begonnen in het bostheater op Terschelling. Albert zat achter een geprepareerde vleugel, Alan in een potten-en-pannen-keuken met snerpende fluitjes, schreeuwende biggen en een gewurgde haan. Ik voelde me een timide en bedeesde indringer in hun hermetische wereld van vrolijkheid en levenslust. Dat veranderde snel, na een half uur deed ik ze zelfs een voorstel: na afloop niet naar Harlingen te varen, maar naar Finland en vandaar over land naar Rusland, Mansjoerije, Oezbekistan, Buiten-Mongolië, China. We zouden ons geld verdienen op straten en pleinen, we zouden er vier jaar over doen, en weer thuis zou blijken dat niemand ons gemist had. Albert en Alan vonden het een goed en haalbaar plan, ze waren zelfs enthousiast, maar aan het eind van de dag voeren we toch naar Harlingen, het was ons lot dat we niet konden veranderen.

Toen we ons in het Bimhuis hadden opgesteld om te beginnen, rende Alan Purves, een volwassen man van Schotse origine, dertig seconden voor het startschot nog even naar de kleedkamer, een verdieping lager. Niemand wist wat hij ging doen, hij kwam terug met een bakje water dat hij gebruikte als muziekinstrument, met een plastic slang liet hij het bubbelen. Na afloop stelde ik voor om de volgende ochtend beneden aan de kade een lift te vragen op een schip met ijzererts op weg naar Bazel en ons avontuur op bescheiden wijze nog een keer te proberen in Duitsland, Frankrijk en België. Ze waren weer enthousiast, maar verschenen niet aan de kade, ze waren gewoon naar huis gegaan.